ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Мельник Л. Ю.,
д.е.н., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Дацій О. І.,
д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
Васильєва Н. К., д.е.н., професор, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
Вініченко І. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
Гудзинський О. Д., д.е.н., професор, професор кафедри Національного університету біотехнологій і природокористування
Іванюта В. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
Кадієвський В. А., д.е.н., професор, професор кафедри завідувач кафедри Державної академії статистики, обліку і аудиту
Коренюк П. І., д.е.н., доцент, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
Крисанов Д. Ф., д.е.н., професор, провідний науковий співробітник відділу ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України
Малік М. Й., д.е.н., професор, завідувач відділу ННЦ «Інститут аграрної економіки НААН України»
Плаксієнко В. Я., д.е.н., професор, завідувач кафедри Полтавської державної аграрної академії
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Ульянченко О. В., член.кор. НААН України, д.е.н., професор, професор кафедри Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва
Чупіс А. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Сумського національного аграрно-економічного університету

Свідоцтво КВ № 17595-6445ПР від 28.03.2011 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33
Телефон/факс: (044) 458-10-73
www.agrosvit.info
E-mail: economy_2008@ukr.net

Відділ реклами: Чурсіна А. М.
Коректор: Строганова Г. М.
Комп'ютерна верстка: Полуляшенко А. В.
Технічне забезпечення: Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

АГРОСВІТ

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 6 березень 2016 р.

У НОМЕРІ:

Мельник Л. Ю., Васильєв С. В., Олексюк В. О.
Сучасні проблеми землекористування в сільському господарстві України 3
Федуняк І. О., Гурська І. С.
Роль сільських домогосподарств у розвитку економіки України 8
Тимошенко О. В.
Оптимізація фінансового потенціалу територіальних громад 12
Біляк Ю. В.
ГМО на експорт — головна тенденція збільшення валюти в Україні ... 19
Масловська Л. Ц., Савчук В. А.
Оцінка результативності і ефективності виробництва органічної агропродовольчої продукції 23
Костюнік О. В., Турова Л. Л., Ковтуненко В. М.
Шляхи вдосконалення обліку дебіторської заборгованості 29
Рибачук Н. В., Журко Т. О., Сіденко Ю. В.
Аналіз кількісних та якісних методів оцінки ефективності маркетингової діяльності 32
Шмельова В. В.
Пріоритетні заходи з підвищення фінансової стійкості підприємств агропромислового сектору України 38
Бут Т. В.
Визначення просторового критерію для діагностування розвитку металургійного комплексу регіону 46
Данилишин М. С.
Європейський досвід виробництва біоетанолу з цукрових буряків в умовах цукрового заводу 52
Кобернюк С. О.
Цінові чинники ефективності свинарства 57
Лихогруд О. М.
Наукові підходи до визначення цінності земельних ресурсів містобудівних систем у ринкових умовах 62
Жураківський Є. С.
Концепція, інструментарій та механізми забезпечення економічної безпеки аграрної галузі 68
Ковальчук Т. А.
Методичні підходи до класифікації витрат на підприємствах бурякоцукрового виробництва 73
Есаулов В. А.
Оптимізація виробничої структури сільськогосподарських підприємств як умова підвищення конкурентоспроможності їх продукції 80
Попиченко Д. А.
Нормування оборотних активів сільськогосподарських підприємств 87
Ярмак М. Р.
Концептуальні положення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств 96
Шепелевич В. В.
Проблеми управління дебіторською заборгованістю та шляхи їх вирішення на підприємстві 107

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ
(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 27.05.2009 р., наказ ВАК України № 340 від 21.04.2011 р. «Про внесення змін до переліку наукових фахових видань України», наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

Рекомендовано до друку
Вченою радою Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету 24 березня 2016 р.

Підписано до друку 24.03.16 р.
Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 14,8. Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 2403/3.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

© АгроСвіт, 2016

АГРОСВІТ

№ 6 / 2016

CONTENTS:

Melnik L., Vasil'ev S., Oleksuk V.
MODERN PROBLEMS OF LAND USAGE IN AGRICULTURE OF UKRAINE 3
Feduniak I., Hurska I.
THE ROLE OF AGRICULTURAL HOUSEHOLDS IN ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE 8
Tymoshenko O.
OPTIMIZATION OF FINANCIAL POTENTIAL OF LOCAL COMMUNITIES 12
Biliak Y.
HOME TREND UP CURRENCY IN UKRAINE — GMO ON EXPORT 19
Maslovska L, Savchuk V.
ASSESMENT OF PRODUCTION EFFICIENCY FOR ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTS 23
Kostynik O., Turova L., Kovtunenko V.
WAYS OF IMPROVING ACCOUNTING OF RECEIVABLES 29
Rybachuk N., Zhurko T., Sidenko Y.
THE ANALYSIS OF QUALITATIVE AND QUANTITATIVE METHODS OF EVALUATING
THE EFFECTIVENESS OF MARKETING ACTIVITY 32
Shmelova V.
STRATEGIC MEASURES OF FINANCIAL SUSTAINABILITY AUGMENTATION
OF THE ENTERPRISES IN AGRICULTURAL SECTOR IN UKRAINE 38
But T.
DEFINITION OF SPATIAL CRITERIA FOR THE DIAGNOSIS OF METALLURGICAL REGION 46
Danylyshyn M.
THE EUROPEAN EXPERIENCE OF BIOETHANOL FROM SUGAR BEET PRODUCTION
IN A SUGAR PLANT 52
Kobernyuk S.
PRICE FACTORS OF FORMING OF EFFICIENCY OF THE PIG BREEDING 57
Lykhogrud O.
SCIENTIFIC APPROACHES FOR DETERMINATION VALUES OF LAND RESOURCES
URBAN DEVELOPMENT SYSTEMS IN MARKET CONDITIONS 62
Zhurakivskiy E.
CONCEPT, TOOLS AND MECHANISMS TO ENSURE ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL 68
Kovalchuk T.
METHODOLOGICAL APPROACHES TO CLASSIFICATION OF COSTS
FOR THE PRODUCTION OF SUGAR BEET ENTERPRISES 73
Esaulov V.
OPTIMIZATION OF PRODUCTION STRUCTURE OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES
AS CONDITION OF INCREASE OF COMPETITIVENESS OF THEIR PRODUCTION 80
Popychenko D.
CURRENT ASSETS RATIONING OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES 87
Yarmak M.
CONCEPTUAL PROVISIONS FOR MANAGEMENT OF THE AGRICULTURAL
ENTERPRISES' COMPETITIVENESS 96
Shepelevych V.
PROBLEMS IN THE MANAGEMENT OF RECEIVABLE AND WAYS OF THEIR OVERCOMING 107

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

**— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);**

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦ ІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"

УДК 332.234.4:631.1

Л. Ю. Мельник,
д. е. н., професор кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
С. В. Васильєв,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
В. О. Олексюк,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

L. Melnik,
Doctor in Economic Sciences, Professor of Economic Theory and Economics of Agriculture Department,
Dnipropetrovs'k State Agrarian and Economic University
S. Vasil'ev,
PhD in Economics, Associate Professor of Economic Theory and Economics of Agriculture Department
V. Oleksuk,
PhD in Economics, Associate Professor of Economic Theory and Economics of Agriculture Department
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

MODERN PROBLEMS OF LAND USAGE IN AGRICULTURE OF UKRAINE

У статті проаналізовано соціально-економічні результати аграрної реформи в Україні стосовно власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Визначено найбільш важливі сучасні проблеми землекористування в сільському господарстві та можливі напрями їхнього вирішення.

The social and economic results of agricultural reform in Ukraine regarding to ground area ownership of agricultural designation are analyzed. The most important current problems of land tenure in agriculture and possible directions of its solving are determined.

Ключові слова: земельна реформа, форми власності на землю, землевласники, землекористувачі, оренда землі, продуктивність використання земель, родючість грунту.

Key words: land reform, forms of land ownership, landowners, land users, lease of land, productivity, land use, land fertility.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією із особливостей сільського господарства є те, що тут основним виробничим ресурсом є земля. В цьому контексті вона вивчається різними природничими науками. Економічні науки аграрного профілю, економіка сільського господарства зокрема, досліджують землю, як об'єкт економічних відносин в аграрному виробництві. Тобто йдеться про економічний аспект земельних відносин. Їх головна складова — власність на земельні ділянки. Вона може приймати різні форми, які фіксуються в правових державних актах. Чинним законодавством України передбачено, що "земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності" (Земельний кодекс України від 25.10.2001).

Напередодні аграрної реформи в Україні земельні відносини базувалися тільки на державній власності. Їй належало право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. Користувачами землі були держгоспи (радгоспи), колгоспи і особисті підсобні господарства. Останні використовували присадибні ділянки. Землекористування і землеволодіння, окрім держгоспів, були уособлені. Саме це зумовлювало певні проблеми, які були притаманні земельним відносинам радянських часів. Земельна реформа мала їх вирішити. І не випадково щодо земель сільгосппризначення стратегічним її напрямом став перехід від державної власності на землю до приватної. При цьому спочатку в основу була покладена не приватна власність взагалі, а та, що грунтується на поєднані

Передплатний індекс 21847

в одній особі землевласника і землекористувача. А тому "розвиток земельних відносин на основі прийнятих законів, законодавчих та інших нормативних актів повинен здійснюватися за таким принципом: земля належить тим, хто її обробляє" [5, с. 9].

Виходячи із цього принципу майже 31 млн га сільгоспугідь (понад 74% від їхньої загальної кількості) було безкоштовно передано селянам у приватну власність. Саме це повинно було забезпечити органічну єдність землевласника і землекористувача, створення умов для появи реального дбайливого господаря, забезпечення простору для розвитку сімейних форм господарювання у цілому, фермерства зокрема, а зрештою, раціонального використання й охорони земель. Але всупереч очікуваним позитивним результатам маємо чимало від'ємних. Йдеться передусім про те, що значна частина земель сільгосппризначення втратила здатність до саморегуляції, що істотно зменшило природну родючість грунтів (відбувається систематична дегуміфікація грунтів), їхнє забруднення засобами хімізації.

Вчені економісти-аграрники ННЦ "Інституту аграрної економіки" вважають, що незаперечним є соціальний ефект від проведення земельної реформи. Громадяни України подвоїли розміри своїх присадибних ділянок або ділянок, наданих їм для ведення особистого селянського господарства. Нині у власності та користуванні 25 млн громадян зосереджено 19,7 млн га сільськогосподарських угідь, на яких виробляється дві третини валової продукції сільського господарства країни. Ця акція схвально сприйнята селянами як елемент суттєвого соціального захисту, особливо пенсіонерів.

Зараз на передану в оренду землю селянин-власник у рахунок орендної плати одержує 1,5—2 тонни зерна, тоді як за радянських часів лише комбайнери одержували значну кількість зерна, але не більше тонни [9, с. 142].

Загальна сума виплат за орендну плату земельних часток (паїв) у 2012 р. становила близько 9,4 млрд грн. (на 3,3 млрд грн. більше, ніж у 2011 р.). Середній розмір орендної плати за 2012 р. становить 539 грн. за 1 га [7].

Соціальний ефект від земельної реформи, безперечно, має місце. Адже селяни безкоштовно одержали землю і якщо її самі не використовують, а здають в оренду, то одержують "нетрудовий" дохід. Відносно працівників колгоспів і радгоспів, то це можна розглядати як певну компенсацію за колишню їхню трудову діяльність. Але коли земельні паї переходять у спадок тих, хто ніякого відношення до сільського господарства не має, то з точки зору суспільства соціальний ефект земельної реформи викликає сумніви.

Разом з тим для орендарів земельних паїв орендна плата — це виплата частки новоствореної вартості, зменшення їхнього доходу. Порівняємо прибуток одержаний сільгосппідприємством від реалізації продукції рослинництва у 2012 р. з орендною платою: 17,0 млрд і 9,4 млрд грн. Тобто орендна плата перевищувала половину прибутку одержаного в землеробстві.

Незаперечним є той факт, що з врахуванням стану матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств (яка за кількістю наполовину не відповідає потребам, до того ж морально і фізично застаріла) використання на її покращення понад 9 млрд грн. було б не зайвим.

Зрештою, суперечливість відносин між орендодавцями і орендарями — очевидна. І в цьому контексті більш ефективним на мікро- і макрорівнях є використання власної землі, тобто коли процеси землеволодіння і землекористування уособлює один господарюючий суб'єкт: "... не можна очікувати позитивного результату коли більшість селян одержали у власність землю і не працюють на ній" [6, с. 7]. "Земля повинна мати свого власника і господаря, який забезпечив би її ефективне використання. Тому вона має належати тим, хто її обробляє" [4, с. 7].

У цілому реалізація в сільському господарстві України принципу "землю тим, хто її обробляє", недивлячись на його високий соціально-економічний потенціал, зіштовхнулося з низкою проблем. Саме тому тільки 10—15% від загальної кількості земельних паїв (в Дніпропетровській області майже 15% — 42 тис. із 285 тис. земельних паїв) залишилися у їхніх власників. В умовах мораторію (який від терміновано до 1 січня 2017 р.) на купівлю-продаж земельних часток і дозволу їхньої оренди, усі власники земельних паїв, які не могли або не бажали їх використовувати здали в оренду різним агроформуванням ринкового типу. Тобто не втілена у життя первісна мета земельної реформи — наблизити "власність на землю безпосередньо до виробника". У секторі сільгосппідприємств майже на 9/10 має місце уособлення процесів землеволодіння і землекористування, земля належить одним, а використовують її інші суб'єкти.

Саме це і є однією із головних причин, які зумовлюють сучасні проблеми землекористування. Головна з них: зниження родючості грунтів. Актуальність дослідження цих проблем сумнівів не викликає.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Різні аспекти земельних відносин у цілому і форм землекористування висвітлено у наукових працях: Л.М. Бойка, А.Є. Данкевича, І.І. Лукінова, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, М.М. Федорова та багатьох інших. Проте наявність деяких дискусійних питань, постійні зміни, які відбуваються в земельних відносинах, вимагають подальших поглиблених досліджень щодо землекористування і притаманних йому проблем.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета дослідження полягає у поглибленні науково-практичних засад щодо сучасних проблем

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Використання сільськогосподарських угідь в Україні (усі категорії господарств)

Показники	1990	2000	2005	2010	2012	2014
Валова продукція с.-г. у постійних цінах 2010 р., млрд грн.	282,8	151,0	179,6	194,9	223,3	251,4
На 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	671,2	370,7	471,0	523,7	601,5	708,4
Урожайність зернових і зернобобових культур, ц/га	35,1	19,4	26,0	26,9	31,2	43,7

Джерело: [8, с. 46; 79].

землекористування, визначення можливих напрямів їхнього вирішення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальновідомо, що в сільському господарстві земля є головним виробничим ресурсом. До того ж вона, не є результатом праці, просторово обмежена, тобто в даній країні розширити площі земель сільськогосподарського призначення — неможливо. Їх можна лише перерозподілити між господарюючими суб'єктами на тих чи інших засадах. Звідси актуальність питань щодо підвищення продуктивного використання земель сільгосппризначення і як мінімум відновлення їхньої родючості. Як і будь-який інший виробничий ресурс, земля в сільському господарстві є об'єктом власності і господарювання. Виходячи з того, що вона є головною складовою національного багатства і територіально обмежена — держава, як правило, в тій чи іншій мірі обмежує правомочності землевласників (володіння, користування і розпорядження) і землекористувачів.

У контексті тематики статті підкреслимо, що суспільству не однаково як використовується земля і як зберігається й відновлюється її родючість. Головний інтерес держави можна визначити в двох моментах. По-перше, найбільш повне використання природного потенціалу земельних ресурсів. Від цього залежать продовольча і в значній мірі економічна безпека країни. По-друге, відтворення родючості ґрунтів, рослинних ресурсів. Варто наголосити, що в інтересах суспільства є поєднання високопродуктивного використання землі з одночасним збереженням її родючості, а по можливості й поліпшення. Останнє має вирішальне значення, оскільки земельні ресурси не тільки обмежені, але й їхні площі зменшуються. Тоді як відновлення й підвищення їхньої родючості є базою, основою розширеного відтворення плодотворності земель.

Здійснюючи стратегію ринкової трансформації земельних відносин, реформатори, зрозуміло, очікували на позитивні результати щодо землекористування за обома зазначеними вище напрямами. Адже саме в цьому полягає суспільний інтерес проведення реформи, а не в формуванні класу землевласників і одержані ними "нетрудового" доходу. За напрямом продуктивного використання земельна реформа принесла певні позитивні результати. Продуктивне використання земельних угідь характеризується такими даними (табл. 1).

Наведені дані показують, що виробництво валової продукції сільського господарства все ще не досягло рівня 1990 р. і менше на 11,1%. Зрозуміло, тут слід врахувати, що за 1990—2014 роки відбулося зменшення загальної площі сільгоспугідь з 41,4 млн га до 36,4 млн га, або на 12,1% [8, с. 71]. А тому більш повно динаміку продуктивності використання землі характеризує показник виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунку на 100 га сільгоспугідь. І за цим показником результат позитивний (відбулося збільшення на 5,5%), підвищилася і урожайність (на 24,5%). До речі, в Україні один із кращих в світі потенціал землеробства. Але по урожайності зернових і зернобобових культур вона поступається багатьом країнам. Так, у 2013 р. цей показник становив у США — 72,4 ц/га, Великобританії — 64,8 ц/га, Німеччині — 72,7 ц/га, Франції — 70,0 ц/га [8, с. 368].

У цілому приватизація земель сільгосппризначення призвела до більш продуктивного їх використання у порівнянні з державною власністю на землю в розрахунку на одиницю земельної площі. Результат земельної реформи у цьому контексті — позитивний.

Разом з тим земельна реформа не дала очікуваного ефекту щодо відновлення родючості землі. Тут від'ємний результат набув руйнівного характеру. Якщо продуктивність земель можна підвищити порівняно швидко, то відновлення їх родючості потребує тривалого часу. Варто відмітити, що ця проблема почала привертати до себе увагу вітчизняних науковців і практиків. Наведемо декілька їхніх висловлювань з цього питання. "Земельні ресурси настільки виснажені, що без серйозної роботи над відновленням їхньої родючості важко розраховувати на конкурентоспроможність галузей" [2, с. 3—4].

"Сучасна державна політика використання земельних ресурсів в Україні не забезпечує збереження родючості ґрунтів..." [10, с. 10]. Саме тому охорона та відтворення родючості ґрунтів, захист від деградації та забруднення — один із позачергових напрямів аграрної політики держави. У сучасних складних умовах господарювання питання збереження та підвищення родючості ґрунтів є дуже непростим, але вкрай важливим" [1, с. 7].

Отже, відносно збереження й підвищення родючості ґрунтів і поліпшення агрокультури, як основи національного багатства України і пріоритетного виробничого процесу в землеробстві, то практично загальновизнаним є факт їхнього зниження. Відповідно земельний ресурс втрачає продуктивність, якість продукції знижується, а собівартість зростає.

Передплатний індекс 21847

За роки державної незалежності істотно втрачена родючість грунту і здатність більшості сільськогосподарських підприємств її відтворювати, не кажучи вже про поліпшення. Ґрунтовий покрив значно деградований та продовжує деградувати. Нині в абсолютній більшості агроструктур питання відтворення родючості грунту вирішується за залишковим принципом.

З огляду на викладене вище, можна стверджувати, що реформи в аграрному секторі України негативно позначилися на родючості грунтів. Відносно причин, які зумовлюють наявність проблеми зниження родючості грунту. Їх можна назвати чимало. Чільне місце у їхньому складі є те, що не втілена в життя первісна мета земельної реформи — наблизити "власність на землю безпосередньо до виробника". У секторі сільгосппідприємств практично повністю має місце уособлення процесів землеволодіння і землекористування, земля належить одним, а використовують її інші суб'єкти.

Відносно оцінки оренди землі взагалі, а в умовах України зокрема, то єдиної думки щодо цього питання не має. Л.Д. Кучма ще в 2001 р. зазначав: "Не можу обійти і питання використання землі, яке набуло особливої ваги за умов розгортання орендних відносин. Споконвіку відома притча про те, що орендар шкідник землі. Для патріархального господарства це справді було звичним явищем. Сьогодні серйозною проблемою стало виснаження орендованої землі внаслідок використання тільки високоінтенсивних технічних культур, часто без дотримання сівозмін та без відповідного підживлення. Вихід вбачаю у прискоренні прийняття Закону "Про охорону земель", у встановленні дієвого контролю, забезпеченні економічної відповідальності орендарів" [3, с. 5].

Однозначно оцінити розвиток орендних відносин, напевне, не можливо. Безперечно, що за тих умов, що склалися (проблематичність створення трудових агроструктур), оренда землі істотно загальмувала процес її фрагментації і деконцентрації агровиробництва. І взагалі до позитивних наслідків оренди землі слід зарахувати те, що вона дає аграрним виробникам змогу досягти оптимальних розмірів землекористування. Їм не треба авансувати кошти на купівлю землі, яка коштує дорого, і витрати на її придбання. При порівняно низьких доходах вони не швидко окупляться.

Вважаємо, що в Україні головна проблема не в оренді земельних паїв, а в її національних особливостях, в абсолютному переважанні в секторі сільськогосподарських підприємств (близько 9/10). Для оренди земельних паїв нині характерно: 1) короткі терміни (понад 80% до 5 років), а відповідно незацікавленість орендарів у збереженні родючості грунту, використання ними переважно "комерційних" сівозмін (так у Дніпропетровській області впродовж багатьох років частка соняшнику у загальній посівній площі становила 28—30%, тоді як за науковими нормами мала б бути не більше 10%); 2) в оренду здаються порівняно невеликі земельні площі (4—6 га), а відповідні більш-менш великі агроформування заключають орендні договори з великою кількістю власників земельних паїв, що у випадку довгострокового анулювання договору загрожує цілісності обробітку орендованих земельних масивів. Так, станом на 26.06.2015 р. власники земельних паїв в Дніпропетровській області уклали 56,2 тис. договорів оренди. Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві області становила 3,8 тис. одиниць. Тобто у середньому одне підприємство заключало договір оренди з 15-ю землевласниками.

В. Геєць на Чотирнадцятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 16—17 жовтня 2012 р.) зазначав: "Сьогодні поля засіваються соняшником і кукурудзою. Соняшник сьогодні на полі вище за мене і на полі нічого не росте, крім соняшника. Хто дасть оцінку результатам цієї "зеленої революції" через 10—15 років, скільки нам доведеться витратити, щоб почати відновлювати ці землі й приводити їх у відповідний порядок, тому що екологічні вимоги до продукції, що ми вирощуємо в сільському господарстві, будуть підвищуватися, а земля буде в такому стані, що не буде здатною давати необхідну її якість. Ми чуємо лише про одну частину складових — це урожайність і відповідні дії, а той, хто взяв землю в оренду, зовсім не несе за її якість ніякої відповідальності. Це слабке місце наших стратегій. Разом з тим людина, як відповідний феномен, у суспільстві буде грати все більш значну роль. За умови старіння населення залишається дуже важливе питання для аграрної сфери, яким чином, ми готові дати відповідь на виклики часу. Це вимагає пошуку досить серйозних рішень і, насамперед, знаходження цих рішень у науці, якою ми з вами займаємося" [9, с. 38].

Безперечно, що головною причиною зниження родючості грунтів в більшості сільгосппідприємств є їхній фінансовий стан, низька прибутковість. А в 2014 р. — 15,3% від усіх підприємств галузі одержали чистий збиток (у Дніпропетровській області цей показник становив 14,4%). Звідси, якщо і виділяються кошти на відновлення родючості грунту, то по залишковому принципу. Про це у певній мірі свідчить істотне зменшення внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури. Так, у 1990 р. сільськогосподарськими підприємствами України на 1 га посівної площі під всі посіви було внесено 141 кг поживної речовини, а в 2012 р. — 72 кг, тобто майже в два рази менше [8, с. 52; 109]. Замість10—12 тонн органічних добрив на 1 га останнім часом вносять максимум 1 тонну.

Передплатний індекс 21847

ВИСНОВКИ

У цілому існуюча в Україні система землекористування поступається тій, на засадах якої вона сформована. Як відомо, за період 1991—2014 рр. істотно знизилася родючість грунтів, продуктивність сільськогосподарських угідь. Виправити таке положення треба за рахунок поступового збільшення власної землі і на цих засадах її використання на інтенсивно-інноваційній основі. Вона певною мірою є гарантією стабільного і передбачуваного розвитку господарства. І з цих позицій не втратило актуальності первісне гасло земельної реформи "земля належить тим хто, її обробляє". Його реалізація неможлива без введення повноцінного цивілізаційного ринку земельних паїв, створення земельного банку і відповідного законодавства.

Світова практика дає підстави стверджувати, що оренда землі має лише доповнювати власне землекористування, яке гарантує економічну стабільність й стійкість аграрним підприємствам.

Література:

1. Бойко Л.В. Формування економічного механізму збереження потенціалу родючості земель / Л.В. Бойко // Агросвіт. — 2012. — № 1. — С. 7—10.

2. Зубець М.В. Інноваційно-випереджувальна модель якісно нового розвитку агропромислового виробництва / М.В. Зубець, П.Т. Саблук, С.О. Тивончук // Економіка АПК. — 2008. — №12. — С. 3—8.

3. Кучма Л.Д. На селі відроджено історично справедливі відносини // Економіка АПК. — 2001. — № 1. — С. 3—10.

4. Лукінов І.І. Стратегія і механізм порефор-меного розвитку національного АПК / І.І. Лукінов // Економіка АПК. — 2002. — № 8. — С. 6—10.

5. Саблук П.Т. Підвищення ролі аграрної економічної науки у формуванні та реалізації аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2001. — №3. — С. 3—10.

6. Саблук П.Т. Структурно інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. — №6. — С. 3—8.

7. Скорук О.П. Орендні земельні відносини в сільському господарстві України в умовах становлення ринку землі сільськогосподарського призначення / О.П. Скорук, І.В. Зубар // Агросвіт. — 2013. — № 19. — С. 17—20.

8. Статистичний збірник "Сільське господарство України": за 2014 рік // Державний комітет статистики України. — К., 2015. — 400 с.

9. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки за період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 16—17 жовтня 2012 р. / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАН", 2013. — 762 с.

10. Уланчук В.С. Шляхи підвищення ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах регіону / В.С. Уланчук, Л.П. Альошкіна // Економіка АПК. — 2009. — №6. — С. 10—14.

11. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 55—60.

References:

1. Boyko, L.V. (2012), "Forming of economic mechanism of land fertility potential preservation", Agrosvit, vol. 1, pp. 7—10.

2. Zubets, M.V. Sabluk, P.T. and Tyvonchuk, S.O. (2008), "Innovation and proactive qualitatively new model of agriculture production", Ekonomika APK, vol. 12, pp. 3—8.

3. Kychma, L.D. (2001), "The historical equitable relations are renewed in a country", Ekonomika APK, vol. 1, pp. 3—10.

4. Lykinov, I.I. (2002), "The strategy and mechanism of post-Reform development of national agro industrial complex", Ekonomika APK, vol. 8, pp. 6—10.

5. Sabluk, P.T. (2001), "The increase the role of agrarian science in forming and realization of agrarian policy in Ukraine", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 3—10.

6. Sabluk, P.T. (2004), "The structural and innovative displacements in agrarian sector of Ukraine as a factor of its social and economic increase", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 3—8.

7. Skoruk, O.P. and Zubets, I.V. (2013), "Agrarian land lease relations in agriculture of Ukraine under agricultural land market formation", Agrosvit, vol. 19, pp. 17—20.

8. State Statistics Service of Ukraine (2015), "Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2014. Statystychnyj zbirnyk" [Agriculture of Ukraine in 2014. Statistikal yearbook], Derzhkostat, Kyiv, Ukraine.

9. Lupenko, Yu.O. Sabluk, P.T. and others (2013), "The development strategy of the agricultural sector for the period to 2020", Zbirnyk materialiv Chotyrnadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarnykiv [Proceedings of the fourteenth annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists agricultural economists], 16—17 oct., Kyiv, Ukraine.

10. Ylanchyk, V.S. and Aleshkina, L.P. (2009), "The ways of efficiency increase of land resources usage in agricultural enterprises of region", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 10—14.

11. Fedorov, M.M. (2011), "The land reform and development of market land relations", Ekonomika APK, vol. 7, pp. 55—60.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 647.21:338.43

І. О. Федуняк,
к. е. н., доцент, ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут"
І. С. Гурська,
к. е. н., доцент, ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут"

РОЛЬ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

I. Feduniak,
Ph.D., Associate Professor, SS of NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"
I. Hurska,
Ph.D., Associate Professor, SS of NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

THE ROLE OF AGRICULTURAL HOUSEHOLDS IN ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Проаналізовано стан сільських домогосподарств в умовах економічних і фінансових викликів, наведено результати їх господарювання. Оскільки економіка працює завдяки домогосподарствам і заради них, останні виступають основними споживачами кінцевої продукції. Саме для них виготовляються предмети споживання, які задовольняють потреби людини.

Визначено, що відсутність державних стимулів щодо розвитку переробної галузі такої сільськогосподарської продукції, як картопля, овочі, плоди і ягоди призвели до розбалансування оптимального співвідношення попиту і пропозиції. Це призвело до згортання вирощування цих сільськогосподарських культур підприємствами. Сталося переміщення левових часткою обсягів виробництва в господарства населення, що зумовило їх дрібнотоварний характер.

Зроблено наголос на тому, що виробництво більшості сільськогосподарської продукції в даний час у домогосподарствах є наслідком не їх високої ефективності, а критичного стану переважної більшості сільськогосподарських підприємств інших типів господарювання. Домогосподарства сьогодні є найбільш масовою, динамічною і гнучкою формою господарювання. Вони демонструють пристосовність до складних економічних умов.

Визначено основні напрями розвитку домогосподарств населення, в першу чергу за рахунок їх кооперування, надання державних субсидій та кредитування.

A current condition of rural households under economic and financial challenges has been analyzed, and their economic results have been demonstrated, since any economy works through the households and for the households' sake. They act as the main consumers of end-use products; and all the consuming articles, satisfying human needs, are manufactured exactly for them.

The decline in cultivating of potatoes, vegetables and berries has been defined. It was caused by the absence of state stimuli related to the development of processing industry for these products, and as a result, by unbalance between optimal demand and supply correlation. The lion's share of their production volumes has been shifted to the individual households, which stipulated a small-scale nature of cultivation.

An emphasis was made, that individual households output nowadays the majority of agricultural products, and that is not the result of their high efficiency, but the outcome of the critical condition of the prevailing majority of agricultural enterprises. Nowadays, households are the most mass, dynamic and flexible management form. They demonstrate high adaptation to the hard economic conditions.

The vectors of household development have been outlined: first of all, by means of cooperation and state subsidies granting.

Ключові слова: домогосподарство, нарощування продуктивності, продовольчий ринок, самозабезпечення, державні стимули, господарства населення.

Key words: household, productivity increase, food market, self-provisioning, state stimuli, individual households.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Упродовж останніх десяти років після початку ринкових реформ та з прийняттям необхідних нормативно-законодавчих актів, економічна ситуація в сільській місцевості дещо змінилася в кращу сторону. Ці зміни відчуваються не лише на макроекономічному рівні, у масштабі всієї країни, а й на мікроекономічному рівні, в окремих домогосподарствах (господарствах населення). Але вони в основному носять поверхневий характер та не мають значного практичного застосування для виробників сільськогосподарської продукції, в т. ч. і домогосподарств.

Передплатний індекс 21847

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сутність і особливості діяльності домогосподарств досліджували такі вчені, як П.С. Березівський, В.К. Збарський, С.М. Кваша, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, Л.Ю. Мельник, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, І.В. Свиноус, О.М. Шпичак та інші.

МЕТА СТАТТІ

Аналіз основних сільськогосподарських характеристик домогосподарств у сільській місцевості, як одного з провідних напрямів адаптації національних домогосподарств до нових соціально-економічних умов.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Домогосподарству як одному з суб'єктів мікроекономіки належить надзвичайно важлива роль у системі економічних відносин. В Україні з розвитком ринкових відносин домогосподарство опинилося в нових умовах функціонування [1].

По-перше, задоволення потреб домогосподарства у матеріальних та нематеріальних благах виступає природною метою виробництва. Попит домогосподарств є одним з найвагоміших компонентів сукупного попиту на кінцеві блага. По-друге, домогосподарства як власники виробничих факторів передають їх діловим одиницям (підприємствам), які мають здійснювати їхнє ефективне поєднання. По-третє, частина доходу, що не використовується домогосподарством впродовж поточного періоду, перетворюється на заощадження і може за певних обставин стати потужним джерелом економічного зростання країни. Можна констатувати, що домогосподарство виконує в економіці три основні функції: споживання, постачання факторів виробництва та заощадження.

Економіка працює завдяки домогосподарствам і заради домогосподарств. Останні виступають основними споживачами кінцевої продукції, саме для них виготовляються предмети споживання, які задовольняють потреби людини. Тому домогосподарство є основними покупцями на ринку. Водночас вони і продавці на ринку, однак продавці не готової продукції, а ресурсів, з яких виготовляються товари і послуги. Тобто домашнє господарство — це первинний елемент економіки, що складається з однієї чи більше осіб, які ведуть спільне господарство, виконуючи такі функції: забезпечення

Рис. 1. Середній розмір площі землі домогосподарства, га

економіки факторами виробництва; використання зароблених при цьому коштів для поточного споживання товарів послуг і заощаджень з метою задоволення своїх потреб [2, с. 107—110].

Основним ресурсом господарської діяльності домогосподарств є земля, худоба та птиця. Загальні характеристики досліджуваної сукупності учасників продовольчого ринку дають підстави для висновку про те, що вони характеризуються невеликими розмірами й незначним ресурсним потенціалом. Їхні можливості до нарощування продуктивності, знову ж таки через невеликі розміри і примітивний, низькотехнологічний характер виробництва, є вкрай обмеженими, або практично вичерпаними (рис. 1).

Земельна ділянка, використовувана сільським домогосподарством, нині є головним фактором соціально-економічного розвитку села. Більшість сільських жителів використовують належну їм землю для самозабезпечення продовольством, що робить її безцінним засобом виробництва (табл. 1).

В основному угіддя використовуються для вирощування сільськогосподарських культур, під які зайнято більше 87 % площі.

Домогосподарства, яких у межах сільських населених пунктів налічувалося на кінець 2014 року 4915,3 тис., вносять суттєву частину в забезпечення країни продовольством (табл. 2).

Такої величезної кількості видів рослинницької і тваринницької сільськогосподарської продукції не вирощує жоден фермер у країнах з розвинутою ринковою економікою. Це обумовлено тим, що господарства населення в Україні розраховують головним чином на самозабезпечення продуктами харчування та меншою мірою на товарне виробництво [3].

Таблиця 1. Структура сільськогосподарських угідь у сільських домогосподарствах за їхнім фактичним використанням, %

Роки	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Сільськогосподарські угіддя, всього	100	100	100	100	100	100
у т. ч. рілля	90,7	88,1	87,7	87,6	87,8	87,6
Багаторічні насадження	1,6	1,2	1,2	1,2	1,4	1,3
Сіножаті та пасовища	7,1	9,7	9,9	10,1	9,5	9,8
Перелоги	0,6	1,0	1,2	1,1	1,3	1,3

Передплатний індекс 21847

Відсутність державних стимулів щодо розвитку переробної галузі таких сільськогосподарських продуктів, як картопля, овочі, плоди та ягоди, та, як наслідок, розбалансування оптимального співвідношення попиту і пропозиції призвели до згортання вирощування останніх сільськогосподарськими підприємствами. Відбулося переміщення левових часток обсягів виробництва в господарства населення, що зумовило дрібнотоварний характер вирощування.

Таблиця 2. Виробництво основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств, тис. тонн

Роки	1990 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Сільськогосподарські підприємства					
Зернові та зернобобові культури	49563,8	44219,3	36075	49659	49902
Цукрові буряки	44261,7	17145,4	7131,1	9445,8	14599,1
Соняшник	2509,2	7288,8	7131,1	9445,8	8682,5
Картопля	4793,6	751,8	757	659,4	759,3
Овочі	4872,1	1540,5	1433,9	1158,7	1341,1
Плоди та ягоди	1347,1	299,8	369	444,2	332
Господарства населення					
Зернові та зернобобові культури	1445,2	12527,5	10141,2	13392,3	13957,2
Цукрові буряки	2,8	1595,1	1601,2	1688,6	1135,2
Соняшник	61,6	1381,7	1256	1604,7	1452
Картопля	11938,8	23495,9	22493,2	21599,2	22934
Овочі	1794,3	8292,4	8582,8	8713,9	8297
Плоди та ягоди	1554,6	1596,5	1639,7	1851,1	1667

Через високі ціни на матеріально-технічні ресурси та насіннєвий матеріал, які вкрай необхідні галузі, дрібні сільськогосподарські товаровиробники не впроваджують новітні прогресивні технології, не вносять достатньої кількості мінеральних добрив для отримання стабільно високих урожаїв належної якості. В основному внесення органічних добрив і сприятливі погодні умови є визначальними чинниками підвищення урожайності цієї важливої культури.

Раціональне використання земель вимагає відповідних матеріальних витрат, які не під силу сільським домогосподарствам. Загалом ресурсне забезпечення домогосподарств у сільській місцевості, зокрема для виробництва сільськогосподарської продукції, є вкрай примітивним (рис. 2).

Малозабезпеченість технікою є однією з нерозв'язаних проблем у функціонуванні господарств населення, внаслідок чого 82,6 % сільських домогосподарств для обробітку землі використовують ручну працю, або орендують, а тільки 17,4 % мають у наявності техніку.

Враховуючи вплив кризових явищ на економіку країни, нестачу в сільськогосподарських підприємствах мінеральних добрив, засобів захисту рослин, пально-мастильних матеріалів і технічних ресурсів, важливого значення набуває впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, адаптованих до місцевих природних умов на основі визначених пріоритетів та інноваційних рішень, які разом із відносно високою врожайністю могли б забезпечувати економне використання матеріальних ресурсів і були екологічно безпечними для навколишнього природного середовища. Важливою складовою при цьому є високопродуктивна і високотехнологічна техніка [4, с. 12].

Некраще становище в домогосподарствах із вирощуванням продукції тваринництва (табл. 3).

Збільшуючи виробництво молока і м'яса, селянські сім'ї намагаються забезпечити себе продовольчими продуктами власного виробництва та компенсувати втрати від зменшення заробітків на основних місцях роботи.

Домогосподарства відіграють важливу роль у розвитку галузі тваринництва, однак вони не можуть забезпечити населення України продукцією через високі витрати на продукцію та низькі закупівельні цін, у зв'язку з чим існує певна межа насиченості поголів'я [5, с. 186].

Однією з причин такого стану є ряд труднощів, пов'язаних із реалізацією вирощеного врожаю і виробленої продукції. Причому ціни на останню настільки низькі, що нерідко не тільки не перекривають витрати, а й призводять до збитковості господарської діяльності.

Основним зовнішнім чинником, який би стимулював розвиток домогосподарств, стало зниження рівня соціальної захищеності населення країни. Падіння реального рівня заробітної плати, ріст безробіття, криза сільськогосподарських підприємств призвели до зміщення епіцентру трудової активності сільського населення в особисті господарства. Очевидно, така ситуація зберігатиметься до тих пір, доки, не зменшиться рівень явного і прихованого сільського безробіття, рівень зарплатні зайнятих в різних сферах економіки сільських жителів не зросте настільки, що дозво-

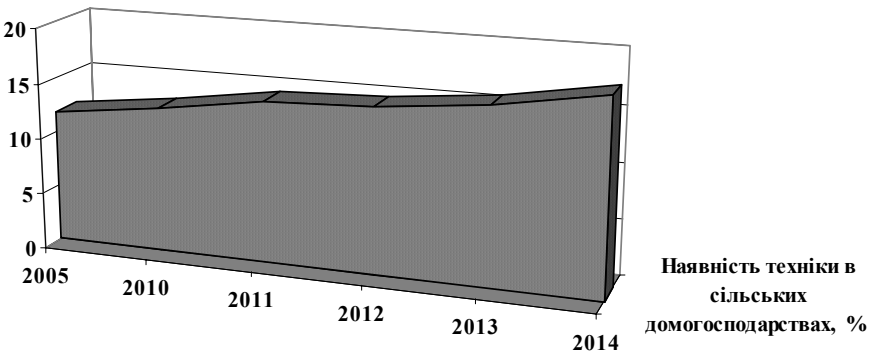

Рис. 2. Наявність техніки в сільських домогосподарствах, %

Передплатний індекс 21847

Таблиця 3. Структура поголів'я худоби та птиці в господарствах населення, %

Роки	1990 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
ВРХ	14,4	65,9	67,6	68,3	66,3
у т. ч. корови	26,1	77,4	77,5	77,5	76,6
Свині	27,6	55,0	53,1	51,0	49,2
Вівці та кози	14,9	83,3	84,7	85,7	85,0
Коні	5,1	90,7	91,4	91,8	92,5
Кролі	97,7	97,8	97,6	97,0	97,5
Птиця	46,0	47,3	44,9	42,6	42,8
Бджоли	71,9	97,1	97,4	97,6	97,8

лить їм у більшій мірі споживати покупні продукти харчування, а сільськогосподарські підприємства не вироблятимуть достатню для забезпечення суспільних потреб кількість дешевої продукції.

Необхідно відзначити те, що господарства населення виробляють у даний час більшість сільськогосподарської продукції, що є наслідком не їх високої ефективності, а критичного стану переважної більшості сільськогосподарських підприємств. Домогосподарства сьогодні є найбільш масовою, динамічною і гнучкою формою господарювання. Вони демонструють пристосовуваність до складних економічних умов.

У несприятливих фінансово-економічних умовах, що склались в сільській місцевості, розширення селянами власного виробництва значною мірою компенсує спад виробництва у сільськогосподарських підприємствах. З діяльністю селянських господарств у сучасних умовах певним чином пов'язані захист селян від економічних катаклізмів, забезпечення їх життєвої стабільності і надходження грошових доходів [6, с. 18—21].

Однією із форм підтримки сільських домогосподарств є їхні об'єднання в сільськогосподарські кооперативи. Вони взаємодіють із сільськогосподарськими підприємствами, виробничими кооперативами у плані володіння та використання техніки (оренда, лізинг, прокат). Збільшилася кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які покликані надавати комплекс послуг членам кооперативу по виробництву, переробці та збуту продукції, а також послуги ремонтні, будівельні, ветеринарні, закуповувати й постачати господарствам матеріально-технічні ресурси, здійснювати заготівлю та зберігання продукції.

ВИСНОВКИ

Домогосподарства є однією з найважливіших економічних категорій. Якщо основна частина валового внутрішнього продукту створюється підприємствами різних форм власності, то споживання, без якого виробництво втрачає будь-який сенс, є прерогативою домогосподарств. В умовах економічної кризи домогосподарства опинились у складній ситуації, причиною чого стало зменшення реальних доходів. Слід зазначити, що витрати домогосподарств під час економічної кризи зменшились не так суттєво, як доходи населення та обсяг валового внутрішнього продукту.

У найближчій перспективі, для розвитку господарювання на селі, необхідно:

— забезпечити часткову компенсацію вартості придбання високопродуктивного поголів'я тварин, технічних засобів, новітнього обладнання;

— стимулювати розвиток обслуговуючої кооперації для надання господарствам населення агротехнічних послуг;

— розвивати споживчу кооперацію;

— надавати субсидії за вироблену та реалізовану ними сільськогосподарську продукцію.

Література:

1. Мочерний С. Політична економія: навч. посіб. / С. Мочерний. — К.: Знання-Прес, 2002. — 687 с.

2. Микитенко І. Формування сукупних доходів і витрат у домогосподарствах / І. Микетенко // Економіка АПК. — 2002. — № 6. — С. 107—111.

3. Онищенко О. Ефективність господарств населення / О. Онищенко // Економіка України. — 2003. — № 1. — С. 60—69.

4. Христенко Г.М. Організаційно-економічн і проблеми техніко-технологічного забезпечення зерновиробництва / Г.М. Христенко // Бізнесінформ. — 2012. — № 8. — С. 70—73.

5. Судомир С.М. Формування системи управління розвитком сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія: монографія. — К.: "Компринт", 2015. — С. 186.

6. Габор В.С. Розвиток малих форм господарювання в аграрному секторі / В.С. Габор // Агросвіт. — 2014. — № 21. — С. 18—21.

References:

1. Mochernyj, S. (2002), Politychna ekonomiia: navch. posib. [Political Economy: Tutorial], Znannia-Pres, Kyiv, Ukraine.

2. Mykytenko, I. (2002), "Formation of total income and expenditure of households", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 107—111.

3. Onyschenko, O. (2003), "Efficiency of economies of population", Ekonomika Ukrainy, vol. 1, pp. 60—69.

4. Khrystenko, H. (2012), "Organizational and Economic Problems of technical and technological support grain production", Biznesinform, vol. 8, pp. 70—73.

5. Sudomyr, S. (2015), Formuvannia systemy upravlinnia rozvytkom sil's'kohospodars'kykh pidpryiemstv: teoriia, metodolohiia: monohrafiia. [Formation of development management of agricultural enterprises: Theory, Methodology: monograph], Komprynt, Kyiv, Ukraine.

6. Habor, V. (2014), "Small forms of management in the agricultural sector", Ahrosvit, vol. 21, pp. 18—21.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 336.1:352.075

О. В. Тимошенко,
к. е. н., доцент, ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі", м. Полтава

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

O. Tymoshenko,
PhD, Associate Professor, Poltava University of Economics and Trade, Poltava

OPTIMIZATION OF FINANCIAL POTENTIAL OF LOCAL COMMUNITIES

У статті викладено основні результати дослідження теоретичних засад оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад. Запропоновано науковий підхід оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад, що базується на основах економіко-математичного моделювання та векторної оптимізації. Побудовано математичну модель, яка реалізується за допомогою методу пріоритетів й спеціального симплекс-методу та досліджує взаємозв'язки між елементами складових фінансового потенціалу з використанням кореляційного аналізу. Застосування відповідних підходів представлено у вигляді алгоритму, що являє собою комплекс етапів, послідовне виконання яких сприяє отриманню оптимальних значень об'єктивних і суб'єктивних можливостей, які можуть бути залучені та використані органами місцевого самоврядування. Реалізація запропонованої моделі оптимізації сприятиме максимальному використанню можливостей фінансового потенціалу, що забезпечить підвищення рівня соціально-економічного розвитку та фінансової самодостатності територіальних громад.

The article presents the main results of the research of theoretical principles optimizing the financial potential of territorial communities. A scientific approach to optimizing the financial potential of territorial communities, based on the foundations ofeconomic and mathematical modeling, and vector optimization. The mathematical model, which is implemented by the method of the priorities and special simplex method, explores the relationships between elements of the financial potential by using correlation analysis. The use of appropriate approaches presented in the form of the algorithm is a set of steps, consistent performance whichhelps to ensure the optimal values of objective and subjective features that may be involved and used by local governments.Implementation of the proposed model optimization capabilities will help maximize the use of financial potential, which will improve the level of socio-economic development and financial self-sufficiency of territorial communities.

Ключові слова: місцеве самоврядування, місцеві бюджети, територіальні громади, фінансовий потенціал територіальних громад, оптимізація фінансового потенціалу.

Key words: local government, local budgets, local communities, financial potential of local communities, optimization of financial potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Обмеженість фінансових ресурсів системи місцевого самоврядування, які можна спрямувати на функціонування і розвиток територіальних громад, викликає необхідність максимізації їх фінансового потенціалу шляхом оптимізації його елементів. Вирішення завдань подібного роду доречно здійснювати на основі економіко-математичного моделювання з використанням багатокритеріальної задачі. Застосування методів оптимізації наявних та потенційних матеріально-фінансових ресурсів і можливостей системи управління місцевого самоврядування дозволяє визначити напрями й розробити заходи реалізації фінансового потенціалу територіальних громад, що сприятиме підвищенню рівня їх фінансової самодостатності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Різноманітні аспекти формування і використання ресурсної основи місцевого самоврядування досліджуються такими вітчизняними науковцями, як Є.О. Балацький, В.Г. Боронос, Г.В. Вознюк, А.В. Височина, В.О. Григоренко, О.І. Дем'янчук, С.Б. Єгоричева, М.А. Козоріз, І.О. Луніна, А.В. Лучко, Ю.В. Пасічник та інші. Незважаючи на велику кількість науково-прикладних публікацій із зазначених питань, недостатньо уваги приділено комп-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Математична формалізація складових фінансового потенціалу територіальних громад

№ п/п	Складові фінансового потенціалу	Елементи складових фінансового потенціалу	Математична формалізація складових фінансового потенціалу
Ресурсні можливості матеріально-фінансового забезпечення територіальної громади *(об'єктивна компонента)*			
1.	Матеріальні ресурси системи місцевого самоврядування	а) природні ресурси та земельний фонд	x_1
		б) житловий фонд і нежитлові приміщення	x_2
		в) майно комунальних установ	x_3
		г) майно комунальних унітарних підприємств	x_4
		д) інше майно та майнові права	x_5
2.	Фінансові ресурси системи місцевого самоврядування	а) власні доходи та трансферти між місцевими бюджетами	x_6
		б) доходи для виконання власних повноважень (загальнодержавні податки та збори)	x_7
		в) доходи для виконання делегованих повноважень	x_8
		г) офіційні трансферти з Державного бюджету	x_9
3.	Потенційні можливості матеріально-фінансових ресурсів територіальних громад	а) заощадження населення	x_{10}
		б) інвестиційні ресурси суб'єктів господарювання, міжнародних організацій та іноземних осіб	x_{11}
		в) податкові і неподаткові надходження поза місцевим бюджетом територіальної громади	x_{12}
4.	Невикористані резерви матеріально- фінансових ресурсів системи місцевого самоврядування	а) нераціональні витрати	x_{13}
		б) можливості підвищення ефективності використання матеріально-фінансових ресурсів системи місцевого самоврядування	x_{14}
Можливості системи управління місцевого самоврядування *(суб'єктивна компонента)*			
5.	Забезпеченість трудовими ресурсами, здібності та компетенції персоналу системи управління місцевого самоврядування	а) структуру кадрового забезпечення за категоріями посад, статтю, віком та стажем служби	x_{15}
		б) потенціал посадових осіб за рівнем освіти, науковим ступенем, вченим званням, кваліфікацією та відповідністю профілю підготовки фахівців, роботі, що виконується	x_{16}
		в) відповідність посадових осіб місцевого самоврядування професійним вимогам шляхом оцінки виконання покладених на них завдань та обов'язків	x_{17}
6.	Інформаційне та нормативно-правове забезпечення системи управління місцевого самоврядування	а) інформаційне забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування з точки зору повноти, достовірності, доступності, своєчасності надходження інформації	x_{18}
		б) нормативно-правове забезпечення з точки зору повноти, відповідності, доступності	x_{19}

Джерело: складено автором.

лексним дослідженням можливостей фінансового потенціалу на рівні територіальних громад.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обгрунтування наукового підходу до оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За результатами попередніх досліджень доведено, що фінансовий потенціал територіальної громади відображає не просто сукупність фінансових ресурсів, а спроможність органів місцевого самоврядування щодо створення, пошуку, залучення і акумуляції відповідних ресурсів, достатніх для реалізації комплексної мети соціально-економічного розвитку [1]. Виходячи з цього, погоджуємося із поглядами науковців [2; 3; 4; 5], які для розкриття сутності фінансового потенціалу, крім ресурсної складової, виділяють інші компоненти, які лише у взаємодії можуть забезпечити максимальне використання можливостей суб'єкта.

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо структуру фінансового потенціалу територіальної громади формувати на поєднанні та взаємозв'язку об'єктивної (ресурсні можливості матеріально-фінансового забезпечення, зокрема наявні у володінні та розпорядженні у даний період часу, тимчасово недоступні чи незадіяні з різних причин та потенційні, які орієнтовані на освоєння і ефективне використання у майбутньому) і суб'єктивної (можливості системи управління місцевого самоврядування: наявність відповідного апарату управління, його здібності та компетенції, інформаційне та правове забезпечення його діяльності) ком-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 2. Моделювання складових фінансового потенціалу територіальних громад

№ п/п	Складові фінансового потенціалу територіальних громад	Математична модель представлення складових фінансового потенціалу територіальних громад
1.	y_1 – матеріальні ресурси системи місцевого самоврядування	$y_1 \approx x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5$ – лінійна багатофакторна модель з п'яти змінних
2.	y_2 – фінансові ресурси системи місцевого самоврядування	$y_2 \approx x_6 + x_7 + x_8 + x_9$ – лінійна багатофакторна модель з чотирьох змінних
3.	y_3 – потенційні можливості матеріально-фінансових ресурсів територіальних громад	$y_3 \approx x_{10} + x_{11} + x_{12}$ – лінійна багатофакторна модель з трьох змінних
4.	y_4 – невикористані резерви матеріально фінансових ресурсів системи місцевого самоврядування	$y_4 \approx x_{13} + x_{14}$ – лінійна багатофакторна модель з двох змінних
5.	y_5 – забезпеченість трудовими ресурсами, здібності та компетенції персоналу системи управління місцевого самоврядування	$y_5 \approx x_{15} + x_{16} + x_{17}$ – лінійна багатофакторна модель з трьох змінних, які можуть набувати булевих значень
6.	y_6 – інформаційне та нормативно-правове забезпечення системи управління місцевого самоврядування	$y_6 \approx x_{18} + x_{19}$ – лінійна багатофакторна модель з двох змінних, які можуть набувати булевих значень

Джерело: складено автором.

понент. Оптимальне використання можливостей останніх дозволить оцінити фінансову спроможність представницьких органів на перспективу та створити необхідні умови для комплексного розвитку територіальних громад.

Для оптимізації фінансового потенціалу використовуємо підходи на основі теорії прийняття рішень та економіко-математичного моделювання. Вирішення цього завдання потребує введення математичних позначень для формування ключових показників фінансового потенціалу та моделювання його складових. Загалом, побудова оптимізаційної моделі відображає сукупність цілей, методів та підходів комплексного застосування економіко-математичного моделювання елементів складових фінансового потенціалу територіальних громад.

Формування моделі оптимізації фінансового потенціалу включає процес знаходження екстремуму функції, тобто вибір найкращого варіанту з множини можливих; аналіз шляхів приведення системи показників в найкращий (оптимальний) стан; процес оптимізації — пошук шляхів поліпшення одних показників за умови, що інші не погіршуються.

Вищезазначені фактори складності підкреслюють необхідність використання теорії прийняття рішень для побудови математичної моделі оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад.

Перейдемо до визначення складових цільових функцій та їх математичного представлення (табл. 1).

Використовуючи позначення, наведені у таблиці 1, можна побудувати лінійні залежності у вигляді багатофакторної моделі для кожної складової. Це потребує позначення кожної складової фінансового потенціалу територіальних громад, залежною змінною y_i, де $i \in N_6$ (табл. 2). Ресурсні можливості матеріально-фінансового забезпечення територіальних громад (об'єктивна компонента) найочевидніше будуть задаватися критеріями оптимальності, що визначаються показниками, які вказані в таблиці 1 як елементи складових. При цьому можливості системи управління місцевого самоврядування (суб'єктивна компонента) будуть задаватися змінним, які можуть набувати значення з множини чисел {0, 1} і називаються булевими змінними.

На основі введених позначень маємо наступне математичне представлення складових фінансового потенціалу територіальних громад (табл. 2).

Тоді задачу оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад можна представити двома підзадачами:

1) оптимізація ресурсних можливостей матеріально-фінансового забезпечення територіальних громад;

2) оптимізація та відповідність можливостей системи управління місцевого самоврядування.

Для створення математичної моделі першої підзадачі використаємо підходи лінійного програмування.

У цьому разі завдання перетворюється на наступне:

1) знайти такі числові значення змінних $x_1 \geq 0$, $x_2 \geq 0, \ldots, x_n \geq 0$, які задовольняють системі лінійних обмежень:

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1n}x_n \vee b_1, \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \ldots + a_{2n}x_n \vee b_2, \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \ldots + a_{mn}x_n \vee b_m \end{cases} \quad (1),$$

де символ "$\vee$" набуває будь-яке із трьох співвідношень: $\leq, \geq, =$;

$a_{ij}, i = (1,2,\ldots,n), j = (1,2,\ldots,m)$ — коефіцієнти моделі, які набувають дійсних чисел в процесі розрахунку елементів фінансового потенціалу (n — це

Передплатний індекс 21847

кількість елементів, m — це кількість складових фінансового потенціалу територіальних громад);

b_j, $j=(1,2,...,m)$ — коефіцієнти моделі, які набувають дійсних чисел і характеризують обмеженість можливостей об'єктивної і суб'єктивної компонент фінансового потенціалу;

2) відповідні числові значення змінних $x_1 \geq 0$, $x_2 \geq 0$, ..., $x_n \geq 0$, перетворюють в екстремум (максимум або мінімум) лінійну функцію:

$$Z = c_1x_1 + c_2x_2 + ... + c_nx_n = \sum_{j=1}^{n} c_j x_j \qquad (2).$$

Цю функцію називають цільовою, вона відображає поставлену у задачі мету щодо оптимізації можливостей однієї із складових фінансового потенціалу територіальних громад, а всі інші при цьому можуть виступати в ролі обмежень.

У задачах лінійного програмування можна виділити два типи однорідних обмежень на вибір змінних: у вигляді лінійних нерівностей або у вигляді лінійних рівнянь. Крім того, для спрощення можна формулювати задачу лише для максимуму цільової функції $Z = c_1x_1 + c_2x_2 + ... + c_nx_n$. Якщо ж у конкретній задачі треба визначити мінімум функції, то це те саме, що шукати максимум функції $Z_1 = -Z = -c_1x_1 - c_2x_2 - ... - c_nx_n$.

Якщо позначити символом $\vee$ будь-яке із трьох співвідношень: $\leq, =, \geq$, та врахувати вищезазначений порядок побудови математичної моделі загальної задачі лінійного програмування, то (1), (2) можна подати у вигляді:

$$\max(\min)Z = c_1x_1 + c_2x_2 + ... + c_nx_n \qquad (3),$$

за умов:

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + ... + a_{1n}x_n \{\leq, \geq, =\} b_1, \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + ... + a_{2n}x_n \{\leq, \geq, =\} b_2, \\ ..... \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + ... + a_{mn}x_n \{\leq, \geq, =\} b_m. \end{cases} \qquad (4),$$

$$x_1 \geq 0, x_2 \geq 0, ..., x_n \geq 0 \qquad (5).$$

Отже, потрібно знайти значення змінних $x_1, x_2, ..., x_n$, які задовольняють умовам (4) і (5), і цільова функція (3) набуває екстремального (максимального чи мінімального) значення, що відповідно до постановки нашої задачі означає оптимізацію об'єктивних і суб'єктивних можливостей територіальних громад, що впливає на результативність реалізації фінансового потенціалу.

Вектор $X = (x_1.x_2,...,x_n)$, координати якого задовольняють системі обмежень (4) та умови невід'ємності змінних (5), називається допустимим розв'язком задачі лінійного програмування. Також повинна виконуватися умова лінійної незалежності змінних x_1, x_2, ..., x_n, тобто елементи фінансового потенціалу не повинні корелювати між собою. Тож, дослідження взаємозв'язків між елементами складових фінансового потенціалу та встановлення мультиколінеарності між ними є досить важливим моментом процесу побудови оптимізаційної моделі.

Для цього необхідно встановити тісноту зв'язку між змінними $x_1, x_2, ..., x_n$, визначивши матрицю парних коефіцієнтів кореляції та розрахувавши коефіцієнт множинної кореляції r, $0 \leq r \leq 1$:

$$r = \begin{matrix} r_{x1x1} & r_{x1x2} & \cdots & r_{x1xn} \\ r_{x2x1} & r_{x2x2} & \cdots & r_{x2xn} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ r_{xnx1} & r_{xnx2} & \cdots & r_{xnxn} \end{matrix} \qquad (6).$$

Для більш детального аналізу знаходимо визначник матриці r: $|r|$. Числове значення визначника належить відрізку [0;1]. Якщо $|r| = 0$, то існує повна мультиколінеарність; якщо $|r| = 1$, то мультиколінеарність відсутня. Однак найчастіше $0 < |r| < 1$. Якщо значення визначника наближається до нуля, то це говорить про те, що мультиколінеарність скоріше існує, ніж про те, що її немає, і навпаки, якщо значення визначника наближається до одиниці, то ймовірніше, що мультиколінеарність відсутня.

Для побудови моделі оптимізації рекомендується представити завдання максимізації фінансового потенціалу в вигляді оптимізаційної багатокритеріальної задачі.

У підсумку маємо наступну оптимізаційну модель:

задана множина альтернатив $X = \{x\}$;

векторна цільова функція

$$F(x): X \to R, \text{ де } F(x) = (f_1(x),...,f_i(x),...,f_l(x)) \to \to extr \in \{\min, \max\} \qquad (7),$$

де $F(x): X \to R$ — відображає отримані значення елементів фінансового потенціалу територіальних громад як результат оптимізації.

Критерії, які відображають складові фінансового потенціалу, що визначені в таблиці 2, оптимізуються у моделі (7) і можуть бути представлені наступним чином:

$$y_i = f_i(x) \to \max(\min), i \in N_6 \qquad (8),$$

де y_i відображаються в вигляді функцій лінійної моделі і позначаються ($i \in N_6$):

$y_1 = a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 + a_{13}x_4 + a_{13}x_5$ — матеріальні ресурси територіальних громад, які необхідно максимізувати;

$y_2 = a_{21}x_6 + a_{22}x_7 + a_{23}x_8 + a_{24}x_9$ — фінансові ресурси територіальних громад, що максимізуються;

$y_3 = a_{31}x_{10} + a_{32}x_{11} + a_{33}x_{12}$ — потенційні можливості матеріально-фінансових ресурсів територіальних громад, що необхідно максимізувати;

$y_4 = a_{41}x_{13} + a_{42}x_{14}$ — невикористані резерви матеріально фінансових ресурсів системи місцевого самоврядування, що необхідно мінімізувати;

$y_5 = a_{51}x_{15} + a_{52}x_{16} + a_{53}x_{17}$ — забезпеченість трудовими ресурсами, здібності та компетенції персоналу системи управління місцевого самоврядування, що необхідно максимізувати;

$y_6 = a_{61}x_{18} + a_{62}x_{19}$ — інформаційне та нормативно-правове забезпечення системи управління місцевого самоврядування, що необхідно максимізувати.

Передплатний індекс 21847

Як було зазначено раніше, значення x_j, де $j \in N_n$ можуть обиратися інколи з множини {0,1} і задаватися булевими змінними, тому з точки зору формулювання прикладної задачі матимемо задачу булевого програмування, яка застосована до другої підзадачі та оптимізує можливості суб'єктивної компоненти фінансового потенціалу територіальних громад.

Об'єднуючи дві підзадачі в одну, сформулюємо в загальному вигляді оптимізаційну задачу, яка полягає в тому, щоб знайти альтернативи (множину розв'язків) $x^0 \in X$, для яких цільова вектор-функція приймає екстремальне значення, тобто забезпечує оптимальне використання фінансового потенціалу територіальних громад:

$$F\left(x^0\right) = \underset{x \in X}{extr} F(X), \quad extr \in \{\min, \max\} \qquad (9).$$

Альтернативи $x \in X$ називають допустимими розв'язками, а x^0 — оптимальним.

Для $x \in X$, які не мають числових значень, а набувають булевих значень $X = \{0,1\}$, дана множина є множиною допустимих розв'язків.

Також результатом моделювання для даної оптимізаційної задачі є множина, що містить ключові складові фінансового потенціалу:

$$\vec{y} = \{y_1, y_2, y_3, y_4, y_5, y_6\} \qquad (10).$$

У цілому, векторне представлення результату пояснюється тим, що оптимізувати фінансовий потенціал територіальної громади потрібно комплексно за всіма складовими об'єктивної і суб'єктивної компонент, тому треба визначати не поодинокі критерії потенціалу, а їх систему — вектор.

Далі для розв'язування задачі (7) та її реалізації застосовуємо метод пріоритетів. Суть даного методу полягає в наступному.

Для моделі оптимізації в таблиці 2 представлено шість складових фінансового потенціалу, тобто часткових критеріїв (l=6), які відповідно до теорії прийняття рішень упорядковуються в порядку їх важливості, за оцінкою особи, що приймає рішення.

Відповідно, максимізується цільова функція, яка відображає складову фінансового потенціалу і має найвищий пріоритет:

$$f_1(x) = \rho_1 \qquad (11).$$

Послідовно оптимізується кожний критерій, що представлений вище (табл. 2). Останньою максимізуємо складову фінансово потенціалу, цільова функція якої має найнижчий пріоритет:

$$f_l(x) = \rho_l, \text{ де } l=6 \qquad (12).$$

Розв'язок задачі з цільовою функцією, яка має нижчий пріоритет, не може погіршити отримані раніше розв'язки задач з цільовими функціями, які мають вищий пріоритет, що визначається змінними $\rho_i, i \in N_6$. Тобто якщо x_i — оптимальне значення цільової функції $f_i(x)$, то для всіх $i \geq 1$ оптимізація будь-якої цільової функції $f_j(x)(j > 1)$ з меншим пріоритетом не може погіршити отриманий в процесі оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад результат x_l.

Для проведення розрахунку оптимізаційної моделі методом пріоритетів застосуємо спеціальний симплекс-метод, що гарантує непогіршення розв'язку задач з цільовими функціями більш високого пріоритету. Симплекс-метод передбачає правило виключення стовпчика, який використовується для видалення з оптимальної симплекс-таблиці задачі з цільовою функцією $f_k(x)$ небазисної змінної x_j, $cz_j - c_j \neq 0$ до початку розв'язання задачі з цільовою функцією $f_{k+1}(x)$. Це правило пояснює, що небазисна змінна x_j, яка отримує ненульове значення, може погіршити оптимальне значення задачі з цільовою функції, що має більший пріоритет.

Для спрощення методу зміни симплекс-таблиць розглянемо більш простий спосіб за допомогою якого можна досягти результату:

Крок 1. Визначаємо часткові критерії задачі оптимізації фінансового потенціалу і упорядковуємо їх у порядку пріоритетів:

$$f_1(x) = \rho_1 \succ f_2(x) = \rho_2 \ldots \succ f_6(x) = \rho_6, i = 1.$$

Крок 2. Розв'язуємо і-ту задачу лінійного програмування з цільовою функцією $f_i(x)$, $i \in N_6$ що відображає складові фінансового потенціалу територіальних громад.

Позначимо через ρ_i^* отримане оптимальне значення відповідної цільової функції змінною ρ_i.

Коли оптимізується остання цільова функція, що відображає складову фінансового потенціалу, то $i = l$, де l=6, розрахунки закінчуються, оскільки розв'язана остання l задача. В іншому випадку переходимо на наступний крок.

Крок 3. Вводимо в задачу нове обмеження $\rho_i = \rho_i^*$, що відображає можливість реалізації складових фінансового потенціалу. При цьому значення ρ_i не може змінюватися при розв'язанні наступних задач. Вважаємо $i = i + 1$ і повертаємося на крок 2.

Послідовне введення додаткових обмежень вигляду $\rho_i = \rho_i^*$ приводить точно до такого ж результату, як правило виключення стовпчиків. Визначеним аргументом на користь правила виключення стовпчиків може служити те, що при його використанні відбувається виключення змінної, і зменшується розмір задачі. У той же час описана процедура введення додаткових обмежень збільшує розмір задачі оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад. При цьому шляхом підстановки значення ρ_i^* замість ρ_i, зменшує кількість змінних в задачі.

Згідно з даним методом оптимізуємо значення кожної цільової функції, що визначає складову фінансового потенціалу територіальних громад.

Таким чином, при оптимізації декількох складових фінансового потенціалу доцільним є використання вищеописаної процедури, що має пере-

Передплатний індекс 21847

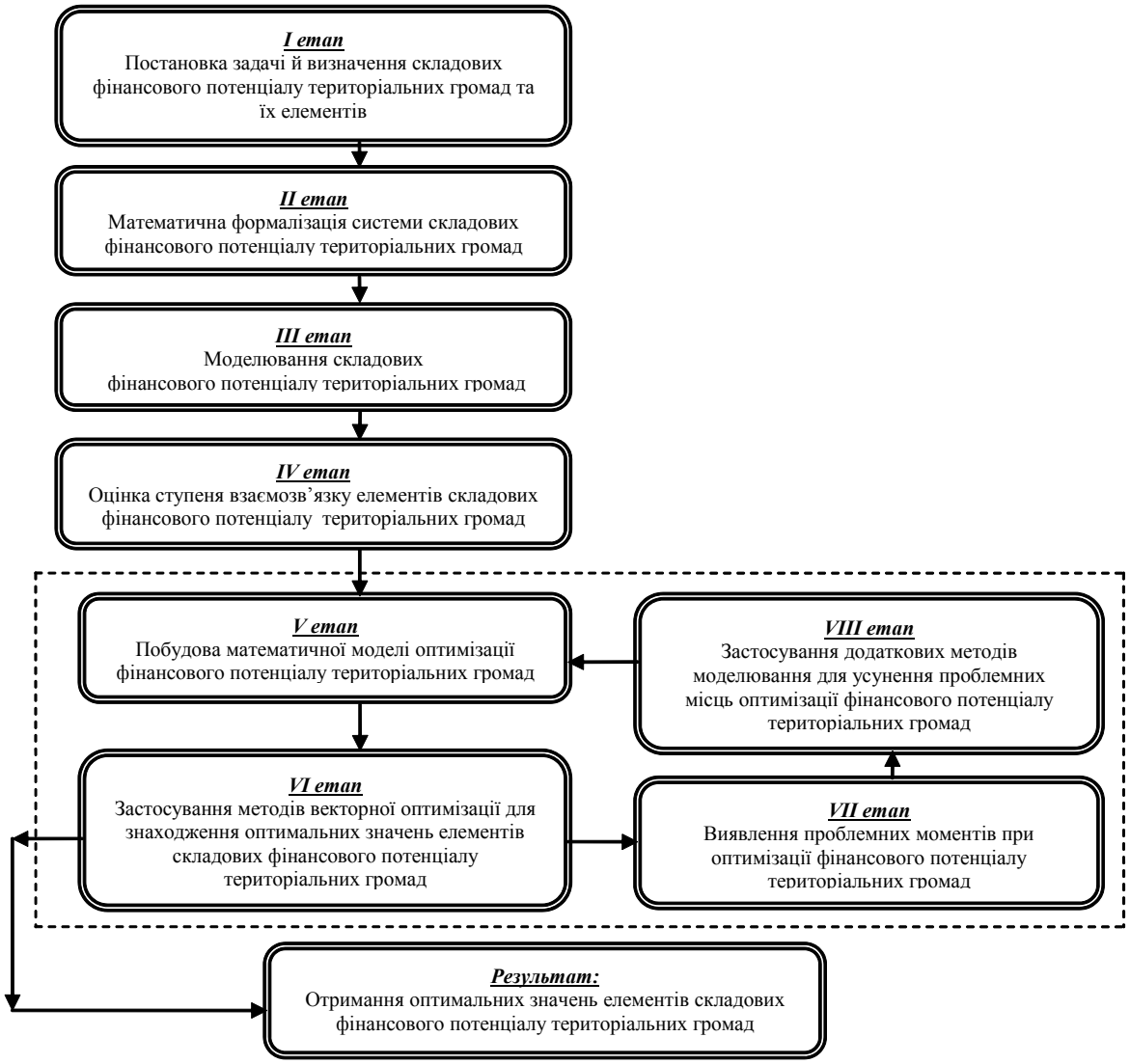

Рис. 1. Етапи оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад

Джерело: складено автором.

ваги перед симплекс-методом, який полягає у виключенні стовпчиків і використовується при аналогічних розрахунках щодо однієї складової.

Слід зазначити, що майже кожна складна практична задача теорії прийняття рішення (індивідуального, а тим більше колективного) є задачею в умовах невизначеності. Тому наявність двох і більше цільових функцій, які можуть містити невизначені змінні, що відображають елементи складових потенціалу, призводить до невизначеності в оптимізаційній моделі, що, в свою чергу, негативно впливає на точність розрахунку та оцінки оптимальних можливостей об'єктивних і суб'єктивних компонент фінансового потенціалу територіальних громад.

До кожного з таких типів невизначених складових необхідно застосувати методи теорії прийняття рішень з нечіткими параметрами, що забезпечить адекватність оптимізаційної моделі фінансового потенціалу. За таких умов доцільним є знаходження способів зведення багатокритеріальних задач прийняття рішення з невизначеностями до задач з одним векторним функціоналом, оскільки для останніх існує низка добре відпрацьованих методів розв'язання.

Вищеописані підходи до оптимізації фінансового потенціалу можна представити у вигляді алгоритму, що являє собою комплекс етапів, послідовне виконання яких сприяє отриманню оптимальних значень об'єктивних і суб'єктивних можливостей, які можуть бути залучені та використані органами місцевого самоврядування для забезпечення функціонуванні й соціально-економічного розвитку територіальних громад (рис. 1).

На першому етапі формулюється постановка задачі та виявляється й систематизується сукупність складових фінансового потенціалу та їх елементів, що впливають на рівень його реалізації.

Другий етап побудови моделі оптимізації фінансового потенціалу полягає у проведенні аналізу наявності матеріально-фінансових ресурсів територіальних громад та оцінки можливості використання їх потенційних джерел й невикористаних

Передплатний індекс 21847

резервів з метою виконання бюджетних повноважень органів місцевого самоврядування. Відповідно до отриманих результатів здійснюється математична формалізація елементів складових фінансового потенціалу територіальних громад у вигляді незалежних змінних та критеріїв, що максимізуються у математичній моделі задачі оптимізації.

Третій етап полягає у визначенні залежностей елементів складових фінансового потенціалу, їх представлення за допомогою математичних лінійних залежностей та побудові додаткових обмежень для задачі, яка оптимізується.

На четвертому етапі здійснюється оцінка ступеня взаємозв'язку елементів фінансового потенціалу територіальних громад та досліджується рівень співвідношень між його складовими на основі застосування економіко-математичних методів та кореляційної матриці.

П'ятий — сьомий етапи полягають у циклічному виконанні послідовності кроків, змістом яких є побудова математичної моделі оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад та застосуванні методів векторної оптимізації з метою знаходження оптимальних значень елементів складових потенціалу, зокрема, метод пріоритетів та, за потребою, спеціальний симплекс-метод. У процесі роботи алгоритму виявляються проблемні моменти при оптимізації фінансового потенціалу і застосовуються додаткові методи моделювання для їх усунення.

Модель оптимізації фінансового потенціалу представляє собою рішення багатокритеріальної задачі, яка полягає в знаходженні оптимального значення цільової функції, причому значення змінних повинні належати деякій області допустимих значень, що визначається додатковими обмеженнями. При вирішенні оптимізаційної задачі із визначення рівня оптимальних значень складових фінансового потенціалу, основною метою є виявлення максимальних об'єктивних і суб'єктивних можливостей розвитку територіальних громад.

Результатом застосування математичної моделі з метою оптимізації фінансового потенціалу територіальних громад на основі виконання даного алгоритму є отримання оптимальних значень матеріально-фінансових ресурсів територіальних громад та можливостей системи управління місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, запропонована методика оптимізації, яка базується на використанні методів векторної оптимізації та теорії прийняття рішень, дає можливість побудувати багатокритеріальну математичну модель, яка передбачає врахування вартісних показників, показників часу, кількості, якості, ефективності та результативності використання елементів складових фінансового потенціалу. Побудована оптимізаційна модель дозволяє максимізувати результати реалізації ресурсних можливостей матеріально-фінансового забезпечення територіальних громад та можливостей системи управління місцевого самоврядування, що позитивно вплине на фінансове забезпечення виконання бюджетних повноважень представницьких органів та підвищення рівня самодостатності адміністративно-територіальних формувань. Враховуючи вищезазначене, слід відмітити необхідність подальшого дослідження та обгрунтування можливості нарощення фінансового потенціалу територіальних громад за рахунок фінансових ресурсів та сприятливих спроможностей місцевого самоврядування.

Література:

1. Тимошенко О.В. Фінансовий потенціал як основа соціально-економічного розвитку територіальної громади / О.В. Тимошенко // Вісник університету банківської справи Національного банку України (м. Київ): зб. наук. праць. — 2012. — № 1. — С. 123—126.

2. Височина А.В. Управління фінансовим потенціалом регіону в контексті реалізації бюджетної політики України: дис. ... канд.. екон. наук: 08.00.08 / Височина А.В.; Українська академія банківської справи. — Суми, 2015. — 258 с.

3. Возняк Г.В. Фінансовий потенціал регіону: економічна суть та структура / Г.В. Возняк, М.А. Козоріз // Економічні науки. — 2011. — Вип. 8 (29). — Ч. 3. — С. 48—56.

4. Григоренко В.О. Фінансовий потенціал території: теоретичні аспекти та механізми формування / В.О. Григоренко // Економічний форум. — 2012. — № 1. — С. 126—132.

5. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія / Ю.В. Пасічник. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2005. — 642 с.

References:

1. Tymoshenko, O. V. (2012), "Financial potential as a basis for socio-economic development of local community", Visnyk universytetu bankivs'koi spravy Natsional'noho banku Ukrainy (m. Kyiv), vol. 1, pp. 123—126.

2. Vysochyna, A.V. (2015), "A management of region financial potential is in the context of realization of fiscal policy of Ukraine ", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Ukrains'ka akademiia bankivs'koi spravy, Sumy, Ukraine.

3. Vozniak, H. V. and Kozoriz, M. A. (2011), "Financial potential of region: economic essence and structure ", Ekonomichni nauky, vol. 8 (29), pp. 48—56.

4. Hryhorenko, V. O. (2012), "Financial potential of territory: theoretical aspects and forming mechanisms", Ekonomichnyj forum, vol. 1, pp. 126—132.

5. Pasichnyk, Yu. V. (2005), Biudzhetnyj potentsial ekonomichnoho zrostannia v Ukraini [Budgetary potential of the economy growing is in Ukraine Budgetary potential of the economy growing is in Ukraine], TOV "Yuho-Vostok, Ltd", Donets'k, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 347.191.11:65.012.32 (045)

Ю. В. Біляк,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту ім. Й. Завадського, НУБіП

ГМО НА ЕКСПОРТ — ГОЛОВНА ТЕНДЕНЦІЯ ЗБІЛЬШЕННЯ ВАЛЮТИ В УКРАЇНІ

Y. Biliak,
PhD, Associate Professor, Department of Management, NUBiP

HOME TREND UP CURRENCY IN UKRAINE — GMO ON EXPORT

У ході дослідження визначено, що провідні промислові галузі України мають на сьогодні незадовільні показники розвитку. За останній рік відбулося стрімке зниження експорту нашої держави, скоротилося промислове виробництво, збільшилася кількість збиткових підприємств. У статті автором з'ясовується роль експорту як фактора економічного зростання в Україні у порівняні з економіками інших країн світу. Порівняно динаміку валового внутрішнього продукту з динамікою експорту товарів і послуг з України та світу, та визначені їх основні тенденції. Визначено, що Україна має значні можливості не лише в якості виробника ГМО, але і в якості експортера генномодифікованних культур. Ринок ГМО є одним з найбільш швидкозростаючих сегментів завдяки постійному підвищенню попиту як зі сторони розвинутих країн, так і зі сторони країн, що розвиваються. Таким чином, доведено виключну важливість сільського господарства, яке потребує найбільш дієвого регулювання та фінансової підтримки для свого подальшого розвитку, оскільки дозволяє впливати на вирішення проблем, пов'язаних із суспільною значущістю галузі, а саме: забезпечення національної продовольчої безпеки, пом'якшення природних та економічних ризиків, збереження навколишнього середовища, гармонійний розвиток сільських територій та виробничої діяльності різних організаційних форм господарювання, задоволення потреб населення в якісних продуктах харчування, розширення експортного потенціалу країни. Тобто сільськогосподарське виробництво при правильному державному регулюванні та достатньому фінансуванні може надати значний поштовх для сталого розвитку економіки країни.

The study determined that the leading industrial sector in Ukraine today are poor indicators of development. Last year there was a sharp decline in exports of our country, industrial production declined, the number of loss-making enterprises. In the article the author turns the role of exports as a factor of economic growth in Ukraine compared with the economies of other countries. The article compared the dynamics of the GDP dynamics of exports of goods and services in Ukraine and abroad, and by their basic trend. Determined that Ukraine has significant opportunities not only as a producer of GMOs, but also as an exporter hennomodyfikovannyh cultures. The market of GMOs is one of the fastest growing segments through continuous improvement of demand both on the part of developed countries and by the developing countries. Thus proved exceptional importance of agriculture, which requires the most effective regulation and financial support for its further development as can influence the resolution of problems related to the field of public importance, namely, to ensure national food security, mitigation of natural and economic risks , environmental protection, harmonious development of rural areas and production of different organizational forms of economic needs of the population in high-quality food products, expanding export potential. That agricultural production with proper government regulation and sufficient funding can provide a significant impetus for the sustainable development of the economy.

Ключові слова: експорт, ГМО, державна підтримка, генномодифіковані культури, економічного зростання, сільське господарство, агрохолдінги.

Key words: export, GMOs, state support, GMOs culture, economic growth, agriculture, agriholding.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Обмін будь-яких товарів на гроші становить сенс функціонування будь-якої економіки. Чим більше товару продається, тим більше грошей надходить безпосередньо в країну. І навпаки, падіння показників на третину — це наближення економічного краху.

Дані по експорту та імпорту товарів і послуг з України і в країну — це головний показник роботи економіки. Якщо експорт товарів і послуг зростає, значить внутрішнє виробництво країни працює, населення працевлаштовано і отримує зарплату. Імпорт товарів і послуг зазвичай показує, наскільки добре працює внутрішнє виробництво. Якщо у підприємств є необхідні кошти, вони закуповують комплектуючі та обладнання за кордоном. Якщо у населення є доходи від щоденної роботи, значить, продаються імпортні продукти харчування та промтовари, побутова техніка, автомобілі та інше.

Якщо ж ніхто нічого не виробляє і не продає, показники експорту та імпорту демонструють двозначні "мінуси", а слідом за ними слід обвал оптової та роздрібної торгівлі.

За п'ять місяців 2015 року експорт товарів з України скоротився на 35,9% або на 8,6 млрд доларів у порівнянні з аналогічним періодом 2014 року. Імпорт, у свою чергу, скоротився на 38,8% або на 9,2 млрд доларів.

Частка імпорту товарів з Європи також знизилася на чверть, який в основному був сировин-

Передплатний індекс 21847

ним. Частка техніки, хімпрому, не кажучи вже про харчові продукти з Європи, також знизилася. Загальне зниження показників призвело до позитивного сальдо торгового балансу: імпорт знизився більше, ніж експорт, і за рахунок цього досягнута позитивна величина. Тим не менш, це не той випадок, коли варто радіти. Є величезна різниця між перевищенням обсягів експорту над імпортом в умовах постійного зростання поставок, і нинішнім торговельним балансом України, де імпорт просто провалився більше, ніж експорт.

Що стосується агросектору, то міністерство аграрної політики і продовольства прогнозує збільшення обсягу експорту зернових культур з України в 2015—2016 рр. маркетинговому році (липень 2015 — червень 2016 рр.) до 36 млн тонн з 34,6 тонн, поставлених на зовнішні ринки в минулому МР (маркетинговому році) [4]. Збільшення експорту буде обумовлено зниженням споживання зернових усередині країни, а також великими перехідними запасами зерна.

За останніми даними, Український гідрометеорологічний центр прогнозує валовий збір зернових і зернобобових культур в Україні на рівні 59 млн тонн.

На початку липня прес-служба Мінагропрому повідомляла, що українські аграрії, за попередніми даними, експортували рекордні для країни 34,8 тонн зерна за результатами завершеного маркетингового року (МР, липень 2014 — червень 2015 року).

За даними Державної служби статистики, Україна (без урахування тимчасово окупованого Росією Криму) в 2014 році зібрала 63,8 млн тонн зернових і зернобобових, що на 2,4% більше, ніж у 2013 році, і є рекордом для країни за роки незалежності [2].

Але, що відбувається на справді? За даними Держстату, за перше півріччя 2015 року український експорт до країн ЄС знизився на 36% [1]. Тобто замість прогнозованого в 2014 році зростання отримали падіння. При цьому з 2014 року ЄС в односторонньому порядку скасував експортні мита для України. Але замість зростання українського експорту спостерігається його падіння. Таким чином, недивлячись на майбутнє, яке прогнозує зріст, за підсумками поточного року, швидше за все, також буде зафіксовано загальне падіння.

Основна причина цього в відсутності якихось передумов для зростання українського експорту в ЄС у майбутньому. Країни Євросоюзу стимулюють власних вітчизняних виробників аграрної продукції, тому їм невигідно розширювати квоти для українських експортерів.

Отже, зрозуміло, що кожній країні та у будь-якому суспільстві сільське господарство є життєво необхідною галуззю економіки, бо воно зачіпає інтереси буквально кожної людини. Враховуючи, що сільське господарство є специфічною галуззю господарського комплексу, запровадження його раціональної підтримки є одним із основних завдань держави.

Сільське господарство не може за рахунок реалізації своєї продукції отримати дохід, достатній для відшкодування витрат виробництва, збереження земель і соціального розвитку села. Державна підтримка — обов'язкова умова існування і зростання сільського господарства і продовольчого ринку, про що свідчить досвід провідних світових держав.

Фінансова підтримка сталого розвитку сільського господарства дуже важлива, адже такий розвиток гарантує продовольчу безпеку держави, сприяє перетворенню аграрного сектору на високоефективний та конкурентоспроможний сектор економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також забезпечує комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В умовах глобалізаційних процесів в економіці України невирішеними залишаються безліч теоретичних, методичних і практичних питань фінансування сільського господарства.

Вивченням зазначених питань займалися такі вчені, як В.Г. Андрійчук, І.С. Галиця, М.С. Герасимчук, М.В. Гладій, Б.В. Данилів, С.І. Дем'яненко, М.І. Завадський, М.І. Кісіль, А.П. Макаренко, Л.О. Мармуль, Л.Ю. Мельник, Б.Я. Панасюк, А.А. Пересада, П.Т. Саблук, В.П. Савчук. Дослідження фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств розглядали у своїх роботах такі відомі вчені-економісти: В. Опарін, І. Павлинова, А. Поддєрьогін, В.В. Глущенко, М.Й. Малик, П.Т., Стукач, М.Й. Хорунжий, В. Юрчишин та інші.

Серед науковців, які досліджували окремі питання правового регулювання використання ГМО в сфері сільськогосподарського виробництва, можна назвати А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленка, С.І. Бугеру, В.І. Лозо, Я.Б. Блюма, Г.М. Коваля, М.О. Медведєву, Л.В. Стутинську-Струк, Я.З. Гаєцьку-Колотило та ін.

Аналіз наукової літератури підтверджує, що стримуючим фактором для розвитку фінансування сільського господарства є нестабільність умов господарювання, що зумовлюється впливом погодних умов, ціновою нестабільністю, змінами в законодавчому і нормативно-правовому регулюванні. Тому у цих умовах особливої уваги потребує системне вирішення проблем сільського господарства та створення відповідного механізму його державного фінансового забезпечення й підтримки сталого розвитку. Значна частина питань, пов'язаних з покращенням фінансування підприємств сільського господарства, ще потребує подальшого дослідження і вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні головна проблема падіння обсягів експорту з України зосереджена в структурі нашого експорту. Що ми експортуємо в ЄС на сьогоднішній день? Продаємо чавун. Насамперед, його купує Італія. Вона ж купує наші феросплави. Напівфабрикати зі сталі купує Польща. Українську

Передплатний індекс 21847

кукурудзу купують Іспанія, і в невеликих обсягах — Голландія. Та й то, не стільки собі, скільки з метою реекспорту.

У дуже маленьких кількостях Україна експортує відходи харчової промисловості — їх купує та ж Польща, трохи Угорщина і Франція. І все. Є невеликі поставки кабелів і проводів. Але це невеликі обсяги, швидше, пробні партії. Таким чином, Україна на сьогоднішній момент реально може продавати в ЄС тільки чавун і кукурудзу, та й то виключно як сировину.

Що стосується продажу в ЄС готових українських продуктів харчування, то це практично нереально. Часто проблемою називають відсутність в українських виробників стандартизації. Дійсно, для того, щоб продавати в Європу готові продукти харчування, вони повинні пройти стандартизацію відповідно до євростандартів. Але навіть якщо українські виробники і перейдуть на такі стандарти, то експортувати продукти в ЄС все одно буде проблематично. Квоти, звичайно, є, їх не скасовували, але не в них проблема. Вся справа в понятті "бренд": наше вершкове масло, печиво, шоколад — їх просто не знають у Європі. Для того, щоб їх продати, потрібно спочатку вкласти великі гроші в рекламу, і тільки після цього можна продавати з достатнім прибутком. Це стандартний підхід.

Мало хто знає, що Європа є найбільшим експортером пшениці в світі. Вони можуть, звичайно, купувати нашу пшеницю і продавати її далі. Але це буде забавно. Плюс до всього Європа є найбільшим постачальником картоплі у світі і найбільшим монстром-постачальником сої.

Проблема в тому, що ми постійно сприймаємо Європу промислову, але ЄС також займає перше місце в світі по виробництву м'яса птиці і є світовим лідером з його експорту. Тому навіть розвиненим галузям складно конкурувати з таким "монстром".

У Європі є виробництво органічних виробів (продуктів без хімії та ГМО). Але, по-перше, для виходу на загальний ринок навіть їх виробникам досить складно пройти сертифікацію. А по-друге, в загальній структурі споживання ЄС органіка займає всього 4%. Тому просувати український експорт без ГМО туди немає сенсу. У країнах ЄС є магазини і навіть цілі напрямки органічних продуктів. Але основна маса продукції, яку купує і споживає населення, — це стандартна продукція.

Що стосується ГМО, то в Європі і так достатньо такої продукції, — в деяких країнах її обсяг досягає 50%. Але така продукція там чітко маркується. Людина, яка заходить в магазин, чітко розуміє, що він купує. Він розуміє, що робить, і навряд чи у нього виникне бажання купувати органіку, яка в 2—3 рази дорожче стандартизованих продуктів.

Українським виробникам буде важко пробитися на європейські ринки, оскільки, з одного боку, там спостерігається невисока частка продуктів без ГМО на ринку, плюс конкуренція з європейськими виробниками, а з іншого — досить низьке споживання органіки населенням через її дорожнечу.

За даними Інституту економічних досліджень і політичних консультацій, сплеск українського експорту в ЄС припав на травень 2014 року, — тоді його зростання склало 36,1%. Але з кінця серпня 2014 року, динаміка експорту безперервно погіршується. Чому тоді стався цей сплеск, а пізніше почалося падіння?

Просто тоді в Україні був досить-таки хороший урожай кукурудзи, плюс свою роль зіграв зростання попиту на неї у світі. Це і дозволило нашій країні продати ЄС досить велику партію. Якщо брати по окремих країнах, то продажі української кукурудзи значно зросли в Іспанію. Ми досить багато продаємо її їм, але слід не забувати, що їх ринок теж не безмежний.

І сам процес вирощування досить-таки важкий.

По-перше, кукурудзу спочатку потрібно виростити. По-друге, ми ж не можемо продати всю кукурудзу і при цьому нічого не залишити собі, є ж якісь допустимі межі. Тобто ми продаємо, але є квоти на продаж кукурудзи і пшениці, і ми використовуємо їх повністю. Кукурудзу ми продаємо навіть понад квоту. Але, знову ж, європейські ринки не безмежні, і наші можливості теж мають свій допустиму межу.

Що стосується квот, за даними Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, у 2015 році використання тарифних квот погіршилось — з 27 квот за принципом "перший прийшов — перший отримав" використано лише 12, з них лише 3 — повністю (сік, крупи, мед) [6]. З 10 квот за принципом імпортних ліцензій використано 4, причому лише 1 — повністю (кукурудза, пшениця). Таким чином, 21 квота в поточному році не використана. У чому проблема використання виробниками торгових преференцій? Головна причина — в перевантаженості ринку Європейського Союзу. Йому цікаво продавати свою продукцію в Україну, але не купувати її у неї, тому що в Європі дуже розвинене виробництво сільськогосподарської продукції. З цієї причини на сьогоднішній момент навіть теоретично ми не можемо продавати, наприклад, яйця — Європа сама не знає, куди подіти свої, причому вони у неї достатньо якісні. Україна не можемо вимагати, щоб вони припинили виробляти свої яйця і купували наші. Це абсурд.

Процес створення Зона вільної торгівлі (ЗВТ) ніяк не впливає на обсяги українського експорту в ЄС, тому що ще в травні 2014 р. Європа скасувала всі торгові мита і відстрочила все, що тільки можна, про що написано в Угоді. При цьому Україна не скасовувала імпортні мита на європейські товари, і це, загалом, ніяк не вплинуло на обсяги імпорту. А Європа скасувала мита на експорт, але в цілому нічого так і не змінилося.

Зона вільної торгівлі (ЗВТ) повністю запрацює лише з 1 січня 2026 р., як про це написано в Угоді про Асоціацію [3]. З 1 січня 2016 р. тільки почнеться процес її створення, який триватиме протягом наступних 10 років.

Передплатний індекс 21847

Які ж заходи необхідно впровадити для збільшення експорту з України? Можна попросити ЄС збільшити квоти на пшеницю і кукурудзу за рахунок зменшення або повної відміни якихось інших квот. Це можливо. Тому що у нас практично не використовується квота на кондитерські вироби і на яйця — їх можна зовсім прибрати. А замість них попросити збільшити квоту на пшеницю і кукурудзу.

Те, що китайські імпортери виявляють великий інтерес до продукції українських аграріїв, говорить про те, що вже в найближчому майбутньому Китай може стати одним з найбільших покупців українського зерна. Зараз вони дуже жваво цікавляться питанням того, як їм увійти на український ринок і почати закупівлі наших зернових. Це говорить про те, що Китай може стати великим споживачем українського зерна.

Тим більше, що якість наших зернових постійно підвищується. Це стосується як пшениці, так і кукурудзи. Такі тенденції відзначають, зокрема, японські споживачі.

Японський ринок дуже вимогливий з погляду ГМО та дотримання інших контрактних умов. Тому експорт кукурудзи з України до Японії продовжує зростати.

Але є ще найбільш цікавіший варіант. На міжнародному ринку існує величезний попит на ГМО-культури. Приблизно 68% українських агрохолдингів готові вирощувати генномодифіковані культури в разі їх легалізації в Україні. Такі дані були озвучені на Українському аграрному конгресі в Києві [5]. У той же час приблизно 43% агрохолдингів із земельним банком від 10 до 30 тис га не планують використовувати у виробництві генномодифіковані посівний матеріал. Генномодифіковані культури готові вирощувати всі аграрії, а не тільки агрохолдинги. ГМО-культури володіють тією завидною якістю, що досить стійкі до посух, паразитів і т.ін., дають стабільний і хороший урожай. Тому виробництво вигідно всім аграріям. На міжнародному ринку існує величезний попит на генномодифіковані -культури. Таким чином, Україна цілком може не споживати ГМО-культури сама, а вирощувати їх для експорту.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Донедавна сільське господарство виступало "драйвером української економіки", на нього покладали особливі надії всі державні мужі, починаючи з перших осіб держави. Однак агрохолдинги не схотіли "битися об лід" в умовах подорожчання палива, нереальних кредитних ставок і подальшої загрози обвалів гривні. Тому тільки минулого місяця виробництво зерна скоротилося майже на 70%, а інші показники — в овочівництві та м'ясо-молочної галузі — теж показали мінуси розвитку в першому півріччі.

Катастрофічне падіння експорту означає пропорційне зменшення валютних надходжень в країну. Це ускладнює обслуговування боргів, зовнішніх виплат і так далі. Це також говорить про падіння внутрішнього виробництва: продукція на експорт не проводиться, що побічно говорить про зростання безробіття та кризовому стані української економіки.

Але всі знають і розуміють, що аграрна галузь буде основним постачальником валюти в Україну. І цей тренд не зміниться.

Література:

1. Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності за січень — вересень 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

2. Офіційний сайт Держстату України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

3. УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011

4. Україна експортувала 14,5 млн тонн зернових [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://minagro.gov.ua/uk/contacts

5. Украина — крупнейший производитель сои в Европе. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/opinion/1047293

6. Які обсяги експорту зерна можна очікувати з України? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/publications/comments?pid=2363

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2015), "Volume of industrial products by activity for January-September 2015", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/ (Accessed 20 Feb 2016).

2. State Statistics Service of Ukraine (2016), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/ (Accessed 20 Feb 2016).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), "The Association Agreement between Ukraine, on one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand", available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Accessed 20 Feb 2016).

4. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2016), "Ukraine exported 14.5 million tons of grain" available at: http://minagro.gov.ua/uk/contacts (Accessed 20 Feb 2016).

5. Kron, M. (2015), "Ukraine — the largest producer of soy in Europe", available at: http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/opinion/1047293 (Accessed 20 Feb 2016).

6. Kutsenko, K. and Shtrubenkhoff, Kh.-V. (2010), "What are the volumes of grain exports from Ukraine can be expected?", available at: http://www.ier.com.ua/ua/publications/comments?pid=2363 (Accessed 20 Feb 2016).

Стаття надійшла до редакції 17.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 338.43:631

Л. Ц. Масловська,
д. е. н., професор, Житомирський національний агроекологічний університет
В. А. Савчук,
аспірант, Житомирський національний агроекологічний університет

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ І ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

L.Maslovska,
D.Sc. Economics, professor, lecturer of Zhytomyr Agroecological University
V. Savchuk,
PhD student of Zhytomyr Agroecological University

ASSESMENT OF PRODUCTION EFFICIENCY FOR ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTS

Інтенсивне сільськогосподарське виробництво негативно впливає як на якісні показники продукції, так і на стан навколишнього природного середовища. Членство України в СОТ та її прагненні долучитися до зони вільної торгівлі з ЄС підвищують вимоги як до якості аграрної продукції, так і до ефективності її виробництва, оскільки ці параметри визначальною мірою обумовлюють її конкурентоспроможність. За цих умов існує необхідність у поглибленому аналізі результативності і ефективності функціонування суб'єктів органічного виробництва.

У численних дослідженнях питань розвитку органічного виробництва агропродовольчої продукції акцентується увага передусім на його перевагах та оцінці передумов розвитку в Україні, а також декларується вища ефективність у порівнянні з підприємствами, що виробляють продукцію за традиційними технологіями. Відсутність державної статистики щодо органічного виробництва і важливість галузі для аграрної економіки потребують формування аналітичної бази для оцінки результативності і ефективності виробництва. В результаті дослідження виявлено особливості формування витрат на виробництво органічної агропродовольчої продукції на підприємствах Житомирської області, проаналізовано структуру витрат, здійснено порівняльну оцінку величини і структури витрат виробництва за різними організаційними формами господарств та за різними технологіями виробництва. Оцінено показники результативності і ефективності виробництва органічної агропродовольчої продукції. Отримані результати можуть бути використані при виробленні державної політики розвитку галузі органічного виробництва.

Intensive agricultural production has a negative impact on quality indicators of production, and the state of the environment. Ukraine's membership in the WTO and its desire to join the free trade zone with the EU requirements both to the quality of agricultural products and to the efficiency of its production, as these parameters to the definite extent determine its competitiveness. Under these conditions, there is a need in deep analysis concerning the effectiveness and efficiency of the organic production of subjects.

Numerous studies on the development of organic production of agricultural food products is focused, above all, on its benefits and evaluation of preconditions in Ukraine, as well as higher efficiency in comparison with companies that produced by traditional technologies is declared. The lack of government statistics on organic production and the importance of industry to the agrarian economy require forming analytical framework for assessing effectiveness and efficiency. The study revealed features regarding cost formation for production of organic agricultural food production enterprises in Zhytomyr Oblast, analyzes the cost structure, a comparative assessment concerning the costs of the production production size and structure for the different organizational forms of enterprises and different production technologies was carried-out. The performance indicators and efficiency of organic agricultural food products were reviewed. The results can be used in policy-development field of organic production.

Ключові слова: органічна продукція, витрати виробництва, питомі витрати, результативність, урожайність, ефективність, рентабельність виробництва.

Key words: organic production, costs of production, unit costs, efficiency, productivity, efficiency, profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва шляхом використання ресурсів промислового походження негативно впливає як на якісні показники продукції, так і на стан навколишнього природного середовища. В умовах членства України в СОТ та прагненні її долучення до зони вільної торгівлі з ЄС зростають вимоги як до якості аграрної продукції, так і до ефективності її виробництва, оскільки ці

Передплатний індекс 21847

параметри визначальною мірою обумовлюють її конкурентоспроможність. Крім того, саме з розвитком органічного виробництва на інноваційній основі наша країна пов'язує амбітні плани щодо забезпечення нації здоровим і достатнім харчуванням та пожвавлення сільського розвитку. У численних наукових публікаціях доводяться переваги органічної технології виробництва і однозначно стверджується його ефективність. Разом з тим, для визначення перспектив розвитку галузі необхідні поглиблені аналітичні дослідження саме проблеми її економічної ефективності, оскільки поширені оптимістичні оцінки та прогнози мають грунтуватися на достатній аналітичній основі задля більш чіткого усвідомлення місії і можливостей України у досягненні сталої позиції на ринку та продовольчої безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням економічної ефективності розвитку органічного виробництва присвячені численні наукові праці вітчизняних вчених: В. Артиша, С. Антонця, Т. Дудара, О. Рудницької, Є. Милованова, Д. Кропивко, А. Бурляя, Н. Томи та ін. Ці та інші автори досить предметно висвітлюють окремі аспекти проблеми. Разом з тим, існує необхідність у поглибленому аналізі та узагальненні практики функціонування суб'єктів органічного виробництва, їх результативності і ефективності.

МЕТА СТАТТІ

Мета даної статті полягає у визначенні тенденцій зміни якісних показників господарської діяльності органічних товаровиробників, виявленні чинників, що впливають на них і проблем, що потребують вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Специфіка технології виробництва органічної продукції, яка грунтується на використанні, передусім, природних факторів продуктивності, знаходить своє відображення у формуванні витрат. В органічному виробництві не використовують мінеральних добрив, хімічних засобів боротьби з бур'янами і шкідниками сільськогосподарських культур, що природно обумовлює нижчі витрати виробництва. Дослідженнями вітчизняних науковців встановлено, що впровадження технологій органічного землеробства потребує, порівняно з традиційними технологіями, втричі менше часу на обробіток грунту, в 2—3 рази менше пального та в 10 разів — мінеральних добрив (вносяться тільки азотні добрива з розрахунку 10 кг на 1 т органічних решток) [1, с. 47]. На витрати виробництва опосередковано впливають і інші чинники, зокрема, природна родючість грунтів, особливості вирощуваних культур та організація виробництва. Загалом, як зазначає Є. Милованов, собівартість вітчизняної органічної рослинницької продукції на 10—15% нижча, в той час як у європейських країнах — навпаки, вища на 20—30% [2, с. 38].

Витрати, які несуть господарства в ході виробничої діяльності, поділяють на: операційні витрати, які виникають у процесі операційної діяльності; фінансові витрати; витрати, що виникають у процесі звичайної діяльності і не є операційними та фінансовими; надзвичайні витрати. Природа витрат на виробництво органічної продукції має двоякий характер. З одного боку, відмова від мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин і тварин знижує матеріальні витрати, а з другого — підвищення трудомісткості виробництва, складність умов зберігання і збуту продукції тощо збільшують витрати підприємств, що відображається на ціні органіки.

З метою виявлення відмінностей у величині та структурі витрат на виробництво органічної продукції проаналізовано дані статистичної звітності за формою 50 с/г трьох підприємств Житомирської області, які подають статистичну звітність як суб'єкти органічного виробництва. Серед них — ПП "Галекс-Агро", сертифіковане за стандартом, рівнозначним Постанові Ради ЄС, ПП "Миролюбівське" і ТОВ "Вертокиївка" (зі змішаним сільськогосподарським виробництвом) (табл. 1).

Аналізуючи дані таблиці 1, можна зробити наступні висновки. Матеріальні витрати у рослинництві традиційних підприємств Житомирської області в 1,1—1,5 рази вищі, ніж у досліджуваних органічних. У структурі матеріальних витрат органічних господарств вищою є частка витрат на насіння і посадковий матеріал — у 1,3—1,6 рази. У витратах органічних товаровиробників вищою є частка витрат на паливно-мастильні матеріали у порівнянні з середнім показником сільськогосподарських підприємств області. Разом з тим, витрати цих господарств на мінеральні добрива в 1,6 рази (ТОВ "Вертокиївка") та в 4,3 рази (ПП "Миролюбівське") нижчі, ніж у сільськогосподарських підприємствах з традиційним землеробством Житомирщини в середньому за останні три роки.

Характерною є більша соціальна зорієнтованість витрат органічних товаровиробників. Так, у СТОВ "Вертокиївка" частка витрат на оп-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Витрати на виробництво продукції сільського господарства, тис.грн. / % (2014 р.)

Елементи витрат	ТОВ «Вертокиївка»		ПП «Миролюбівське»		ПП «Галекс Агро»		С/г підпр. Житомир. обл. у середньому за 2012-2014 рр., %	
	Росл.	Тварин.	Росл.	Тварин.	Росл.	Тварин.	Росл.	Тварин.
Оплата праці	1557,0 / 23,4	490,0 / 21,7	346 / 5,3	327,0 / 18,0	827,0 / 2,6	546,0/ 2,2	5,8	15,6
Відрахування на соц. заходи	610,0 / 9,1	192,0 / 8,5	129,0/ 1,7	122,7 / 6,8	308,0 / 1,0	203,0 / 0,8	2,1	5,7
Матеріальні затрати, всього	3146,0 / 47,2	1254,0 / 55,5	4298,3 / 65,5	1350,3 / 74,5	18150,0/ 60,0	18346,0/ 75,5	71,9	69,9
у т.ч. насіння і посадк. матер.	897,0 / 28,5	-	1198,4/ 27,9	-	4073,0 / 22,4	-	19,9	-
корми	-	843,0 / 67,2		1092,2/ 80,9		14147,0/ 77,1	-	75,3
з них покупні	-	20,0/ 1,6		168,0/ 15,4		734,0/ 5,2		
інша прод. с/г	-	-	20,0/ 0,5	29,0/ 2,1	215,0 / 1,2	991,0/ 5,4	1,2	1,0
мін. добрива	466,0 / 14,8	-	238,2/ 5,5	-	-	-	23,4	-
пальне і мастильні матеріали	938,0 / 29,8	236,0/ 18,8	1513,2/ 35,2	68,5/ 5,1	10840,0 / 59,7	1778,0/ 9,7	16,6	6,7
електроенергія	3,0 / 0,0	105,0/ 8,3	27,9 / 0,6	114,3/ 8,5	110,0 / 0,6	500,0/ 2,7	1,0	4,9
запасні частини	66,0 / 0,02	0,0	187,1/ 4,3	11,2/ 0,8	1242,0/ 6,9	564,0/ 3,1	5,5	5,0
сторонні послуги	776,0 / 24,6	70,0/ 5,6	1113,5/ 25,9	35,1/ 2,6	1670,0/ 9,2	366,0/ 2,0	30,7	6,9
Амортизація	852,0 / 12,8	268,0/ 11,9	33,0 / 0,5	0,0	5545,0 / 18,6	4502,0/ 18,6	4,5	4,5
Інші операційні витрати	498,0 / 7,5	54,0/ 2,3	1750,9 / 26,7	12,7/ 0,9	5396,0 / 17,7	709,0/ 2,9	15,8	4,3
у т.ч. орендплата (зем.частки)	487,0 / 97,8	-	1457,2 / 83,2	-	4358,0 / 14,4	-	60,7	-
Всього	6663,0 / 100,0	2258,0 / 100,0	6558,1 / 100,0	1812,7 / 100,0	30226,0/ 100,0	24306,0/ 100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано за даними ф.50-ст. за 2014 р. і Статистичних щорічників Житомирської області за 2012—2014 р.

лату праці зайнятих у рослинництві становила у 2014 р. 23,4%, у тваринництві — 21,7%, в той час як у господарствах з традиційним індустріальним рослинництвом такі витрати становили у середньому за останні три роки відповідно 6,3% і 15,6%. Така ж тенденція характерна і для частки витрат на соціальні заходи. Однією з причин такого становища є також вища трудомісткість органічного виробництва.

У структурі матеріальних витрат у галузі тваринництва характерне переважання витрат на корми. В органічних приватних господарствах питома вага цих витрат на 2—7% вища, що обумовлено частковим самозабезпеченням приватних господарств органічними кормами, а у СТОВ — на 12% нижча.

Існують відмінності підприємств з органічним виробництвом від підприємств з інтенсивною технологією і у вагомості інших операційних витрат. Так, у приватних підприємствах ці витрати в рослинництві вищі від середнього показника по сільськогосподарських підприємствах області на 12—68%. Це обумовлено втратами від знецінення запасів (оскільки органічна продукція має обмежений термін реалізації), зміною вартості активів тощо.

Виробничі витрати значно диференційовані в залежності від виду органічної продукції. За дослідженнями Є.В. Гавази, "на рівні 2012 року собівартість виробництва органічного озимого жита, вівса та овочів відкритого грунту перевищувала відповідні показники культур, вирощених за традиційною технологією. Щодо інших культур, то витрати органічного виробництва є значно нижчими [6, с. 131].

Важливим показником ефективності виробництва є питомі витрати з розрахунку на одиницю продукції. Як свідчить досвід ПП "Агроекологія", питомі витрати на одиницю вирощеного врожаю органічних культур менші у 2—6 разів у порівнянні з традиційною технологією [7, с. 39]. У ФГ "Дона Олексія Пилиповича" Теплицького району Вінницької області, яке займається вирощуванням органічної сільськогосподарської продукції, витрати з виробництва ячменю ярого за органічною технологією у 2013 році перевищували середні витрати по господарствах району на 8,5%, а собівартість виробництва 1 ц органічної озимої пшениці, сої та гречки є значно нижчою за собівартість виробництва цих видів продукції за традиційною технологією [3].

Передплатний індекс 21847

Таблиця 2. Витрати на виробництво основних видів сільськогосподарської продукції у 2014 році (на 1 ц основної продукції, грн.)

Види продукції	ТОВ * «Вертокиївка»	ПП «Миролюбівське»*	ПП «Галекс-Агро»*	С/г підпр. Житомир. обл.**	Відхилення,%
Пшениця	113,6	167,8	105,0	87,3	120,3- 192,2 %
Ячмінь	218,5	193,0	102,0	415,5	24,5 – 52,6 %
Овес	188,9	229,4	112,0	39,5	2,8 – 5,8 раза
Кукурудза (зерно)	242,0	163,3	72,0	76,1	94,6 % – 3,2 раза
Соняшник (насіння)	624,9	-	351,4	152,7	2,3 - 4,1 раза
ВРХ	709,4	2718,6	2550,3	281,6	2,5 – 9,6 раза
Молоко	293,6	273,5	249,6	294,0	93,0 – 99,8 %

Джерело: розраховано за даними за даними *ф.50-ст. за 2014 р. і **Статистичного щорічника Житомирської області за 2014 рік.

Авторські розрахунки питомих витрат на виробництво продукції рослинництва в органічних господарствах Житомирської області на рівні 2014 року відображає таблиця 2.

Як свідчать дані таблиці 2, питомі витрати на виробництво одиниці основних видів продукції органічних товаровиробників у 2014 році були вищими від аналогічних у сільськогосподарських підприємствах Житомирської області, за винятком ячменю, де цей показник коливався від 24,5% (ПП "Галекс-Агро") до 52,6% (ПП "Миролюбівське"). Характерні досить значні відхилення у величині питомих витрат у підприємствах різних організаційних форм господарювання: у ТОВ "Вертокиївка" — вищі, в ПП "Миролюбівське" і "Галекс-Агро" — нижчі. Найвищі відхилення витрат з розрахунку на одиницю виробленої продукції у досліджуваних органічних підприємствах у порівнянні з традиційними мають місце при вирощуванні вівса, кукурудзи на зерно та соняшнику. Із зазначеного можна зробити висновок про те, що на величину питомих витрат впливає багато факторів: від ціни матеріальних ресурсів, виду грунтозахисної технології до застосування менеджментом підприємств найефективнішого варіанту використання грошово-матеріальних ресурсів.

Численні наукові публікації стверджують, що органічні товаровиробники характеризуються досить високою урожайністю вирощуваних культур, особливо в період конверсії. Так, у ПП "Агроекологія", яке вважається одним з найуспішніших органічних господарств, урожайність зернових культур сягає 52 ц/га [4, с. 39]. У ТОВ "Вертокиївка" урожайність жита у 2014 р. становила 55,5 ц/га. Дані щодо урожайності основних сільськогосподарських культур органічних товаровиробників у порівнянні з середніми по сільськогосподарських підприємствах Житомирщини наведено в таблиці 3.

На підставі даних таблиці 3 можна зробити висновок про те, що існують значні відхилення в урожайності основних сільськогосподарських культур як між самими органічними виробниками, так і з господарствами, які використовують традиційні виробничі технології. Помітним є те, що урожайність озимої пшениці впродовж досліджуваного періоду зростала в органічних господарствах усіх організаційних форм. Урожайність жита і вівса мала тенденцію до зниження у приватних підприємствах, і, навпаки, — підвищення в СТОВ "Вертокиїка". Урожайність кукурудзи на зерно в СТОВ зросла за три роки більш, ніж у 2 рази, на відміну від ПП, проте є нижчою у порівнянні з середнім показником по господарствах з традиційним виробництвом.

Продуктивність тваринництва і по молоку, і по м'ясу є вищою у приватних господарствах, передусім, у ПП "Галекс-Агро", яке здійснює промислову переробку власної молочної сировини.

На рівні 2014 року максимальне перевищення урожайності озимої пшениці і жита у порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами Житомирщини в ТОВ "Вертокиївка" склало відповідно 40,5% та 263%. Продуктивність молочного тваринництва в ПП "Галекс-Агро" була вищою від середнього показника в регіоні на 39,3%. Разом з тим, нижчою була в органічних підприємствах урожайність кукурудзи, гречки і соняшнику. Показники продуктивності істотно різняться у підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання. Так, у ПП "Галекс-Агро", яке є вертикально інтегрованим з переробним "Органік мілк", показники продуктивності тваринництва (і по молоку, і по м'ясу) є вищими у порівнянні як з іншими органічними виробниками, так і з сільськогосподарськими підприємствами області.

Проте про перевищення урожайності в рослинництві і продуктивності тваринництва в органічних господарствах як про сталу закономірність можна судити лише на підставі даних більш тривалих спостережень. Для обгрунтованих висновків необхідно володіти релевантною статистичною інформацією за кілька років і на її підставі встановити тенденцію зміни показників результативності органічних товаровиробників. Крім того, не слід забувати про те, що повна відмова від застосування мінеральних добрив при вирощуванні сільськогоспо-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 3. Порівняння урожайності основних сільськогосподарських культур, вирощених за органічною і традиційною технологіями (2014 рік)

Урожайність (продуктивність), ц/га	Господарства									С/г підпр. Житомир. обл. в середньому за 2012-2014 рр.**	Відхилення, (min-max)%
	ТОВ «Вертокиївка»*			ПП «Миролюбівське»*			ПП «Галекс Агро»*				
	2012	2013	2014	2012	2013	2014	2012	2013	2014	х	х
озима пшениця	25,0	20,1	48,8	31,0	31,1	32,6	30,7	20,6	35,9	34,8	57,7– 140,5
жито	29,2	25,7	55,5	36,4	14,5	-	25,7	17,0	13,7	21,1	64,9 – 263,0
ячмінь	-	15,8	-	26,0	15,6	33,3	10,5	13,0	28,9	31,3	33,5 – 106,4
овес	24,6	16,8	33,3	31,8	19,6	28,4	27,9	16,0	24,5	30,6	52,3 – 108,8
кукурудза на зерно	32,2	36,9	66,7	75,8	77,7	50,3	67,3	67,8	68,2	74,3	43,3 – 91,8
гречка	10,4	-	-	7,7	-	5,0	17,9	11,6	6,7	9,9	50,5 – 180,8
соняшник	13,6	11,9	22,6	18,2	17,6	9,3	-	-	-	21,5	43,2 – 105,1
соя	-	12,8	22,9	-	-	-	-	9,9	15,0	22,1	45,0 – 103,6
молоко, ц	75,6	47,1	51,7	28,5	27,5	32,1	61,7	98,2	69,1	49,6	55,4-197,9
ВРХ ж/в, ц	1,14	0,71	1,09	1,03	1,21	1,23	2,07	2,53	2,92	2,77	25,6 -105,4

Джерело: за даними *ф.50-ст. за 2014 р. та **Статистичних щорічників Житомирської області за 2012—2014 рр.

дарських культур у більш тривалому часовому періоді може обумовити зниження їх урожайності, якщо не докладати зусиль (і коштів) щодо підвищення родючості грунтів біологічними методами.

Об'єктивну оцінку результатів діяльності органічних товаровиробників і галузі органічного виробництва в цілому можна здійснити на підставі показників ефективності, зокрема рентабельності виробництва (табл. 4).

Дані таблиці 4 показують, що виробництво зернових культур і молока є рентабельним в усіх органічних господарствах Житомирської області, що аналізуються. За рентабельністю основних продуктових груп на рівні 2014 року мали місце значні відмінності як між господарствами різних організаційних форм, так і у їх порівнянні з середніми показниками сільськогосподарських підприємств області за останні три роки. Так, рентабельність виробництва зернових культур у ТОВ "Вертокиївка" на 16,1% була нижчою, ніж у середньому в господарствах області. Проте в ПП "Миролюбівське" і в ПП "Галекс-Агро" цей показник більш ніж у 3 рази перевищував середній по господарствах області. У 2014 році нерентабельним в органічних господарствах було виробництво жита, ячменю, вівса (за винятком ПП "Миролюбівське"). Досить ефективним виявилось вирощування олійних культур у ПП "Миролюбівське", рентабельність якого перевищила на 2,3% середню по господарствах області. Що стосується вирощування ВРХ на м'ясо, то, як і в цілому по сільськогосподарських підприємствах області, воно є збитковим. Проте збитковість виробництва даної продукції в ТОВ "Вертокиївка" була нижчою, ніж у господарствах області, а в приватних органічних підприємствах — вищою майже на 39%.

Охарактеризовані відмінності в показниках ефективності виробництва обумовлені, передусім, ресурсним потенціалом підприємств, а також особливостями організації виробництва. Так, ПП "Галекс-Агро", яке входить до складу вертикальної інтегрованої структури і меншою мірою залежить від кон'юнктури рин-

Таблиця 4. Рентабельність виробництва органічних сільськогосподарських товаровиробників Житомирської області (2014 рік)

Рентабельність виробництва,%	Господарства			С/г підпр. Житомир. обл. в середньому за 2012-2014 р.р.**	Відхилення, (min-max)%
	ТОВ «Вертокиївка»*	ПП «Миролюбівське»*	ПП «Алекс Агро»*		
1	2	3	4	5	6
Зернові	**-7,4**	**129,8**	**380,0**	**115,0**	**-16,1– 3,3 рази**
озима пшениця	**102,7**	**139,8**	**493,3**	**-****	**-**
жито	**-12,1**	**-9,5**	**-9,5**	**-**	**-**
ячмінь	**- 80,4**	**134,2**	**-***	**-**	**-**
овес	**-52,6**	**121,6**	**-5,8**	**-**	
кукурудза на зерно	**4,8**	**119,0**	**104,5**	**-**	**-**
гречка	**137,0**	**-**	**199,0**	**-**	**-**
Олійні	**-**	**133,3**	**-**	**130,3**	**102,3**
соняшник	**-13,1**	**133,8**	**-**	**-**	**-**
ріпак	**-**	**127,5**	**-**	**-**	
молоко	**109,4**	**124,8**	**137,9**	**112,8**	**103,1– 122,2**
ВРХ на м'ясо	**-27,9**	**-52,1**	**-50,6**	**-37,5**	**25,6 – 138,9**

Джерело: за даними *ф.50-ст. за 2014 р. та **Статистичних щорічників Житомирської області за 2012—2014 р.р.

Передплатний індекс 21847

ку сільськогосподарської сировини, забезпечуючи кормами органічне тваринництво, демонструє високу ефективність виробництва на тлі середніх показників господарств області.

Таким чином, ефективне виробництво органічної продукції поліпшує умови економічного відтворення суб'єктів господарювання, зміцнюючи їх фінансово-економічний стан, позиції на ринку та створюють передумови для облаштування і поліпшення соціальної інфраструктури сіл.

Попри це, існують значні проблеми у розвитку органічних товаровиробників і галузі в цілому. Найбільш складною з них є відсутність державної підтримки суб'єктів органічного виробництва, їх державної сертифікації і державних стандартів. З цією проблемою безпосередньо пов'язана і проблема високих змінних витрат виробництва, у яких "левову частку" складають витрати на сертифікацію, що триває до 5 років. Сировинна і експортна спрямованість органічного виробництва агропродовольчої продукції, обмежений доступ товаровиробників до ринку, недостатній споживчий попит на органіку на внутрішньому споживчому ринку, повільні процеси вертикальної внутрігалузевої інтеграції з метою розширення переробки і формування замкнутого (завершеного) циклу виробництва — такий , далеко не повний, але принципово важливий перелік проблем , що потребують вирішення задля успішного розвитку даної інноваційної галузі "зеленої економіки".

Література:

1. Іванишин В. В. Еколого-економічні аспекти застосування агроекотехнології виробництва конкурентоспроможної екологічно чистої продукції / В.В. Іванишин, В.С. Таргоня, Л.С. Околот // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 46—49.

2. Милованов Є. Тенденції розвитку ринку української органічної продукції: матеріали наук.-практ. семінару [Сучасні тенденції виробництва та маркетингу органічної продукції] (Львів, березень 2008 р.) // Є. Милованов. — Львів, 2008. — 37—42.

3. Статистичний щорічник Житомирської області за 2012 р. — Житомир, 2013.

4. Статистичний щорічник Житомирської області за 2013 р. — Житомир, 2014.

5. Статистичний щорічник Житомирської області за 2014 р. — Житомир, 2015.

6. Гаваза Е.В. Рынок органической продукции и его инфраструктура: современное состояние и перспективы развития / Е.В. Гаваза // Экономика АПК. — 2014. — № 5 — С. 131.

7. Антонець С., Писаренко В. Коли Україна зрозуміє свою планетарну місію? / В. Писаренко, С. Антонець [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://a7d.com.ua/agropoltika/4250-koli-ukrayina-zrozumye-svoyu-planetarnu-msyu.html

8. Бурляй А.П. Особливості формування витрат на виробництво органічної продукції рослинництва / А.П. Бурляй, О.Л. Бурляй, А.О. Харенко // Економічний часопис. — XXI. — 2015. — № 3—4 (2). — С. 29—32.

References:

1. Ivanyshyn, V.V. Targolya, V.S. and Okolot, L.S. (2008), "Ecologic-economical aspects of use agrotechnology for production competitive ecologically clean products", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 46—49.

2. Mylovanov, Y. (2008), Tendenciyi rozvytku rynku ukrayinskoyi organichnoyi produkciyi: Materialy nauk.-prakt. seminaru (Suchasni tendenciyi vyrobnycztva ta marketyngu organichnoyi produkciyi) [Trend of development for Ukrainian organic product's market. Information from scientific — training conference. (Modern trend of production and organic product's marketing)], Lviv, Ukraine, pp. 37—42.

3. State Statistics Service of Ukraine (2013), Statystychnyj shhorichnyk Zhytomyrskoyi oblasti za 2012 r. — Zhytomyr, [Statistical yearbook of Zhytomyr region (2012)], Derzhkomstat, Zhytomyr, Ukraine.

4. Statystychnyj shhorichnyk Zhytomyrskoyi oblasti za 2013 r. — Zhytomyr, 2014. "Statistical yearbook of Zhytomyr region (2013)." Derzhkomstat, Zhytomyr, Ukraine. (2014).

5. State Statistics Service of Ukraine (2015), Statystychnyj shhorichnyk Zhytomyrskoyi oblasti za 2014 r. — Zhytomyr, [Statistical yearbook of Zhytomyr region (2014)], Derzhkomstat, Zhytomyr, Ukraine. (2015).

6. Gavaza, E. V. (2014), "Organic product's market and its infrastructure: contemporary state and future development", Ekonomika APK (2014), vol. 5, p. 131.

7. Antonecz, S. and Pysarenko, V. (2016), "When will Ukraine understand its planetary mission", available at: http://a7d.com.ua/agropoltika/4250-koli-ukrayina-zrozumye-svoyu-planetarnu-msyu.html (access dated March 17, 2016).

8. Burlyaj, A.P. Harenko, A.O. and Burlyaj, O.L. (2015), "Individualities of costing for organic botanical product's production." Ekonomichnyj chasopys — XXI (2015), vol. 3—4 (2), pp. 29—32.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 657

О. В. Костюнік,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту,
Національний авіаційний університет, м. Київ
Л. Л. Турова,
старший викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національний авіаційний університет, м. Київ
В. М. Ковтуненко,
асистент кафедри фінансів, обліку і аудиту,
Національний авіаційний університет, м. Київ

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

O. Kostynik,
candidate of Economic Sciences, associate professor, department of finance, accounting and auditin
National Aviation University, Kiev
L. Turova,
Senior Lecturer, department of finance, accounting and auditing,
National Aviation University, Kiev
V. Kovtunenko,
Assistant, department of finance, accounting and auditing,
National Aviation University, Kiev

WAYS OF IMPROVING ACCOUNTING OF RECEIVABLES

У статті розглянуто проблемні аспекти обліку дебіторської заборгованості. Проаналізовано та запропоновано основні шляхи їх вирішення, а також вдосконалення.

This article considered the problematic aspects of accounting receivables. Analyzed and proposed key their solutions and improvements.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, резерв сумнівних боргів, безнадійна дебіторська заборгованість, аутсорсинг, факторинг.

Key words: accounts receivable, reserve for doubtful debts, hopeless accounts receivables, outsourcing, factoring.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У нестабільних ринкових умовах дуже важко забезпечити високий рівень збуту продукції і її вчасну оплату покупцями. Кризовий стан економіки змушує підприємства надавати свою продукцію з умовою відстрочки оплати. Несплата призводить до виникнення дебіторської заборгованості, ефективне ведення обліку, внутрішнього контролю та управління якою стає одним з першочергових завдань підприємства.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сьогодні обліку дебіторської заборгованості присвячено досить багато праць науковців, зокрема: М.Д. Білик, С.Ф. Голов, О.В. Коблянська, В.М. Костюченко, Н.М. Матицина, Ф.Ф. Бутинець та інші. Досліджено також питання управління дебіторською заборгованістю. Багато вчених займаються пошуком саме шляхів вдосконалення обліку дебіторської заборгованості. Але існуючі невирішені проблемні питання свідчать про необхідність подальших досліджень.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є розгляд основних неточностей в обліку розрахунків підприємства з покупцями та дебіторської заборгованості. А також визначення пропозицій щодо вдосконалення системи обліку та управління дебіторською заборгованістю.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Керуючись переходом бухгалтерського обліку на засади міжнародних стандартів фінансової звітності, підприємства націлені на забезпечення потреб управління достовірною інформацією, на основі якої приймаються управлінські рішення. Для прийняття управлінських рішень важливе значення має повнота і об'єктивність інформації, по-

Передплатний індекс 21847

в'язаної з дебіторською заборгованістю. Облік розрахунків з покупцями є однією з найважливіших та найбільш досліджуваних ділянок бухгалтерської роботи, оскільки на цьому етапі формується основна частина доходів та грошових надходжень підприємства.

Проте на сьогодні існує ряд проблем щодо обліку розрахунків з покупцями, а саме:

1. Недостатня розробленість методичних підходів до класифікації та оцінки дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги.

2. Неможливість отримання інформації про дебіторську заборгованість у тому обсязі і вигляді, достатньому для проведення аналізу розрахунків підприємства з покупцями.

3. Непристосованість та неефективність методів обрахунку резерву сумнівних боргів, відповідно до П(С)БО 10.

4. Недостатня розробленість плану рахунків бухгалтерського обліку та інструкції щодо його застосування з обліку розрахунків покупців та замовників.

5. Погано налагоджена система внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на підприємствах.

6. Нерозвиненість форм рефінансування для ефективного управління дебіторською заборгованістю.

Тому виникає необхідність у розробленні деяких заходів щодо вдосконалення обліку та аудиту розрахунків з покупцями, та власне дебіторської заборгованості.

Розгляд сучасних підходів до класифікації дебіторської заборгованості дав змогу виявити низку проблем. Класифікація згідно з П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість", а саме поділ дебіторської заборгованості на поточну та довгострокову, на нашу думку, не є точним та охарактеризовує даний актив лише частково. Потрібно запропонувати методику класифікації дебіторської заборгованості, що дає можливість здійснювати порівняльний аналіз варіантів групування розрахунків з дебіторами за класифікаційними ознаками.

Формування такої методики слід проводити у такій послідовності: визначення мети, формулювання завдань, конкретизування користувачів інформації, вибір ознаки класифікації, визначення приоритетних принципів, надання переліку можливих типів класифікації, вибір оптимального типу, і відповідно групування дебіторської заборгованості за обраним типом.

На сьогодні існує певна недосконаліть моделей створення резерву сумнівних боргів. Відповідно до вимог П(С)БО 10 сума резерву сумнівних боргів визначається за одним із двох методів: за методом абсолютної суми сумнівної заборгованості або методом застосування коефіцієнта сумнівності. Загальним негативним моментом для обох методів розрахунку є їх нормативна неврегульованість та неефективність використання на підприємствах. Оскільки метод абсолютної суми сумнівної заборгованості прийнятний лише для підприємств з невеликою кількістю дебіторів. Метод використання коефіцієнта сумнівності доцільно використовувати лише для заборгованості, термін якої не перевищує року. Оскільки даний метод спирається лише на дані минулих періодів і може дещо не відповідати ситуації в майбутньому. Вважаємо, що резерв повинен формуватись на базі експертних оцінок фінансового менеджменту підприємства і формуватись бухгалтерами підприємства, виходячи з реальних показників поточного та прогнозованого фінансового стану свого підприємства. На сьогодні більшість підприємств України не створює резерв сумнівних боргів через незрозумілість та недостатню регламентованість його створення, хоча дебіторська заборгованість присутня у більшості

Також серед науковців існують пропозиції внесення змін до плану рахунків з обліку покупців та замовників. Для відображення в обліку поточної дебіторської заборгованості, яка виникає на стадії реалізації товарів (робіт, послуг) призначено активний рахунок 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками".

Синтетичний рахунок 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками" має субрахунки:

— 361 "Розрахунки з вітчизняними покупцями";

— 362 "Розрахунки з іноземними покупцями";

— 363 " Розрахунки з учасниками ПФГ";

— 364 "Розрахунки за гарантійним забезпеченням".

Наведені субрахунки деталізують відображення інформації в обліку за розрахунками з покупцями і учасниками промислово-фінансових груп. Проте цей рахунок не містить субрахунків для детального відображення розрахунків із замовниками. Інструкцією про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку розрахунки із замовниками передбачено фіксувати з використанням субрахунків 361 "Розрахунки з вітчизняними покупцями" і 362 "Розрахунки з іноземними покупцями". Така уніфікація застосування субрахунків не дозволяє деталізувати перелік дебіторів, що значно обтяжує відстеження можливості виникнення сумнівної дебіторської заборгованості, а також перетворення її в безнадійну. А.П. Неживенко пропонує доповнити субрахунки рахунка 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками" субрахунками 365 "Розрахунки з вітчизняними замовниками" і 366 "Розрахунки з іноземними замовниками" з відповідним корегуванням характеристик субрахунків 361 і 362 Інструкції про застосування плану рахунків [4]. Дійсно, запропоновані зміни підвищать аналітичність розрахунків з дебіторами, розділивши покупців та замовників, дозволять відокремити передачу готової продукції замовникам та реалізації товарів покупцям.

Передплатний індекс 21847

Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку не повною мірою дає пояснення щодо застосування регламентованих рахунків. Так, субрахунок 363 має назву "Розрахунки з учасниками ПФГ" і не містить характеристики щодо його застосування.

До дебіторської заборгованості, призначеної для продажу, найчастіше застосовують такі фінансові інструменти, як факторинг. Це зумовлює необхідність детального відображення в обліку аутсортингу, факторингу дебіторської заборгованості шляхом застосування фінансових інструментів. На сьогодні відступлення прав грошової вимоги з укладенням договору відображають за допомогою субрахунку 377. Віднесення продажу дебіторської заборгованості за товари роботи послуги до складу іншої дебіторської заборгованості у разі передачі боргових прав аутсортеру (фактору) є логічним і методологічно правильним кроком, але викликає перекручення інформації, що негативно впливає на якість прийняття управлінських рішень. Для обліку аутсортингу пропонуємо ввести до Плану рахунків окремий субрахунок рахунку 37 "Розрахунки з факторингу" з деталізацією в аналітичному обліку.

Основним джерелом інформації про фінансовий стан суб'єктів господарювання є фінансова звітність, яка грунтується на узагальнених даних фінансового обліку. Облікова інформація про дебіторську заборгованість у фінансовій звітності розкриває стан розрахунків з контрагентами, виступає засобом для проведення фінансового й економічного аналізу та оцінки показників діяльності підприємства. Тому внутрішній контроль дебіторської заборгованості на підприємстві є тим засобом, що може визначити її достовірне відображення у фінансовій звітності, сприяти підвищенню якості зібраної інформації, прозорості та достовірності даних щодо розрахункових операцій, пов'язаних з реалізацією готової продукції, товарів робіт та послуг. Недивлячись на всі його переваги, внутрішній контроль дебіторської заборгованості на вітчизняних підприємствах є нерозвинутим. Проблемами його є відсутність на підприємстві особи чи відділу, обов'язком якого було б здійснення внутрішнього контролю, проведення внутрішнього аудиту за системою обліку, в тому числі і дебіторською заборгованістю. Необхідність створення відділу внутрішнього контролю дебіторської заборгованості підприємства є очевидною, проте достовірно оцінити економічну ефективність його діяльності досить проблематично. Бухгалтерами рідко здійснюється аналіз дебіторської заборгованості. Хоча аналіз є ефективним засобом контролю, значення аналізу дебіторської заборгованості особливо збільшується в період інфляції, коли іммобілізація власних коштів стає дуже невигідною. Тобто потрібно проводити постійний моніторинг заборгованості, своєчасно висувати претензії щодо виникнення боргів та попереджувати їх виникнення у майбутньому.

ВИСНОВКИ

Підсумувавши результати проведеного дослідження, необхідно зазначити, що на сьогодні існує певна недосконаліть ведення обліку дебіторської заборгованості. Першочерговими завданнями подальших досліджень у даному напрямі є внесення змін до П(С)БО 10 з огляду на суперечливість сутності та невизначеність класифікації дебіторської заборгованості, неврегульованість методів формування резерву сумнівної заборгованості. Вітчизняні підприємства потребують побудови ефективного механізму внутрішнього контролю дебіторської заборгованості з метою попередження виникнення нової.

Література:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість": затв. наказом Міністерства фінансів України від 25.10.99 р. № 725/4018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99

2. Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 29 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99

3. Москалюк Г.О. Облік та контроль дебіторської заборгованості: існуючі проблеми та шляхи їх вирішення // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". — №721 — 2012. — С. 173—178.

4. Неживенко А.П. Методика обліку дебіторської заборгованості і основні напрямки її вдосконалення // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. — Сер.: Економічні науки. — 2013. — № 7. — С. 165—170.

References:

1. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Regulations (standards) of accounting", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99 (Accessed 10 March 2016).

2. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Instructions on the application of the plan of accounts of assets , capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99 (Accessed 10 March 2016).

3. Moskaliuk, H. O. (2012), "Accounting and control receivables: problems and solutions", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika", vol. 721, pp. 173—178.

4. Nezhyvenko, A.P. (2013), "Method of accounting of receivables and the main directions of its improvement", Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Ser. Ekonomichni nauky, vol. 7, pp. 165—170.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 339.138

Н. В. Рибачук,
асистент кафедри "Менеджмент та моделювання в економіці",
Вінницький національний технічний університет
Т. О. Журко,
к. е. н., доцент кафедри "Фінанси", Вінницький національний технічний університет
Ю. В. Сіденко,
студентка гр. МОз-13, Вінницький національний технічний університет

АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

N. Rybachuk,
Assistant lecturer of Department of Management and Modelling in Economics
Vinnytsia national technical university,
T. Zhurko,
Candidate of Economic Sciences, Associate professor of Department of Finance, Vinnytsia national technical university
Y. Sidenko,
Student, Faculty of Management, Vinnytsia national technical university

THE ANALYSIS OF QUALITATIVE AND QUANTITATIVE METHODS OF EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF MARKETING ACTIVITY

У статті розглянуто методи та моделі оцінки ефективності маркетингової діяльності. Проаналізовано переваги та недоліки застосування кількісних та якісних методів для оцінки ефективності маркетингової діяльності. Розглянуто компліментарність та тріангуляція методів оцінки ефективності маркетингової діяльності.

In the article the methods and models for evaluating the effectiveness of marketing activity have been considered. The advantages and disadvantages of quantitative and qualitative methods to assess the effectiveness of marketing activity have been analyzed. Complementarity and triangulation of methods for evaluating the effectiveness of marketing activities have been studied.

Ключові слова: ефективність, кількісні методи, якісні методи, маркетинговий аудит, тріангуляція.
Key words: effectiveness, quantitative methods, qualitative methods, marketing audit, triangulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом багатьох років обговорення проблеми оцінки маркетингової ефективності підняло більше питань ніж дало відповідей. Питання без відповідей призвели, насамперед, до суперечливих та конфліктних точок зору на дану проблематику, а також залишили невирішеною головну проблему — наскільки ефективно виконується система маркетингу на мікро- та макрорівнях та яким чином її можливо виміряти.

Передплатний індекс 21847

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Суттєвий вклад у формування та розвиток підходів до оцінки ефективності маркетингової діяльності внесли роботи вітчизняних та зарубіжних вчених: Дерев'янченко Т.Є., Корягіна С.В., Звягінцева О.Б., Ротман Д.Г., Ісаєва Є.В., Юдакова О.В., Руст Р., Ленсколд Дж., Котлер Ф., Келлер К.Л. та багатьох інших.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є аналіз переваг та недоліків застосування кількісних та якісних методів для оцінки ефективності маркетингової діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На даний час у науковій літературі розглянуто велику кількість методів та моделей оцінки ефективності маркетингової діяльності. Така різноманітність підходів, методів, моделей по оцінці ефективності маркетингової діяльності пов'язана з дуже високою складністю завдання, яке постало перед дослідниками. Основна складність оцінки ефективності маркетингової діяльності полягає в неможливості виразити отриманий ефект від маркетингової діяльності тільки у кількісному вираженні. Наявну сукупність методів оцінки ефективності маркетингової діяльності можна класифікувати наступним чином:

— кількісні методи;
— якісні методи;
— соціологічні методи;
— бальні методи.

Найчастіше для оцінки ефективності маркетингової діяльності використовують кількісні методи аналізу, оскільки дані методи базуються на конкретних кількісних показниках та відрізняються високим ступенем точності.

Використання кількісних методів для оцінки ефективності маркетингової діяльності, в першу чергу, грунтується на правильно сформульованих цілях. Для правильного формування цілей використовується SMART-технологія постановки цілей, згідно з якою цілі мають бути:

— Specific — конкретна (чітке розуміння, який результат повинен бути досягнутий та ясне розуміння сутності цілі співробітниками, які задіяні в її виконанні);

— Measurable — вимірна (наявність критеріїв, які дозволять визначити чи досягнута поставлення ціль та в якій мірі);

— Achievable — досяжна (ціль незалежно від складності має бути реалістичною і співробітники мають бути забезпечені всіма необхідними ресурсами для її виконання);

— Relevant — доречна (ціль повинна співвідноситися з іншими, більш загальними цілями, а також зі стратегічними цілями та сприяти їх досягненню);

— Time bounded — обмежена в часі (необхідність встановлення часових рамок).

Таким чином, якщо ціль була сформульована у кількісному вираженні, то перевірити рівень її досягнення, а саме ефективність, можна зіставленням прибутку від маркетингових дій та витратами на це. Також для визначення ефективності можна використовувати дохід, частку ринку, обсяг продажу, кількість клієнтів, обсяги збуту чи прибутку на кожного клієнта та інші змінні в залежності від поставленої цілі. Крім того, ефективність маркетингової діяльності може бути визначена зіставленням абсолютних величин до та після маркетингових заходів: величина середнього чеку, кількість клієнтів, що вчасно сплатили рахунки, кількість пролонгованих договорів.

На даний час налічується більше шістдесяти кількісних методів, але на практиці частіше використовуються наступні кількісні методи, які можна розділити на групи:

— багатовимірні методи:
— факторний аналіз;
— кластерний аналіз;
— регресивні та кореляційні методи;
— імітаційні методи;
— методи статистичної теорії прийняття рішень;
— детерміновані методи;
— гібридні методи [1, с. 164].

Багатовимірні методи дозволяють достатньо повно та достовірно визначити причинно-наслідкові зв'язки між декількома ознаками одночасно, що неможливо зробити при застосуванні одновимірного аналізу. Наприклад, обсяг продажу нового продукту в залежності від його ціни, технічних характеристик, витрат на рекламу та інших елементів комплексу маркетингу. У складі багатовимірних методів у першу чергу виділяють факторний та кластерний аналізи.

Регресивні та кореляційні методи використовуються для визначення взаємозв'язків між факторами маркетингової діяльності та побудови математичної залежності між цими факторами та результуючим фактором. Регресивний аналіз відноситься до розділу математичної статистики, який об'єднує практичні методи дослідження регресивної залежності між величинами за статистичними даними. Метою даного аналізу є визначення загального виду рівняння регресії, побудові оцінок до невідо-

Передплатний індекс 21847

мих факторів, які входять до даного рівняння, та перевірка статистичних гіпотез про регресію. Кореляційний аналіз являє собою сукупність, що базується на математичній теорії кореляції методів виявлення кореляційної залежності між двома випадковими факторами. У випадку наявності трьох чи більше факторів застосовуються методи багатовимірного кореляційного аналізу.

Імітаційні методи використовуються, коли не є можливим здійснити аналітичний розрахунок в зв'язку із впливом випадкових факторів чи факторів, що не піддаються оцінці, на маркетингову ситуацію. Застосування таких методів дозволяє оцінити можливі наслідки застосування того чи іншого варіанту рішення та надає низку переваг, а саме:

— дозволяє більш глибоко зрозуміти сутність завдання та оцінити переваги та недоліки усіх альтернативних стратегій та можливих рішень;

— забезпечує облік випадковостей та невизначеності (майбутній попит, інтенсивність потоку покупців, ціни конкурентів, зміну вартості сировини, зміну відсоткових ставок);

— маловитратний, ефективний та безризиковий підхід до експериментів.

До недоліків імітаційних методів можна віднести те, що розробка великих та складних моделей займає багато часу та несе за собою великі витрати. Тому на практиці доцільно використовувати прості імітаційні моделі.

Методи статистичної теорії прийняття рішень включають у себе групи та способи збору та обробки даних, які використовуються для опису та аналізу інформації. Застосовуються дані методи для стохастичного опису реакції споживачів на зміну ринкової ситуації.

Детерміновані методи дослідження операцій, в першу чергу, це лінійне та нелінійне програмування. Дані методи використовуються тоді, коли потрібно знайти оптимальне рішення при наявності великої кількості взаємопов'язаних факторів. Наприклад, для вирішення маркетингових питань, що пов'язані з великою кількістю взаємопов'язаних факторів чи для розв'язання задачі оптимізації потоків товарообігу та розподілу продукції з забезпеченням максимального прибутку. Таким чином, ефективність маркетингової діяльності полягає у вірному виборі однієї маркетингової дії, яка є найбільш оптимальною в даній конкретній ситуації.

Гібридні методи являють собою об'єднання детермінованих та імовірнісних (стохастичних) характеристик. Дані методи застосовуються на практиці, в основному, для дослідження проблем розповсюдження та шляхів їх вирішення.

Використання кількісних методів обмежено наступними факторами:

— маркетингові процеси є нелінійними;

— нерівноважність маркетингових процесів;

— наявність часового лагу;

— наявність граничного ефекту;

— одночасна взаємодія та взаємовплив змінних та факторів маркетингової діяльності;

— зміна маркетингових взаємозв'язків у часі;

— складність прямої однозначної оцінки маркетингової діяльності.

Усі маркетингові процеси здійснюються через розумово-психологічні властивості споживачів, продавців, посередників, виробників та управлінців усіх рівнів, а вони, за своєю природою, є нелінійними. Також нелінійна природа маркетингових процесів обумовлюється наявністю синергетичних та мультиплікативних явищ у маркетинговій системі. Синергетичний чи мультиплікативний ефект у складних системах значно перевищує сумарний ефект дій окремих складових, який отриманий простим адитивним складанням.

Нерівноважність маркетингових процесів обумовлена зростанням кількості інформації в сучасному світі у геометричній прогресії. Білл Гейтс у даному контексті зазначив, що стрімкий розвиток "електронної нервової системи", а саме Інтернету, призведе до того, що у XXI столітті швидкість бізнесу зрівняється зі швидкістю думки [2].

Наявність часового лагу обумовлено потребою певного часу для проявів ефектів від застосування маркетингових інструментів, оскільки споживач рідко реагує миттєво на їх дію. Оскільки швидкість реакції споживача на маркетинговий подразник обумовлюється його індивідуальними психологічними особливостями, першочерговістю його поточних потреб, поточним матеріальним становищем. У дану площину факторів лягає наявність граничного ефекту, який визначає, коли саме з'являться перші ознаки збільшення обсягів продажу. Даний показник є важливим при визначенні необхідного мінімального кошторису витрат на стимулювання продажу для появи ефекту від застосування.

Наведені вище недоліки в застосуванні кількісних методів для оцінки ефективності маркетингової діяльності можуть бути, в певній мірі, знівельовані застосуванням якісних методів. Серед якісних методів виділяють:

Передплатний індекс 21847

Рис. 1. Основні риси маркетингового аудиту

— якісні дослідження споживачів:
— метод спостереження;
— метод фокус-групи;
— метод глибинного інтерв'ю;
— панельний метод;
— застосування інтерв'ювання та анкетування;
— опитування експертів;
— оцінка рівня досягнення в організації п'яти складових маркетингової діяльності;
— стратегічний контроль;
— маркетинговий аудит.

До складових маркетингової діяльності включають:
— філософія орієнтації на споживача;
— інтегрована організація маркетингу;
— адекватність маркетингової інформації;
— стратегічна орієнтація;
— ефективність управління поточною маркетинговою діяльністю.

Кожна складова маркетингової діяльності описується певною сукупністю показників, які в своїй більшості визначаються експертним шляхом та оцінюються за 7—10 бальною шкалою. Кожна складова оцінюється двічі: відповідно до поточної маркетингової ситуації та після рекомендованих маркетингових рішень. Отримані бали сумують відповідно по "до" і "після" та знаходять відхилення, яке характеризує позитивний чи негативний рівень прогнозованої ефективності маркетингового рішення.

При використанні стратегічного контролю здійснюється опитування фахівців як у середині компанії, так і представників усіх груп впливу, у тому числі споживачів. Під час стратегічного контролю проводиться оцінка усіх головних складових управлінського маркетингового рішення, яке включає в себе цілі та стратегії, організацію та реалізацію, а також допоміжні системи — інформаційна, планування, контролю, розробки нового товару.

Маркетинговий аудит є незалежним методом глибокого стратегічного та оперативного контролю всієї сукупності маркетингової активності або її частини. Маркетинговий аудит застосовується для аналізу зовнішнього та внутрішнього маркетингового середовища з метою виявлення прихованих або недостатньо використовуваних можливостей компанії, підвищення ефективності її маркетингової діяльності [3, с. 11—14]. Використовувати маркетинговий аудит можна як для оцінки поточної, так і прогнозованої ефективності маркетингової діяльності.

Виділяють наступні основні риси маркетингового аудиту:

— комплексність або широта охоплення — під час проведення маркетингового аудиту потрібно досліджувати усі напрями маркетингової діяльності компанії, а не тільки проблемні на даний час, оскільки всебічний аналіз не тільки допоможе виявити справжнє джерело проблем, але й попередить появу інших;

— періодичний (регулярний) — маркетинговий аудит повинен здійснюватися періодично на регулярній основі, а не тільки при виникненні проблемних ситуацій;

— системний — маркетинговий аудит має послідовно вивчати маркетингове середовище функціонування компанії, її цілі, стратегії та маркетингову діяльність;

— незалежний — реалізація проведення маркетингового аудиту повинна бути в компетенції незалежних експертів, бажано зовнішніх, оскільки зовнішній аудит забезпечує найвищий ступінь об'єктивності, в той же час, виділяють наступні способи маркетингового аудиту:

— самоаудит — проводиться співробітниками служби маркетингу компанії;

— перехресний аудит — підрозділи здійснюють взаємну перевірку;

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Переваги та недоліки зовнішнього і внутрішнього аудиту маркетингу

	Внутрішній аудит	Зовнішній аудит
Переваги	✓повна конфіденційність та збереженість інформації про результати дослідження всередині компанії ✓суттєва економія коштів	✓ наявність досвіду проведення досліджень ✓ наявність знань, умінь та навичок як діяти у схожих ситуаціях ✓ наявність вивірених рішень для вирішення схожих проблем
Недоліки	✓недостатність досвіду та/чи кваліфікації співробітників компанії ✓відсутність знань, умінь та навичок як діяти у певних ситуаціях ✓суперечливий рівень об'єктивності співробітників компанії	✓ доступ до всієї інформації компанії ✓ можливість розголошення комерційної таємниці компанії ✓ висока вартість

— аудит, що проводиться аудиторським відділом компанії;

— аудит, що проводиться спеціальною групою працівників;

— зовнішній аудит;

— послідовний — маркетинговий аудит повинен базуватися на певних процедурах та проводитися в певній послідовності та дотримуватися певного порядку.

У класичному варіанті система управління ще не розглядає аудит в якості повноцінного функціонального компонента, що повинен бути включений до складу стандартних функцій управління сучасним підприємством. Серйозною перешкодою, що заважає включити маркетинговий аудит до складу стандартних функцій управління й перетворити його в набір системно застосовуваних рутинних процедур, є проблема якісних, взаємопогоджуваних і швидких вимірів параметрів, характеристик, атрибутів і показників, що неминуче виникає в кожному випадку практичного використання концептуального апарата й інструментарію маркетингового аудита. Істотним кроком у вирішенні даної проблеми є створення такої системи, що могла б значно полегшити та стандартизувати процес використання заходів як кількісного, так і якісного характеру, а також вимірів, оцінювання ситуацій [4, с. 73].

Соціологічні методи оцінки ефективності маркетингової діяльності націлені на використання інструментів прикладної соціології: розробку програми соціологічного дослідження і, у відповідності з нею, проведення самого дослідження. На застосування інструментів прикладної соціології також орієнтована оцінка ефективності маркетингових комунікацій (ефективності реклами, стимулювання збуту, зв'язків з громадськістю, особистих продаж, прямого маркетингу) [5, с. 102]. Соціологічні методи складно віднести повністю тільки до кількісних чи якісних методів, оскільки вони поєднують у собі статистичні результати проведених досліджень з їх якісною оцінкою з подальшою розробкою рекомендацій відносно маркетингових дій.

Бальні методи оцінки ефективності маркетингу визначають його ефективність по кожному заходу на дотримання переліку критеріїв відповідності структур та процесів концепції маркетингу з виставленням балів по кожному критерію [5, с. 103], вагомість кожного критерію встановлюється експертним шляхом з урахуванням специфіки діяльності компанії.

Соціологічні та бальні методи мають низку недоліків, серед яких:

— наявність суб'єктивного характеру, оскільки присвоєння критеріям відповідності балів та підсумок соціологічних результатів завжди залежать від людини;

— не приймається до уваги кількісне значення витрат на маркетинг, співвідношення цих витрат з загальним отриманим прибутком чи прибутком, який отриманий від застосування маркетингових заходів.

У дослідницькій практиці вже давно існує тенденція до об'єднання методик під час досліджень, оскільки використання комбінації різних методів часто є найкращим рішенням для більш детальної та грунтовної оцінки ефективності маркетингової діяльності. Тенденцію по об'єднанню методик під час досліджень підтримує Ротман Д.Г. та зазначає: "Поєднання методів збору інформації, спрямованість їх на вирішення однієї задачі в значній мірі підвищують коефіцієнт корисної дії дослідження, його достовірність. Нарешті одночасне залучення декількох джерел інформації в значній мірі прискорює процес її отримання. Таким чином, поєднання методів — це підвищення надійності інформації, гарантія її більшої об'єктивності, умови швидкого отримання" [6, с. 94]. При об'єднанні методів, вони доповнюють (комплементарність) та/чи контролюють (тріангуляція) один одного, а обмеження одного методу врівноважуються можливостями іншого, тому при одночасному застосуванні декількох методів потрібно враховувати характер та обмеження кожного з них.

Передплатний індекс 21847

Підвищенню об'єктивності результатів оцінки ефективності маркетингової діяльності сприяє методика тріангуляції, яка базується на використанні різних типів даних чи методик їх збору в рамках одного дослідження. Оскільки кожен метод розкриває тільки певні окремі аспекти емпіричної реальності, то застосування тріангуляції допомагає уникнути помилок, які пов'язані з окремим методом, та сприяє валідації даних. Методика тріангуляції налічує декілька типів, найбільш поширеними з них є:

— тріангуляція даних — використання різноманітних джерел інформації при проведенні дослідження;

— тріангуляція дослідників — вивчення однієї проблеми різними дослідниками чи аналітиками;

— тріангуляція методів — використання декількох методів для вивчення однієї проблеми;

— тріангуляція теорій — використання декількох різних підходів до інтерпретації одних і тих самих даних.

Велике значення для дослідження оцінки ефективності маркетингової діяльності має не тільки інтеграція методів, але й інтеграція отриманих кількісних та якісних результатів, які в свою чергу можуть бути:

— конвергентними;

— компліментарними;

— дивергентними.

У конвергентній моделі кількісні та якісні методи виявлення та оцінки даних відносяться до одного й того ж об'єкту, тому виникає можливість вибудувати ланцюжок наступності між даними: результати одного методу послужать даними для "входу" до наступного методу. Компліментарність результатів грунтується на тому, що при вивчені одного й того ж об'єкту кількісні методи дозволять доповнити отриману інформацію якісними методами чи навпаки. Під час інтеграції кількісних та якісних методів їх результати можуть бути дивергентними, тобто взаємно суперечити один одному. Наявність протиріч може пояснюватися наступними причинами:

— наявність методичної помилки на будь-якому етапі дослідження;

— недостатнє теоретичне обгрунтування.

Протиріччя між отриманими результатами, які виявилися наслідком слабких попередніх теоретичних припущень, можуть бути стимулом для формулювання нової гіпотези, перегляду попередніх припущень та їх модифікації чи навіть зміни концепцій, які можливо здатні будуть пояснити виявлену аномалію.

ВИСНОВКИ

Розглянутий аналіз методів оцінки ефективності маркетингової діяльності дозволяє зробити висновок, що результати дослідження маркетингової діяльності повинні складатися з комбінації різноманітних показників як кількісних, так і якісних.

Література:

1. Дерев'янченко Т.Є. Маркетинговий аудит: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / Т.Є. Дерев'янченко. — К.: КНЕУ, 2007. — 222 с.

2. Гейтс Билл. Бизнес со скоростью мысли. — Изд. 2-е, исправленное — М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. — 480 с.

3. Корягіна С.В. Маркетинговий аудит: навч. посіб. / С.В. Корягіна, М.В. Корягін. — К.: "Центр учбової літератури", 2014. — 320 с.

4. Звягінцева О.Б. Місце та значення маркетингового аудиту в системі маркетингового управління підприємств / О.Б. Звягінцева // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. — № 11. — 2015. — С. 72—79.

5. Ведров Е.С., Петухов Д.В., Алексеев А.Н. Маркетинговые исследования. — М.: Центр дистанционных образовательных технологий МИЭМП, 2010. — 242 с.

6. Методы социологического изучения особенностей функционирования политического поля / Д.Г. Ротман [и др.]; под ред. Д.Г. Ротмана, В.В. Правдивца. — Минск: БГУ, 2007. — 139 с.

References:

1. Derev'yanchenko, T.E. (2007), Marketingovyj audit [Marketing audit], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Geyts, B. (2001), Biznes so skoroctyu misli [Business @ the Speed of Thought], 2nd ed., EKSMO-Press, Moscow, Russia.

3. Korjagina, S.V. (2014), Marketingovyj audit [Marketing audit], Centr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

4. Zvjaginceva, O.B. (2015), "Place and importance of marketing audit system of marketing management businesses", Visnyk Volynskogo instytutu ekonomiky ta menedzhmentu, vol.11, pp. 72—79.

5. Vedrov, E.S. Petuhov, D.V. and Alekseev, A.N. (2010), Marketingovye issledovanija [Marketing research], CDOT MIEMP, Moscow, Russia.

6. Rotman, D.G. (2007), Metody sociologicheskogo izuchenija osobenostej funkcionirovanija politicheskogo polja [Methods of sociological study of the functioning of the political field], BGU, Minsk, Belarus.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 338.434

В. В. Шмельова,
студентка ІІ курсу магістратури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПРІОРИТЕТНІ ЗАХОДИ З ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

V. Shmelova,
2nd year master-degree student of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

STRATEGIC MEASURES OF FINANCIAL SUSTAINABILITY AUGMENTATION OF THE ENTERPRISES IN AGRICULTURAL SECTOR IN UKRAINE

У статті обгрунтовано перспективність сучасного агропромислового сектору України. Наведено основні дані, що підтверджують подальший динамічний розвиток агропромислової галузі національної економіки. Розглянуто визначення фінансово-економічної категорії "фінансова стійкість підприємства" різними науковцями та запропоновано власне трактування поняття "фінансова стійкість підприємства". Зазначено необхідність своєчасної та об'єктивної оцінки фінансового стану підприємств. Визначено мету оцінки фінансового стану аграрного підприємства. Досліджено комплексну методику визначення фінансової стійкості підприємства та висвітлено її основні етапи. Розглянуто визначальні внутрішні та зовнішні фактори впливу на фінансову стійкість підприємства. На основі зовнішніх факторів впливу на фінансову стійкість підприємства, визначено проблеми та запропоновано пріоритетні заходи зі створення сприятливого зовнішнього середовища для підвищення фінансової стійкості підприємств вітчизняного агропромислового сектору.

In the article substantiate the perspective of modern agricultural sector of Ukraine. Report the basic data which confirms the further dynamic development of the agro-industrial sector of the national economy. Consider the financial-economic category "enterprise's financial sustainability" of various scholars and defined own concept of category "enterprise's financial sustainability". Specified necessity of timely and objective assessment of the enterprise's financial status. Determined the purpose of assessing the financial sustainability of agricultural enterprises. Studied a comprehensive method of determining enterprise's financial sustainability and highlights its main stages. Consider defining internal and external factors which impact on the financial sustainability of enterprise. On the basis of external impact factors, identified the problems and proposed priority measures to create a bright environment for improving the enterprise's financial sustainability in domestic agricultural sector.

Ключові слова: фінансовий стан підприємства, аналіз фінансової стійкості підприємства, шляхи покращення фінансової стійкості підприємства, агропромисловий сектор України.

Key words: enterprise's financial sustainability, financial sustainability analysis, ways of improving financial sustainability of enterprise, agriculture sector of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні агропромисловий комплекс — один з найбільших і досить динамічно зростаючих секторів економіки України. Рівень розвитку даної галузі, стабільність її функціонування мають вагомий вплив на розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, продовольчу безпеку держави, стан та конкурентоспроможність економіки в цілому.

Враховуючи події останніх років в Україні, а саме: політичну нестабільність, зокрема події на сході країни, економічний спад у вигляді втрат позиції на світових ринках, інфляцію, валютні коливання тощо, досить актуальним на сьогодні є питання фінансової стійкості агропромислових підприємств та впровадження пріорітетних заходів з її підвищення, які б відповідали сучасним економічним реаліям України.

Передплатний індекс 21847

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Основні теоретичні засади та методи оцінки фінансової стійкості розглядалися як у працях зарубіжних дослідників таких, як Брігхем Є.Ф., Бланк І.О., Родіонова В.М., так і в працях вітчизняних науковців — Бень Т.Г, Грабовецького Б.Є., Мамонтової Н.А., Поддєрьогіна А.М., Поляка Г.Б., Савицької Г. В., Філімоненкова О.С. та Цал-Цалко Ю.С. Питання пріоритетних напрямів покращення фінансової стійкості підприємств, зокрема й агропромислових, також неодноразово висвітлювалося в науковій літературі, проте враховуючи глобалізаційні процеси, світові економічні зрушення та динамічний розвиток агропромислового сектору в Україні в цілому, дане питання потребує постійного дослідження з метою відповідності сучасним реаліям.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення пріоритетних заходів з підвищення фінансової стійкості підприємств агропромислового сектору України, для забезпечення їх високоефективного розвитку та сприянню конкурентоспроможності національної економіки. Об'єктом дослідження виступає сукупність економічних відносин між суб'єктами в процесі здійснення оцінки рівня фінансової стійкості підприємства. Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних та практичних аспектів забезпечення фінансової стійкості агропромислових підприємств в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Попри складні макроекономічні умови в Україні, які призвели до низької зацікавленості у вкладанні інвестицій як з боку українських, так і зі сторони закордонних інвесторів, а також до скорочення ВВП держави, агропромисловий сектор України залишається однією з "сильних сторін" національної економіки [18]. На думку Українського інституту стратегій глобального розвитку та адаптації, дана галузь потенційно може стати "драйвером", найбільш динамічно зростаючим напрямом у національної економіки до 2018 р. [17].

По-перше, перспективність українського агросектору підтверджується на світовому рівні. У 2014 р. з усіх галузей української економіки в позитивну динаміку продемонструвало лише сільське господарство, показник ВВП якого за 8 місяців 2014 р. виріс на 6%. Згідно з рейтингом "Топ 10 аграрних країн Європи 2014" Україна посіла 3-тє місце, а частка сільського господарства у ВВП склала 10,43 % (рис. 1).

У 2013 р. році частка сільського господарства в структурі ВВП вперше у вітчизняній історії досягла 10%. Таким чином, агросектор став ключовою статтею поповнення державного бюджету. Дане зростання виробництва сільськогосподарської продукції в пояснювалося значним урожаєм зернових, який перевищив 63 млн т та розвитком тваринництва [16].

Вже станом на грудень 2015 р., за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, агропромисловий комплекс України забезпечив 14% загального обсягу ВВП [13].

Ще одним доказом перспективності є міжнародне сприяння. Так, Європейський банк реконструкції та розвитку на початку 2014 р. виділив понад 283 млн євро на 135 нових сільськогосподарських проектів, а у 2015 р. профінансував вітчизняне сільське господарство на 184 млн євро [17; 18].

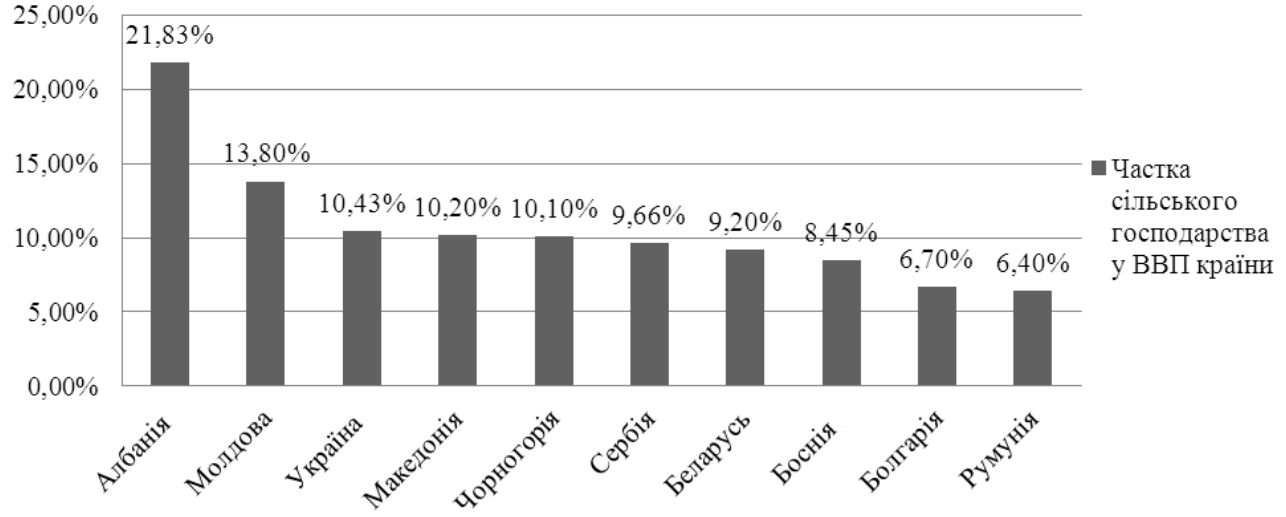

Рис. 1. Частка сільського господарства у ВВП країни. Рейтинг "Топ 10 аграрних країн Європи 2014"

Джерело: складено автором на основі [16].

Передплатний індекс 21847

Таким чином, враховуючи вищезазначені факти, сучасні глобалізаційні процеси, а також значний розвиток агропромислової галузі в Україні, посилюється актуальність завдання з підвищення ефективності функціонування агропромислових вітчизняних підприємств, у розрізі якого постає важливе питання їх фінансової стійкості, а саме: основних пріоритетних заходів із підвищення фінансової стійкості підприємств агропромислового сектору.

Насамперед необхідним є визначення сутності самого поняття "фінансова стійкість підприємства". В цілому у науковій літературі існує багато трактувань даної економічної категорії. Серед основних можна виділити наступні:

Брігхем Є.Ф. вважає, що на формування стійкого фінансового стану підприємства впливає два взаємопов'язаних фактора: наявні активи, які забезпечують прибуток та необхідний обсяг грошових надходжень, а також можливості нових капіталовкладень, що призведуть до зростання обсягів прибутку і грошових коштів у майбутньому [2, с. 985].

На думку Цал-Цалко Ю.С. фінансова стійкість — це стан активів (пасивів) підприємства, що гарантує постійну платоспроможність [20, с. 372].

У свою чергу, Поляк Г.Б. стверджує, що економічна сутність фінансової стійкості підприємства полягає в забезпеченості його запасів і витрат джерелами їх формування [11, с. 430].

Гробовецький Б.Є. зазначає, що фінансова стійкість — це надійно гарантована платоспроможність, рівновага між власними та залученими засобами, незалежність від випадковостей ринкової кон'юнктури і партнерів, довіра кредиторів і інвесторів та рівень залежності від них, наявність такої величини прибутку, який би забезпечив самофінансування [4, с. 212].

Філімоненков О.С. дає наступне тлумачення: "Фінансова стійкість — це такий стан підприємства, коли обсяг його майна (активів) достатній для погашення зобов'язань, тобто підприємство платоспроможне. Іншими словами, фінансова стійкість підприємства — це таке його становище, коли вкладені в підприємницьку діяльність ресурси окупаються за рахунок грошових надходжень від господарювання, а отриманий прибуток забезпечує самофінансування та незалежність підприємства від зовнішніх залучених джерел формування активів" [19, с. 295].

За визначенням Савицької Г.В. "Фінансова стійкість — це здатність суб'єкта господарювання функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів в мінливому внутрішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість в межах допустимого рівня ризику" [14, с. 619].

На думку Родіонова В.М. і Федотової М.О., фінансова стійкість відображає стан фінансових ресурсів, за якого підприємство здатне шляхом ефективного їх використання забезпечити безперебійний процес виробництва та реалізації продукції, а також витрати з його розширення та оновлення. Платоспроможність підприємства є найважливішою ознакою фінансової стійкості. Фінансовий добробут та ступінь ділової активності підприємства характеризують також величина і динаміка рентабельності. Найвищою формою фінансової стійкості підприємства є його здатність розвиватися в умовах мінливого внутрішнього та зовнішнього середовища. Фінансова стійкість — це комплексне поняття і є таким станом ресурсів, яке забезпечує розвиток підприємства на основі зростання прибутку та капіталу за збереження платоспроможності та кредитоспроможності за умови допустимого рівня ризику [12, с. 98].

За Мамонтовою Н.А. фінансова стійкість — це такий стан підприємства, при якому забезпечується стабільна фінансова діяльність, постійне перевищення доходів над витратами, вільний обіг грошових коштів, ефективне управління фінансовими ресурсами, безперервний процес виробництва і реалізації продукції [10, с. 16].

Довбня С.В. вважає, що фінансова стійкість — відображення стабільного перевищення прибутку над витратами, що забезпечує вільне маневрування грошових коштів підприємства і шляхом ефективного їх використання сприяє безперервному процесу виробництва і реалізації продукції. Водночас Бень Т.Г. має наступне визначення: "Фінансова стійкість — стабільність фінансового стану підприємства, котра забезпечується достатньою часткою власного капіталу у складі джерел фінансування. Достатня частка власного капіталу означає, що позикові джерела фінансування використовуються підприємством лише в тих межах, в яких воно може забезпечити їх повне і своєчасне повернення" [1, с. 55, 60].

Таким чином, узагальнюючи усі вищезазначені трактування науковців, можна дати наступне визначення категорії: фінансова стійкість — це такий стан підприємства, за якого підприємство здатне забезпечити безперебійний процес виробництва та реалізації продукції, самофінансування, рівновагу між власними та залученими засобами, відносну незалежність від випадковостей ринкової кон'юнктури, партнерів, кредиторів та інвесторів.

Особливого значення набуває своєчасна та об'єктивна оцінка фінансового стану підпри-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Комплексна методика визначення фінансової стійкості підприємства

№	Етап	Показники
1	Загальна оцінка фінансової стійкості	1) стійкість джерел формування капіталу; 2) ресурсна стійкість; 3) стійкість управління
2	Розрахунок відносних показників фінансової стійкості	1) коефіцієнт автономії; 2) коефіцієнт фінансової залежності; 3) коефіцієнт фінансового ризику; 4) коефіцієнт маневреності власного капіталу; 5) коефіцієнт структури покриття довгострокових вкладень; 6) коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів; 7) коефіцієнт фінансової незалежності капіталізованих джерел; 8) коефіцієнт питомої ваги власних коштів і довготермінових зобов'язань; 9) коефіцієнт поточної заборгованості; 10) коефіцієнт концентрації залученого капіталу; 11) коефіцієнт страхової стабільності капіталу; 12) коефіцієнт фінансової стійкості
3	Розрахунок абсолютних показників фінансової стійкості	1) запаси; 2) власні оборотні кошти; 3) функціонуючий капітал; 4) загальна величина джерел формування запасів
4	Факторний аналіз порогу рентабельності і запасу фінансової стійкості	1) поріг рентабельності; 2) запас фінансової стійкості

Джерело: складено автором на основі [3, с. 193].

ємств. Недостатня фінансова стійкість може призвести до неплатоспроможності підприємства і відсутності у нього коштів для розвитку виробництва і взагалі основою діяльності. Надлишкова фінансова стійкість виступає гальмом для розвитку, оскільки, збільшується надлишкові запаси і резерви підприємства [15, с. 133].

Метою оцінки фінансового стану аграрного підприємства є пошук резервів підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва і зміцнення комерційного розрахунку як основи стабільної роботи підприємства, його економічного розвитку і виконання ним зобов'язань перед бюджетом, банком та іншими установами [8].

Як фінансово-економічна категорія фінансова стійкість виражається системою відносних і абсолютних показників. Наявні методики аналізу фінансової стійкості підприємства передбачають проведення досліджень у декілька етапів. Залежно від завдань аналізу і тлумачення поняття "фінансова стійкість" порядок розрахунку показників у різних літературних джерелах відрізняються. Але, як правило, аналіз проводиться у такій послідовності, в тому числі з метою оцінки фінансової стійкості агропромислового підприємства:

1) загальна оцінка фінансової стійкості;

2) розрахунок за даними балансу системи відносних показників фінансової стійкості;

3) розрахунок за даними балансу системи абсолютних показників, які характеризують забезпеченість запасів джерелами формування і дають можливість визначити відповідний тип фінансової стійкості підприємства;

4) розрахунок за даними звіту про фінансові результати та факторний аналіз порогу рентабельності і запасу фінансової стійкості.

Схематична модель визначення фінансової стійкості підприємства представлена у таблиці 1 [3, с. 193].

Також при дослідженні фінансової стійкості агропромислових підприємств важливим є низка факторів, різних як за характером, так і за ступенем впливу. Серед них можна виділити визначальні внутрішні та зовнішні фактори впливу на фінансову стійкість підприємства (табл. 2) [9, с. 213].

Якщо вплив внутрішніх факторів на фінансовий стан є індивідуальними для кожного з підприємств та залежить від сфери господарювання, видів продукції, кон'юнктури ринку, регіональної інфраструктури, системи управління підприємством, структури витрат на виробництво та управління, техніко-технологічних особливостей тощо, то, в свою чергу, вплив зовнішніх є узагальненим, адже походить з макросередовища, а отже, виходячи з них, можна визначити пріоритетні заходи зі створення сприятливого зовнішнього середовища для підвищення фінансової стійкості підприємств вітчизняного агропромислового сектору.

Як було зазначено раніше, агропромисловий комплекс займає значне місце у народному господарстві України, тому можна стверджувати, що фінансова стійкість вітчизняних аграрних підприємств в значній мірі характеризує й фінансову стабільність держави в цілому. Саме тому український уряд сьогодні повинен розробити таку державну політику розвитку агропромислового комплексу, такі економіко-правові, фінансові, адміністративні заходи, які реально забезпечили б ефективні структурні перетворення агропромислового виробництва з урахуванням як національних, так і міжнародних аспектів [7, с. 13].

Передплатний індекс 21847

Таблиця 2. Внутрішні та зовнішні фактори впливу на фінансову стійкість агропромислового підприємства

Внутрішні фактори впливу	– галузева належність суб'єкта господарювання; – структура продукції (послуг), що випускається, її частка в загальному платоспроможному попиті; – розмір сплаченого статутного капіталу; – розмір і структура витрат, їх динаміка у порівнянні з прибутком; – стан майна і фінансових ресурсів, включаючи запаси й резерви
Зовнішні фактори впливу	– економічні умови господарювання; – політична стабільність; – техніка і технологія; – платоспроможний попит споживачів; – економічна і фінансово-кредитна законодавча база; – соціальна і екологічна ситуація в суспільстві; – податкова політика; – рівень конкурентної боротьби; – розвиток фінансового і страхового ринку

Джерело: складено автором на основі [9, с. 213].

За минулі роки у функціонуванні підприємств аграрного сектора економіки помітні покращення, але разом з тим вони є нестабільними і потребують постійної підтримки з боку держави.

Першочергово потребує негайного вирішення проблема врегулювання українського законодавства, формування сприятливого законодавчого клімату в державі, адже стабільність функціонування аграрного сектора, насамперед, залежить від нормативно-правової бази, яка б забезпечувала сталий розвиток цієї галузі. Виходячи із проблеми покращення законодавчої бази для стабільної роботи аграрних підприємств, аграрна політика має бути спрямована на розробку комплексних і системних законодавчих актів, які б змогли підвищити ефективність сільського господарства в цілому. Державі необхідно звернути увагу здебільшого на покращення умов розвитку приватного господарювання, запровадити та чітко визначити умови ринкового механізму, який би регулював відносини між селянами, власниками та суб'єктами господарювання, шляхом оренди майна та земельних ділянок [8].

Ще одним пріоритетним напрямом покращення сучасного фінансового стану сільгосппідприємств є несприятлива система їх оподаткування. Серед невідкладних заходів державної політики має бути передбачений максимально можливий рівень підтримки сільськогосподарського виробництва, а саме:

— збереження й гарантування дії на тривалий період пільгового та спрощеного режиму оподаткування сільгосппідприємств через фіксований податок;

— спеціальний порядок нарахування й використання ПДВ;

— пролонгація до кінця наступного року кредитів комерційних банків, часткову або повну сплату наперед їх відсотків за рахунок Державного бюджету України тощо [6, с. 110].

Наступним напрямом є загострення проблеми дефіциту власних джерел фінансування інвестицій у аграрних підприємств посилює їх потребу в кредитах. Проте внаслідок фінансової кризи відбулося блокування процесів кредитування усіх сфер економіки, втрата довіри до банківської системи, скорочення кількості платоспроможних позичальників та знизився рівень їх фінансової стійкості, особливо в сільському господарстві. За умов економічної кризи важливе значення має державна підтримка реалізації інвестиційних проектів розвитку пріоритетних виробництв, а також впровадження економічних регуляторів активізації внутрішньої інвестиційної активності [7, с. 13]. В розрізі даної проблеми можливими заходами поліпшення фінансового забезпечення аграрних підприємств можуть бути:

— заходи з впровадження компенсації за кредитами, залученими для покриття виробничих витрат, пов'язаних із закупівлею паливно-мастильних матеріалів, насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, кормів, сировини та інгредієнтів для виробництва комбікормів, ветеринарних препаратів, молодняку сільськогосподарських тварин та птиці, обладнання для тваринницьких ферм і комплексів, запасних частин для ремонту сільськогосподарської і зрошувальної техніки та обладнання, енергоносіїв, та оплати послуг, пов'язаних з виконанням ремонтних робіт, робіт (послуг) з підготовки та оброблення грунту, захисту рослин від хвороб і шкідників, збирання врожаю тощо;

— зниження вартості кредитів для сільськогосподарських корпоративних підприємств [5, с. 356].

У розрізі фінансових ресурсів, необхідних для стійкого функціонування підприємства, важливим є залучення іноземного капіталу для інвестування агропромислового виробництва. На етапі інтеграції України до Європейського Співтовариства інвестиційні процеси у більшості галузей агропромислового виробництва потребують заходів щодо їх активізації. Іноземні інвестори вкладають кошти переважно у великі спільні підприємства. Більшість інтегрованих формувань в агропромисловому виробництві з іноземними інвестиціями спрямовує інвестиції у виробництво різних видів продукції, що помітно зменшує їх ризики. Подолання або зниження ризиків для інвесторів в Україні, повинно забезпечуватися такими чинниками, як:

— рівень розвитку продуктивних сил та стан ринку інвестицій;

Передплатний індекс 21847

— правове поле держави (законодавча база);
— політична воля усіх гілок влади;
— стан фінансово-кредитної системи; статус іноземного інвестора;
— інвестиційна активність населення [7, с. 13].

Важливим заходом щодо покращення фінансового стану аграрних підприємств на сучасному етапі розвитку є пошук оптимального співвідношення власного і позикового капіталу, яке б забезпечило мінімальний фінансовий ризик за максимальної рентабельності власного капіталу. Оптимізація ліквідності підприємства реалізується за допомогою оперативного механізму фінансової стабілізації — системи заходів, спрямованих, з одного боку, на зменшення фінансових зобов'язань, а з іншого — на збільшення грошових активів, що забезпечують ці зобов'язання. Фінансові зобов'язання підприємство може зменшити за рахунок:

— зменшення суми постійних витрат (зокрема витрат на утримання управлінського персоналу);
— зменшення рівня умовно-змінних витрат; продовження строків кредиторської заборгованості за товарними операціями;
— відтермінуванням виплат дивідендів та відсотків.

Збільшити суму грошових активів можна за рахунок:

— рефінансування дебіторської заборгованості (шляхом факторингу, врахування та дисконтування векселів, форфейтингу, примусового стягнення); прискорення оборотності дебіторської заборгованості (шляхом скорочення термінів надання комерційного кредиту);
— оптимізація запасів товарно-матеріальних цінностей (шляхом встановлення нормативів товарних запасів методом техніко-економічних розрахунків);
— скорочення розмірів страхових, гарантійних та сезонних запасів на період перебування підприємства у фінансовій кризі.

Покращенню фінансового стану підприємств сприятиме зменшення питомої ваги постійних витрат у собівартості продукції. Скорочення витрат — дієвий інструмент стабілізації фінансового стану підприємства, оскільки сприяє підвищенню рентабельності продажів і надходженню коштів. У рамках цього потрібно використовувати нормування всіх статей витрат, контроль виконання встановлених нормативів та контроль всіх видів альтернативних витрат (таких як використання Інтернету, телефонного зв'язку, оргтехніки в особистих цілях і інші витрати, яких можна уникнути).

В умовах конкурентного середовища актуальності набувають заходи з оптимізації збутової політики сільськогосподарських підприємств. Для оптимізації обсягів дебіторської заборгованості потрібно обирати найбільш доцільні строки платежів та форми розрахунків із споживачами (попередня оплата, з відстрочкою платежу, за фактом відвантаження продукції).

Незважаючи на значні обсяги дебіторської заборгованості, доцільним є надання відстрочки платежу споживачам, адже за рахунок цього збільшується обсяг реалізації, а разом з тим і прибуток (для стимулювання збуту в умовах високої конкуренції). З іншого боку, в цьому випадку є ризик виникнення додаткових витрат по залученню короткострокових банківських кредитів для компенсації дебіторської заборгованості. Важливим напрямом зміцнення фінансового стану є його прогнозування, оскільки, щоб грамотно керувати виробництвом, активно впливати на формування показників господарської і фінансової діяльності, необхідно постійно використовувати дані про його стан, а також зміни, які в ньому відбуваються. Фінансовий стан підприємства не може бути стійким, якщо воно не отримує прибутку у розмірах, що забезпечують необхідний приріст фінансових ресурсів, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази підприємства та їх соціальної сфери.

Основним напрямом забезпечення досягнення точки фінансової рівноваги підприємством є скорочення обсягу споживання фінансових ресурсів. Неефективність використання фінансових ресурсів призводить до низької платоспроможності підприємства і, як наслідок, до можливих перебоїв у постачанні, виробництві та реалізації продукції; до невиконання плану прибутку, зниження рентабельності підприємства, до загрози економічних санкцій. Як наслідок, майже кожне друге підприємство у галузі сільського господарства збиткове і причини цього явища різні. Проте попередити такі негативні наслідки можна. Для цього потрібно систематично й глибоко оцінювати фінансовий стан підприємства з використанням різних методів та прийомів аналізу [8].

Таким чином, підсумовуючи, можна виділити наступні основні шляхи покращення фінансового стану вітчизняних підприємств:

— формування сприятливого законодавчого клімату в державі;
— створення сприятливої системи оподаткування агропромислових підприємств;
— державна підтримка реалізації інвестиційних проектів розвитку пріоритетних виробництв, а також впровадження економічних регуляторів активізації внутрішньої інвестиційної активності;
— залучення іноземного капіталу для інвестування агропромислового виробництва, що по-

Передплатний індекс 21847

мітно зменшує ризики сільськогосподарських підприємств;

— заходи з пошуку оптимального співвідношення власного і позикового капіталу, яке забезпечує рентабельність власного капіталу

— зниження собівартості продукції (робіт, послуг);

— підвищення ефективності управління грошовими потоками підприємства;

— оптимізація збутової політики, розширення ринків збуту;

— збільшення грошових коштів на розрахунковому рахунку підприємства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

ВИСНОВКИ

Отже, фінансова стійкість — це такий стан підприємства, за якого підприємство здатне забезпечити безперебійний процес виробництва та реалізації продукції, самофінансування, рівновагу між власними та залученими засобами, відносну незалежність від випадковостей ринкової кон'юнктури, партнерів, кредиторів та інвесторів.

У зв'язку з динамічним розвитком агропромислового сектору України в умовах економічної і політичної нестабільності, набуває важливості питання забезпечення фінансової стійкості вітчизняних агропромислових підприємств з метою збільшення їх конкурентоспроможності. Це у свою чергу вимагає проведення комплексу заходів, які повинні реалізуватися як з боку самих суб'єктів господарювання, так і з боку держави. Якщо заходи, що реалізуються власне підприємствами мають індивідуальних характер та залежать від напрямку їх діяльності, розміру, стратегії, політики тощо, то заходи, які реалізуються державою мають спільний характер дій щодо усіх агропромислових підприємств та повинні враховувати сучасний економічний стан країни, ключові проблеми та особливості реалій. У даній статі було висвітлено перелік таких пріоритетних заходів з підвищення фінансової стійкості підприємств агропромислового сектору України.

Література:

1. Бень Т.Г. Інтегральна оцінка фінансового стану підприємства / Т.Г. Бень, С.Б. Довбня // Фінанси України. — 2002. — № 6. — С. 55—66.

2. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту: монографія/ пер. з англ. / Є.Ф. Брігхем. — К.: Молодь, 1997. — С. 985.

3. Гапак Н.М. Особливості визначення фінансової стійкості підприємства / Н.М. Гапак, С.А. Капштан // Науковий вісник Ужгородського університету. — 2014. — Вип. 1. — С. 191—196.

4. Грабовецький Б.Є. Економічний аналіз: монографія / Б.Є. Грабовецький. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — С. 256.

5. Карташова О.Г. Забезпечення фінансово-кредитної стійкості корпоративних аграрних підприємств / О.Г. Карташова // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — № 7. — С. 354—355.

6. Керпань В.В. Фінансово-економічна стійкість аграрних підприємств України та їх державна підтримка в умовах кризи / В.В. Керпань, О.Г. Кубай // Збірник Вінницького національного аграрного університету: Економічні проблеми розвитку аграрного виробництва в регіоні. — 2009. — Вип. 5. — С. 110—111.

7. Ключник А.В. Регулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектора в умовах євроінтеграційних процесів України / А.В. Ключник, А.І. Федоренко // Інноваційна економіка. — 2013. — № 4. — С. 11—14.

8. Кошельник В.М. Напрями зміцнення фінансового стану аграрних підприємств у посткризовий період їх розвитку / В.М. Кошельник, Л.В. Побережна // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. — 2013. — № 10 (1). — С. 22.

9. Лисевич С.Г. Управління фінансовою стійкістю підприємств та фактори, що впливають на неї / С.Г. Лисевич, В.К. Веліканова // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2013. — Вип. 1 (6). Том 2 — С. 211—215. — (Серія "Економічні науки").

10. Мамонтова Н.А. Фінансова стійкість акціонерних підприємств і методи її забезпечення: автореф. дис. канд. екон. наук / Н.А. Мамонтова / Ін-т економ, прогнозує. НАН України. — К., 2006. — С. 16.

11. Поляк Г.Б. Фінансовий менеджмент: монографія / Г.Б. Поляк. — М.: Юнити-Дана, 2006. — С. 430.

12. Родионова В.М. Финансовая устойчивость предприятия в условиях инфляции: монографія / В.М. Родионова, М.А. Федотова. — М.: Издательство "Перспектива", 2005. — С. 98.

13. Рутицька В. Агропромисловий комплекс України забезпечує 14% загального обсягу ВВП / В. Рутицька // Прес-служба Мінагрополітики. — 2015. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://minagro.gov.ua/node/19752

14. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: монографія / Г.В. Савицька. — К.: Знання, 2007. — С. 654.

15. Соколова Е. О. Питання оцінки фінансово-економічної стійкості при обранні фінансової стратегії суб'єктів господарювання залізничного транспорту / Е.О. Соколова, О.В. Пилипен-

Передплатний індекс 21847

ко // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. — 2013. — Вип. 25. — С. 131—135. — (Серія "Економіка і управління").

16. Топ 10 аграрных стран Европы 2014 // Latifundist.com — 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://latifundist.com/rating/top-10-agrarnyh-stran-evropy

17. У 2014 році іноземні інвестиції в Україну впали на $12,2 млрд — аналітики // Корреспондент. — 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/business/economics/3492829-u-2014-rotsi-inozemni-investytsii-v-ukrainu-vpaly-na-122-mlrd-analityky

18. У 2015 році ЄБРР інвестував 184 млн євро в сільське господарство України // Агробізнес сьогодні. — 2016. — №5 (324) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.agro-business.com.ua/agrobusiness/events/4459-u-2015-rotsi-iebrr-investuvav-184-mln-ievro-v-silske-gospodarstvo-ukraiiny.html

19. Філімоненков О.С. Фінанси підприємств: монографія / О.С. Філімоненко. — К.: МАУП, 2004. — С. 328.

20. Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз: монографія / Ю.С. Цал-Цалко. — К. Центр учбової літератури, 2008. — С. 56.

References:

1. Ben', T.H. (2002), "Integrated assessment of the financial condition of the company", Finansy Ukrainy, vol.6, pp. 55—66.

2. Brihkhem, Ye. F. (1997), Osnovy finansovoho menedzhmentu [Fundamentals of Financial Management], Molod', Kyiv, Ukraine.

3. Hapak, N.M. (2014), "Specifics of determining financial sustainability of the enterprise", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu, vol. 1, pp. 191—196.

4. Hrabovets'kyj, B.Ye. (2009), Ekonomichnyj analiz [Economic analysis], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Kartashova, O.H. (2015), "Ensuring of financial-credit sustainability of corporate agricultural enterprises", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 7, pp. 354—355.

6. Kerpan', V.V. and Kubaj, O.H. (2009), "The financial and economic sustainability of ukrainian agricultural enterprises and their government support in times of crisis", Zbirnyk Vinnyts'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu: Ekonomichni problemy rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva v rehioni, vol. 5, pp. 110—111.

7. Kliuchnyk, A.V. and Fedorenko, A.I. (2013), " The regulation of foreign economic activity of the agricultural sector in terms of European integration processes in Ukraine ", Innovatsijna ekonomika, vol. 4, pp. 11—14.

8. Koshel'nyk, V.M. and Poberezhna, L.V. (2013), "Areas of strengthening financial condition agriculture in the post-crisis period of their development", Ekonomichni nauky (Oblik i finansy), vol. 10, no.1, pp. 36—44.

9. Lysevych, S.H. and Velikanova, V.K. (2013), "Managing financial sustainability of enterprises and the factors affecting pn it", Visnyk Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii Ekonomichni nauky, vol. 1, no.6, pp. 211—215.

10. Mamontova, N.A. (2006), "The financial sustainability joint-stock companies and methods of its ensuring", Ph.D. Thesis, Institute for Economics and Forecasting, Kyiv, Ukraine.

11. Poliak, H.B. (2006), Finansovyj menedzhment [Financial management], Yunyty-Dana, Kyiv, Ukraine.

12. Rodyonova, V.M. and Fedotova, M.A. (2005), Fynansovaia ustojchyvost' predpryiatyia v uslovyiakh ynfliatsyy [The financial sustainability of the enterprise in terms of inflation], Perspektyva, Kyiv, Ukraine.

13. Rutyts'ka, V. (2015), "The agroindustrial complex of Ukraine provides 14% of GDP", Pressluzhba Minahropolityky, [Online], available at: http://minagro.gov.ua/node/19752(Accessed 10 March 2016).

14. Savyts'ka, H.V. (2007), Ekonomichnyj analiz diial'nosti pidpryiemstva [Economic analysis of the enterprise], Znannia, Kyiv, Ukraine.

15. Sokolova, E.O. and Pylypenko, O.V. (2013), "The question of assess the financial and economic sustainability during the election of the financial strategy of rail transport enterprices", Zbirnyk naukovykh prats' Derzhavnoho ekonomiko-tekhnolohichnoho universytetu transportu ("Ekonomika i upravlinnia"), vol. 25, pp. 131—135.

16. Latifundist (2014), "Top 10 agricultural countries in Europe in 2014", [Online], available at: http://latifundist.com/rating/top-10-agrarnyh-stran-evropy (Accessed 10 March 2016).

17. Korrespondent (2014), "In 2014, foreign investment in Ukraine fell by $ 12.2 billion - analysts", [Online], available at: http://ua.korrespondent.net/business/economics/3492829-u-2014-rotsi-inozemni-investytsii-v-ukrainu-vpaly-na-122-mlrd-analityky (Accessed 10 March 2016).

18. Ahrobiznes s'ohodni (2015), "In 2015, the EBRD has invested 184 million euros in agriculture of Ukraine", [Online], vol. 5, no. 324, available at: http://www.agro-business.com.ua/agrobusiness/events/4459-u-2015-rotsi-iebrr-investuvav-184-mln-ievro-v-silske-gospodarstvo-ukraiiny.html (Accessed 10 March 2016).

19. Filimonenkov, O.S. (2004), Finansy pidpryiemstv [Finance of Enterprises], MAUP, Kyiv, Ukraine.

20. Tsal-Tsalko, Yu.S. (2008), Finansovyj analiz: [Financial analysis], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 669.012.12 (477.64)

Т. В. Бут,
аспірант кафедри менеджменту,
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя

ВИЗНАЧЕННЯ ПРОСТОРОВОГО КРИТЕРІЮ ДЛЯ ДІАГНОСТУВАННЯ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

T. But,
aspirant Department of Management, University ZAporizky natsionalny tehnichny, Zaporizhzhya

DEFINITION OF SPATIAL CRITERIA FOR THE DIAGNOSIS OF METALLURGICAL REGION

У статті досліджено найважливіші структуроутворюючі властивості економічного простору металургійного комплексу регіону, які складаються з якісно-кількісних характеристик щільності, розташування та зв'язаності. Проведено експертну оцінку коопераційних зв'язків металургійного комплексу Запорізького регіону. Запропоновано комплексну оцінку інтенсивності коопераційних зав'язків підприємств комплексу за економічним, соціальним критеріями та критерієм розвитку, яка дає їм можливість оцінювати наявні коопераційні зв'язки та планувати їх розвиток. Використовуючи узагальнену функцію корисності (шкала Харінгтона), розраховано інтегральні показники просторового критерію металургійного комплексу регіону. За результатами розрахунків встановлено, що за шість років середнє значення інтегрального показника просторового критерію МК Запорізького регіону становить 0,69. Це свідчить про "добру" однорідність економічного простору.

In the article the most important structure-properties Economic Area metallurgical region consisting of qualitative and quantitative characteristics of density, location and connectivity. A peer review cooperation ties metallurgical Zaporozhye region. The proposed comprehensive assessment of the intensity of cooperation Head, complex enterprise bonds for economic, social criteria and criteria development, which enables them to assess the existing cooperations and plan their development. Using generalized utility function (scale Harington) calculated integral performance criterion metallurgical complex spatial region. The calculations revealed that in six years, the average value of the integral index of spatial criteria MK Zaporizhzhya Region is 0,69. This indicates "good" homogeneous economic area.

Ключові слова: металургійний комплекс, інтегральний показник, коопераційні зв'язки.
Key words: metallurgical complex, integrated indicator, cooperations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Для економічного діагностування металургійного комплексу регіону важливо визначити критерії його оцінки та вихідні показники, які визначають основні аспекти його функціонування. Критеріями економічного діагностування металургійного комплексу регіону є показники, за якими оцінюють рівень розвитку регіону та прогнозують його майбутній розвиток.

Металургійний комплекс Запорізького регіону суттєво впливає на виробничу і соціальну інфраструктуру регіону, життєзабезпечення населення та формування регіонального бюджету.

Слід зазначити, що серед досліджуємих складових металургійного комплексу регіону, елементи економічного простору найменш вивчені [1—4]. Отже, детальне дослідження характеристик економічного простору є обгрунтованим кроком.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Так, основні положення аналізу національної економіки як системи регіонів у області теорії і методології просторової і регіональної економіки досліджував відомий вчений А.Г. Гранберг [1]. Теоретично-методологічні основи дослідження економічного простіру і динамику розвитку продуктивних сил України досліджували вітчизняні вчені Б.М. Данилишин, С.І. Бандур, А.С. Лисецький, В.С. Міщенко, Л.Г. Чернюк [2]. Подальші дослідження структуроутворюючих властивостей економічного простору знайшли розвиток у роботах В.Н. Василенко [3, 4, 5] П.В. Гудзя [5]. Також особливості економічного простору визначали І.В. Мітрофанова [6], російський вчений О.А. Біяков [7] та ін.

Однак поза увагою залишається визначення просторового критерію для діагностування розвитку металургійного комплексу регіону.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення просторового критерію для діагностування розвитку металургійного комплексу регіону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Металургійний комплекс Запорізького регіону є системоутворюючим елементом території, що суттєво впливає на її спеціалізацію. Це є найбільш

Передплатний індекс 21847

загальною його ознакою. На відміну від інших галузевих промислових комплексів, чорна металургія визначається кількістю і високим ступенем концентрації та кооперації виробництв, тісною взаємодією всіх виробничих ланцюгів та широкою утилізацією відходів.

Функціонування металургійного комплексу регіону на конкретній території дає можливість знаходити необхідні джерела для його розвитку і забезпечувати територіальний розвиток через позитивну динаміку параметрів економічного потенціалу цієї території.

Теоретичний аналіз визначення "економічний простір" уможливлює відокремлення найспецефічніших ознак цього визначення. Наприклад, А.Г. Гранберг вважає, що "економічний простір — це насичена територія з великою кількістю об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарчо опрацьовані рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі тощо. Кожен регіон має свій внутрішній простір і зв'язки зі зовнішнім простором" [1, с. 25].

Водночас вчені РВПС України НАН України вважають, що "економічний простір — це об'єднана за економічними інтересами сукупність об'єктів і суб'єктів господарювання визначеної території, взаємодія і просторова організація яких направлена (через систему відносин і відповідні механізми) на вирішення завдань економічного і соціального розвитку, підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів і країни в цілому та збереження сприятливого середовища життєдіяльності населення" [2, с. 9]. При цьому акцентується увага на наявності визначеної сукупності об'єктів і суб'єктів господарювання, а також на наявність суспільних та власних інтересів, що виникають під час їх організації у просторі.

Василенко В.Н. розглядає структуру економічного простору у трьохмірному вимірі (територія, населення, господарство), архітектоніка (побудова) якого дає можливість упорядковувати знання про організаційні форми взаємодії матеріальних об'єктів або елементів продуктивних сил. При цьому організаційні форми можуть утворювати будь-які конфігурації та розміри, наприклад: міждержавні економічні союзи та об'єднання, міжрегіональні утворення (економічні райони), внутрішньо-регіональні об'єднання (кластери або мережі), міжгалузеві структури (вертикально або горизонтально інтегровані компанії) тощо [3, с. 149].

Таким чином, економічний простір можна представити трьохмірним простором, що уможливлює бачення принципових взаємозв'язків його частин. Архітектоніка регіонального економічного простору уможливлює упорядкувати згадані елементи і виявити найсуттєвіші зв'язки між ними.

Гранберг А.Г. [1] вважає, що найважливіші структуроутворюючі властивості економічного простору складаються з якісно-кількісних характеристик щільності, розташування та зв'язаності:

— щільність, яка може бути виміряна показниками чисельності населення, обсягом ВРП, величиною основного капіталу, природними ресурсами у розрахунку до одиниці площі простору;

— розміщення, що характеризується показниками рівномірності, диференціації, концентрації, розподілу населення і економічної діяльності, в тому числі існування господарчо-освоєних і неосвоєних територій;

— зв'язаність, що відображає інтенсивність економічних зв'язків між частинами і елементами простору, умови мобільності товарів, послуг, людей і капіталу, що визначаються розвитком промислової інфраструктури і комунікаційних мереж.

Подальші дослідження структуроутворюючих властивостей економічного простору, зазначених А.Г. Гранбергом, знайшли розвиток у роботах Василенко В.Н., Гудзя П.В та інших [3; 4; 6].

За результатами аналізу даних відомих дослідників регіональної економіки [1—7] запропоновано, що при обранні критеріїв і показників для економічної діагностики металургійного комплексу Запорізького регіону необхідно детальніше проаналізувати такі характеристики економічного простору як: насиченість, розміщення і зв'язаність. Дані

Таблиця 1. Дані для розрахунку показників насиченості металургійного комплексу Запорізького регіону в 2007—2013 рр.

Роки	Площа території комплексу, км²	Кількість підприємств	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), млн грн.	Основні засоби, млн грн.
2007	15,85	6	21942,3	4140,3
2008	15,85	6	27594,9	4007,8
2009	15,85	6	17743,2	4331,2
2010	15,85	6	27148,2	4059,1
2011	15,85	6	32859,0	4752,6
2012	15,85	6	27581,3	11043,6
2013	15,85	6	25943,7	11120,7

Розраховано автором.

Таблиця 2. Показники насиченості металургійного комплексу Запорізького регіону в 2007—2013 рр.

Роки	Кількість підприємств на одиницю території, шт./ км²	Обсяг реалізованої продукції на одиницю території, млн грн./км²	Вартість основних засобів на одиницю території, млн грн./км²
2007	0,38	1384,372	261,2177
2008	0,38	1741,003	252,858
2009	0,38	1119,445	273,2618
2010	0,38	1712,82	256,0946
2011	0,38	2073,123	299,8486
2012	0,38	1740,145	696,7571
2013	0,38	1636,826	701,6215

Розраховано автором.

Передплатний індекс 21847

для розрахунку показників насиченості металургійного комплексу Запорізького регіону в 2007—2013 рр. наведено в табл. 1.

Значення розрахованих показників насиченості металургійного комплексу Запорізького регіону в 2007—2013 рр. надано в табл. 2.

Для визначення показника розміщення розраховано коефіцієнти концентрації та індекси Херфінадаля-Хіршмана (HHI) для провідних підприємств галузі щодо виробництва сталей.

Таблиця 3. Коефіцієнти концентрації для ПАТ "Запоріжсталь" і ПАТ "Дніпроспецсталь" у 2007—2013 рр.

Коефіцієнти концентрації	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ПАТ «Запоріжсталь»	8,46	8,43	9,68	10,54	11,27	9,6	11,51
ПАТ «Дніпроспецсталь»	3,25	2,42	2,32	2,19	3,86	2,5	2,81
Разом	11,71	10,85	12	12,73	15,13	12,1	14,32

Розраховано автором.

Таблиця 4. Індекси Херфінадаля-Хіршмана (HHI) для ПАТ "Запоріжсталь" і ПАТ "Дніпроспецсталь" у 2007—2013 рр.

Індекс Херфінделя-Хіршмана	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ПАТ «Запоріжсталь»	71,57	70,99	93,72	88,75	94,90	80,83	96,91
ПАТ «Дніпроспецсталь»	10,54	5,87	5,39	5,31	6,2	6,0	6,12
Разом	82,11	76,86	99,11	94,06	101,1	86,83	103,03

Розраховано автором.

Коефіцієнт концентрації (CR) відображає нерівність на ринку, підкреслюючи позицію найбільших фірм, і вимірює додаток ринкових часток k найбільших фірм на ринку:

$$CR = \sum_{i=1}^{k} Y_i \quad (1),$$

де Y_i — розмір фірми (наприклад, ринкова частка);

k — кількість фірм, для яких розраховується показник.

Цей показник застосовують в якості грубого індикатора, який характеризує наявність на ринку невеликої кількості домінуючих фірм.

Індекс Херфінадаля-Хіршмана (HHI) є найвідомішим узагальнюючим показником, який враховує як чисельність фірм, так і нерівність їх положення на ринку. Індекс Херфінадаля-Хіршмана визначають як додаток квадратів часток усіх фірм, що працюють на ринку:

$$HHI = \sum_{i=1}^{n} Y_i^2 \quad (2),$$

де n — кількість фірм на ринку.

Розраховані коефіцієнти концентрації та Херфінадаля-Хіршмана (HHI) для ПАТ "Запоріжсталь" і ПАТ "Дніпроспецсталь" надано в таблицях 3 і 4.

Зв'язаність економічного простору металургійного комплексу необхідно досліджувати на рівні його зовнішніх та внутрішньокомплексних зв'язків, враховуючи фактори, які її визначають.

Отже, всі зв'язки металургійного комплексу поділяються на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні — це зв'язки між підприємствами, які пов'язані загальною інфраструктурою і зв'язки щодо кооперації між окремими підприємствами, які спільно виробляють продукцію, тобто — це виробничі зв'язки між видобуванням залізної руди, виробництвом коксу, чавуну, сталі, прокату тощо.

При цьому центральним ланцюгом комплексу є виробництво чавуну, сталі та прокату. Решта виробництв є супутніми.

На підставі звітних даних про операційні витрати підприємств ГМК України зроблено аналіз рівня їх інтеграційних взаємозв'язків, застосову-

Таблиця 5. Оцінка рівня інтеграційних зв'язків металургійних підприємств комплексу з підприємствами-постачальниками матеріальних ресурсів у 2007—2013 рр.

Роки	Вартість виробленої продукції, млн грн.	Операційні витрати, млн грн.	Матеріальні витрати, млн грн.	Додана вартість, млн грн.	Частка доданої вартості у операційних витратах, %	Відношення доданої вартості до вартості виробленої продукції, %	Оцінка рівня інтегрованості металургійних підприємств України
1	2	3	4	5	7	8	9
2007	16759,16	18973,73	15150,14	3823,59	20,15%	22,81%	Інтегровані поставки
2008	21601,78	24703,08	19925,11	4777,97	19,34%	22,12%	Інтегровані поставки
2009	15192,43	16613,08	13304,71	3308,37	19,91%	21,78%	Інтегровані поставки
2010	22099,34	24513,14	20137,52	4375,62	17,85%	19,80%	Інтегровані поставки
2011	28910,37	31150,69	26786,96	4363,73	14,01%	15,09%	Інтегровані поставки
2012	24833,01	27493,43	22132,79	5360,64	19,50%	21,59%	Інтегровані поставки
2013	21367,19	24485,28	17487,11	6998,17	20,15%	32,75%	Інтегровані поставки

Розраховано автором.

Передплатний індекс 21847

Таблиця 6. Експертна оцінка кооперацiйних зв'язків металургійного комплексу Запорізького регіону в 2008—2014 рр.

Показник	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Зростання доходів	0,78	0,71	0,74	0,75	0,81	0,78	0,79
Зростання прибутку	0,77	0,72	0,78	0,79	0,79	0,8	0,8
Зниження собівартості	0,78	0,72	0,75	0,78	0,78	0,78	0,78
Зниження витрат на 1 грн. готової продукції	0,76	0,75	0,76	0,79	0,81	0,79	0,8
Фондовіддача	0,79	0,74	0,78	0,79	0,82	0,77	0,79
Зростання показників продуктивності праці	0,79	0,74	0,76	0,78	0,8	0,79	0,79
Рентабельність виробництва і продажів	0,79	0,75	0,76	0,76	0,79	0,78	0,8
Зростання обсягів продажів	0,79	0,76	0,78	0,78	0,81	0,77	0,8
Зниження трансакційних витрат	0,77	0,76	0,78	0,79	0,8	0,77	0,79
Зниження ризиків	0,77	0,74	0,77	0,78	0,8	0,8	0,8
Зростання задоволеності замовників	0,77	0,75	0,77	0,74	0,8	0,79	0,76
Зростання задоволеності партнерів	0,77	0,76	0,77	0,76	0,81	0,8	0,8
Зростання задоволеності співробітників	0,79	0,75	0,78	0,79	0,78	0,78	0,8
Зростання задоволеності акціонерів	0,79	0,75	0,77	0,78	0,79	0,8	0,8
Зростання задоволеності керівництва підприємства	0,79	0,75	0,78	0,79	0,81	0,76	0,79
Наявність стратегії розвитку	0,76	0,76	0,74	0,78	0,8	0,8	0,8
Зміцнення іміджу підприємства	0,77	0,75	0,77	0,77	0,8	0,8	0,8
Досягнення стійкого положення на ринку	0,76	0,75	0,78	0,79	0,8	0,8	0,8
Досягнення сталого розвитку підприємства	0,79	0,74	0,77	0,79	0,8	0,8	0,8
Розширення існуючих ринків збуту продукції	0,77	0,73	0,75	0,79	0,81	0,78	0,79
Вихід на нові ринки збуту продукції	0,79	0,74	0,75	0,77	0,81	0,78	0,8
Середнє значення	0,78	0,74	0,77	0,78	0,80	0,79	0,79

Розробка автора.

ючи показник доданих витрат. Він розраховується за різницю між операційними та прямими матеріальними витратами на сировину і матеріали металургійних підприємств (табл. 5). Зокрема, що менший показник доданих витрат, то менш розвинуті інтеграційні зв'язки підприємства з постачальниками вихідної сировини.

Слід зазначити, що ПАТ "Запоріжсталь" та ПАТ "Дніпроспецсталь" мають найрозвинутіші інтеграційні зв'язки.

Критерієм ефективної кооперацiйної взаємодії є синергетичний ефект, який забезпечує домінування ефекту спільного функціонування об'єктів над додатком ефектів їх автономної діяльності:

$$\sum_{i=1}^{n} E_i \le E^C \qquad (3),$$

де i — коефіцієнт промислового підприємства;

n — число промислових підприємств, що беруть участь у кооперацiйній взаємодії;

E_i — ефекти автономного функціонування підприємств;

E^C — ефект від спільної діяльності підприємств [8, с. 196].

При аналізі ефективності кооперацiйних зв'язків підприємств доцільно використовувати такі основні індикатори: доход і витрати. Решту показників (наприклад, зниження потреби в інвестиціях, фондовіддача, зменшення часу для досягнення цілей) можна інтерпретувати як отримання додаткового доходу або як зниження витрат. Саме тому, ефект (E_i), зазвичай, вимірюють за показником прибутку.

Синергетичний ефект (C) визначають за формулою (4):

$$S = E^s - \sum_{i=1}^{n} E_i \qquad (4).$$

Вважають [8], що взаємодія між підприємствами ефективна, якщо синергетичний ефект $C \ge 0$. Це сприяє їх прагненню до співпраці. До того ж, що більший синергетичний ефект, то міцніша їх співпраця. Разом з тим кооперацiйні зв'язки неефективні, а підприємства найвірогідніше їх розірвуть, якщо $C < 0$.

Слід зазначити, що загальний ефект від об'єднання підприємств у комплекс повинен розподілятися між ними і складатися з отриманих ефектів (C_i) для кожного підприємства. Адже будь-яке підприємство прагнутиме збереження автономного функціонування, якщо $C_i < 0$.

Для кожної величини C_i необхідно провести структурний аналіз. Зокрема взаємодія між промисловими підприємствами сприяє додатковим витратам B_i, що пов'язані з кооперацiйними зв'язками. Разом з тим підприємства отримують додаткову вигоду у вигляді доходу $Д_i$. Таким чином, синергетичний ефект від об'єднання підприємств у комплекс можна розрахувати за формулою:

$$C = \sum_{i=1}^{n} (Д_i - B_i) \qquad (5).$$

Передплатний індекс 21847

Таблиця 7. Показники складових просторового критерію металургійного комплексу Запорізького регіону в 2008—2014 рр.

Показник	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість підприємств на одиницю території, шт. /км²	0,38	0,38	0,38	0,38	0,38	0,38	0,38
Обсяг реалізованої продукції на одиницю території, млн грн. /км²	1384,37	1741,00	1119,445	1712,82	2073,123	1740,15	1636.83
Вартість основних засобів на одиницю території, млн грн./км²	261,22	252,86	273,26	256,09	299,85	696,76	701,62
Коефіцієнт концентрації	11,71	10,85	12	12,73	15,13	12,1	14,32
Коефіцієнт Херфінделя-Хіршмана	82,11	76,86	99,11	94,06	101,1	86,83	103,03
Оцінка рівня інтеграційних зв'язків, %	22,81	22,12	21,78	19,80	15,10	21,59	32,75
Інтенсивність коопераційних зв'язків, %	78	74	77	78	80	79	79

Розробка автора.

Для комплексної оцінки ефективності коопераційних зв'язків підприємств МК запропоновано використовувати економічний, соціальний критерій та критерій розвитку підприємства.

Зазвичай показники соціального критерію важко оцінити кількісно, тому підприємства МК їх оцінюють якісно. Далі ситуацію аналізують у цілому, застосовуючи експертний підхід, який дає можливість використати рейтингову систему оцінки ефективності. Водночас здійснюють ранжирування критеріїв ефективності за їх важливістю для кожного учасника МК.

Експертну оцінку здійснюють за 100-бальною шкалою, яка складається з декількох рівнів: 0—0,25 низький; 0,25—0,50 — задовільний; 0,50—0,75 — добрий; 0,75—1 — високий (табл. 6).

За даними (табл. 6) встановлено, що середнє значення інтенсивності коопераційних зв'язків МК Запорізького регіону в 2008—2014 рр. становить 75,2%. Це переконує, що стратегію економічного розвитку МК, яка формується на коопераційних зв'язках, визначено правильно.

При цьому запропонована комплексна оцінка інтенсивності коопераційних зв'язків підприємств комплексу за економічним, соціальним критеріями та критерієм розвитку дає їм можливість оцінювати наявні коопераційні зв'язки та планувати їх розвиток.

Показники складових просторового критерію металургійного комплексу Запорізького регіону в 2008—2014 рр. наведено в таблиці 7.

Для визначення показників просторового критерію МК Запорізького регіону в 2008—2014 рр. запропоновано інтегральний показник, який уможливлює визначення його рівня однорідності. При цьому запропоновано в якості інтегрального показника його ефективності узагальнену функцію корисності (або шкалу Харрінгтона) [9].

В основі цього показника є ідея перетворення натуральних значень кожного показника просторового критерію (табл. 8) в безрозмірний вигляд y_{r_i} (табл. 9) з наступним визначенням часткових функцій за шкалою Харрінгтона d_{r_i} (табл. 10) та інтегрального показника просторового критерію D (табл. 11):

$$D = \sqrt[r]{\prod_{i=1}^{r} d_{r_i}}, d_{r_i} = e^{-e^{-y_{r_i}}} \qquad (6),$$

Таблиця 8. Натуральні значення показників складових просторового критерію МК Запорізького регіону в 2008—2014 рр.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
r1	2,73	2,17	3,38	2,21	1,83	2,18	2,31
r2	29,86	29,27	28,18	30,46	26,68	10,76	11,26
r3	0,31	0,29	0,32	0,34	0,40	0,32	0,38
r4	2,17	2,03	2,62	2,49	2,67	2,29	2,72
r5	0,60	0,58	0,58	0,52	0,40	0,57	0,87

Розробка автора.

де r — число показників, які використовують для визначення просторового критерію; d_{r_i} — часткова функція, яка визначена за шкалою Харрінгтона; y_{r_i} — показник просторового критерію в безрозмірному вигляді.

Розраховані безрозмірні показники просторового критерію МК Запорізького регіону в 2008—2014 рр. наведено у таблиці 9.

Розраховані часткові функції за 2008—2014 рр. просторового критерію МК Запорізького регіону в 2008—2014 рр. наведено у таблиці 10.

За шкалою оцінювання узагальненої функції корисності значення отриманих показників можуть змінюватися від 0 до 1. При цьому, якщо значення показника змінюється від 0 до 0,37, то він поганий, від 0,37 до 0,63 — задовільний, від 0,63 до 0,80 — добрий, від 0,80 до 1,0 — відмінний.

Таблиця 9. Розраховані безрозмірні показники просторового критерію МК Запорізького регіону в 2008—2014 рр.

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Yr1	1,14	0,91	1,41	0,92	0,76	0,91	0,96
Yr2	1,26	1,23	1,18	1,28	1,12	0,45	0,47
Yr3	0,92	0,85	0,95	1,00	1,19	0,95	1,13
Yr4	0,89	0,84	1,08	1,02	1,10	0,95	1,12
Yr5	1,02	0,99	0,98	0,89	0,68	0,97	1,47

Розробка автора.

Передплатний індекс 21847

Таблиця 10. Часткові функції за 2008—2014 рр. просторового критерію МК Запорізького регіону в 2008—2014 рр.

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
d1	0,73	0,67	0,78	0,67	0,63	0,67	0,68
d2	0,75	0,75	0,74	0,76	0,72	0,53	0,54
d3	0,67	0,65	0,68	0,69	0,74	0,68	0,72
d4	0,66	0,65	0,71	0,70	0,72	0,68	0,72
d5	0,70	0,69	0,69	0,66	0,60	0,68	0,79

Розробка автора.

Таблиця 11. Інтегральні показники просторового критерію металургійного комплексу Запорізького регіону у 2008—2014 рр.

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
0,71	0,68	0,72	0,70	0,68	0,64	0,69

Розробка автора.

Використовуючи узагальнену функцію корисності, розраховано інтегральні показники просторового критерію МК Запорізького регіону в 2008—2014 рр., які наведено в табл. 11.

За шість років середнє значення інтегрального показника просторового критерію МК Запорізького регіону становить 0,69, що свідчить про "добру" однорідність економічного простору.

ВИСНОВКИ

Використовуючи узагальнену функцію корисності, розраховано інтегральні показники просторового критерію металургійного комплексу Запорізького регіону, які свідчать про "добру" однорідність економічного простору, оскільки середнє значення цих показників за останні шість років становить 0,69.

Література:

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А.Г. Гранберг. — 3-е изд. — М.: ГУ ВШЭ, 2003. — 495 с.

2. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / Б.М. Данилишин, С.І. Бандур, А.С. Лисецький, В.С. Міщенко, Л.Г. Чернюк; В.о.НАН України, Рада по вивченню продукт. сил України; За ред. Б.М. Данилишин. — К.: РВПС України, 2008. — 220 с.

3. Диагностика развития регионов: структура, границы, методы: моногр. / Под науч.ред. В.Н. Василенко. — Дон.: ООО "Юго-Восток, Лтд", 2009. — 286 с.

4. Василенко В.Н. Архитектура регионального экономического пространства / В.Н. Василенко. — Дон.: ООО "Юго-Восток, Лтд", 2006. — 311 с.

5. Василенко В.Н. Парадигма просторового розвитку регіонів: від обгрунтування теорії до практики реалізації / В.Н. Василенко, П.В. Гудзь // Экономика и управление. — № 3. — 2011. — С. — 14 — 20.

6. Митрофанова И.В. К Вопросу о сущности экономического пространства / И.В. Митрофанова // Региональная экономика: теория и практика. — 2008. — №8. — С. 2—10.

7. Бияков О.А. Экономическое пространство: сущность, функции, свойства / О.А. Бияков // Вестник Кузбасского государственного технического университета. — 2004. — № 2. — С. 101—108.

8. Дмитришин О.В., Яцура В.В. Синергетичний підхід до здійснення підприємницької діяльності / О.В. Дмитришин // Науковий вісник НЛТУ України — 2011. — Вип. 21.10. — С. 194 — 199.

9. Пономаренко В.С. Аналіз даних у дослідженнях соціально-економічних систем: монографія / В.С. Пономаренко, Л.М. Малярець. — Харків: ВД "ІНЖЕК", 2009. — 432 с.

References:

1. Granberg, A.G. (2003), Osnovy regional'noj jekonomiki [Basics of the regional economy], 3 rd ed,Higher School of Economics, Moscow, Russia.

2. Danylyshyn, B.M. Bandura, S.I. Lisetsky, A. Mischenko, V.S. Chernyuk, L.G. (2008), Ekonomichnyj prostir i dynamika rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy: teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia [Ekonomichny prostir i dinamika rozvitku productive forces of Ukraine: theoretical basics of metodologichni doslidzhennya], V.o.NAN of Ukraine, the Verkhovna Rada on vivchennyu product. Ukraine forces, LLP Ukraine, Kiev, Ukraine.

3. Vasilenko, V.N. (2009), Diagnostika razvitija regionov: struktura, granicy, metody [Diagnosis of development of the regions: the structure, boundaries, methods], OOO South-East Co., Ltd, Donetsk: Ukraine.

4. Vasilenko, V.N. (2006), Arhitektura regional'nogo jekonomicheskogo prostranstva [The architecture of regional economic space], South-East Co., Ltd, Donetsk, Ukraine.

5. Vasilenko, V.N. and Gudz, P. (2011), "The paradigm of regional spatial development from theory to practice justify implementation", Jekonomika i upravlenie, vol. 3, pp. 14—20.

6. Mitrofanov, I.V. (2008), "On the essence of economic space", Regional'naja jekonomika: teorija i praktika, vol. 8, pp. 2—10.

7. Biyakov, O.A. (2004), "Economic Space: the nature, functions, properties", Vestnik Kuzbasskogo gosudarstvennogo tehnicheskogo universiteta, vol. 2, pp. 101—108.

8. Dmytryshyn, O.V. and Yatsura, V.V. (2011), "Synergetic approach to entrepreneurship", Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy, vol. 21.10, pp. 194—199.

9. Ponomarenko, V.S. and Malyarets, L. (2009), Analiz danykh u doslidzhenniakh sotsial'no-ekonomichnykh system [Data analysis in the study of social and economic systems: monograph], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 338.43:620.952:664.121

М. С. Данилишин,
аспірант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ВИРОБНИЦТВА БІОЕТАНОЛУ З ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ В УМОВАХ ЦУКРОВОГО ЗАВОДУ

M. Danylyshyn,
postgraduate, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economy"

THE EUROPEAN EXPERIENCE OF BIOETHANOL FROM SUGAR BEET PRODUCTION IN A SUGAR PLANT

У статті проаналізовано виробництво біоетанолу в світі і, зокрема, в країнах Європейського союзу та можливості запозичення зарубіжного досвіду для України. Адже найважливішим чинником, що зумовлює виробництво біоетанолу з цукрових буряків в Україні, є потреба у відродженні бурякоцукрового комплексу в умовах відсутності доступу на зовнішні ринку цукру та залежності від імпорту паливних енергоносіїв. Для стабілізації роботи галузі потрібно запровадити виробництво біоетанолу на бурякоцукрових підприємствах. Тому визначено першочергові заходи щодо розвитку виробництва біопалива в нашій країні та шляхи налагодження роботи цукрового заводу по виробництву цукру та біопалива. Розкрито основні проблеми виробництва біопалива в Україні та проаналізовано розвиток виробництва. Визначено виробничі потужності та напрямки розвитку біопалива, обгрунтовано особливості формування виробництва біопалива в Україні.

The article analyzes the production of bioethanol in the world, particularly in the European Union and the possibility of borrowing foreign experience for Ukraine. After all, the most important factor that determines the production of bioethanol from sugar beet in Ukraine, there is a need for revival of sugar beet complex in the absence of access to external sugar market and dependence on imported fuel energy. To stabilize the industry must introduce bioethanol production to sugar beet plants. So determined priority measures for development of biofuels in the country and ways of setting up a sugar factory in the production of sugar and biofuels. The basic problem of biofuel production in Ukraine, and analyzes the development of production. Defined capacities and directions of development of biofuels, especially the formation of reasonably biofuel production in Ukraine.

Ключові слова: розвиток, виробництво, біопаливо, ринок, розвиток, бурякоцукрова галузь, цукрові буряки.
Key words: development, production, biofuels, sugar, sugar-beet industry, market, development, sugar beets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна відноситься до імпортозалежних від енергоносіїв країн, через те освоєння відновлювальних джерел енергії можна розглядати як важливий фактор підвищення рівня її енергетичної безпеки. Одним із таких видів палива є біоетанол, який можна отримати в процесі переробки цукрових буряків на цукор, відходи бурякоцукрового виробництва — меляса та проміжні продукти переробки солодких коренеплодів: дифузійний сік, цукровий сироп, зелена патока. Зважаючи на перспективи розвитку сировинної бази для виготовлення біоетанолу, складаються передумови для розвитку цієї галузі і в нашій країні.

Цукрові буряки є не тільки сировиною для виробництва цукру, а й високоефективною біоенергетичною культурою. Продукція переробки цукрових буряків може бути джерелом для виробництва відновлювальних видів енергетичних продуктів, виробництво й використання котрих стимулюється у більшості розвинутих країнах світу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питаннями дослідження розвитку та виробництва біопалива, в тому числі з цукрових буряків, займаються багато провідних зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Jennifer Nyberg [1], Г.М. Калетнік [2], М.Ю. Коденська [3],

Передплатний індекс 21847

В.Я.Месель-Веселяк [4], М.В. Роїк [5], М.М. Ярчук [4] та багато інших. Зважаючи на постійну зміну ринкової кон'юнктури, питання розвитку виробництва біоетанолу в бурякоцукровій галузі потребує постійного моніторингу та дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз виробництва біоетанолу в країнах Європейського союзу та можливості запозичення зарубіжного досвіду для України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нинішній стан, в якому перебуває бурякоцукровий підкомплекс України, надзвичайно складний. Ще не так давно Україна була найбільшим у світі виробником цукрових буряків і другим за величиною (після Франції) експортером цукру білого в Європі. У період з 1986—1990 роки Україна займала провідне місце у світі за площами посіву цукрових буряків (понад 1,6 млн гектарів) та виробництвом бурякового цукру (понад 5 млн тонн).

Період початку 90-х років характеризувався глибокою фінансовою кризою в галузі, скороченням посівних площ цукрових буряків, зниженням виробництва цукру, закриттям цукрових заводів та зношенням обладнання, зменшенням кількості робочих місць та соціальної напруги в регіонах. Низький рівень диверсифікації бурякоцукрового виробництва, орієнтація діючих технологій переробки цукрових буряків з отримання цукру і побічних продуктів у вигляді жому та меляси, недосконаліть ринкових перетворень і механізму ціноутворення роблять бурякоцукровий комплекс неконкурентоспроможним. Виробництво цукрових буряків і цукру має важливе значення для розвитку економіки України.

Сьогодні бурякоцукрове виробництво характеризується нестабільністю та стрімким зростанням собівартості основної продукції — цукрових буряків і цукру одночасно зі зниженням окупності витрат. Постійне коливання закупівельних цін на коренеплоди й оптових цін на цукор, досить часте їх штучне заниження або завищення призводять до нестабільності в прибутках, постійного зниження рентабельності виробництва та, як наслідок, його збитковості.

До негативних чинників, які погіршують ситуацію в цукровій галузі України слід віднести неефективне використання наявного власного виробництва і науково-технічного потенціалу, повільне технічне переоснащення виробництва та впровадження інноваційних технологій, спрямованих на економію сировини, зменшення енерговитрат та раціональне використання відходів.

Аналізуючи роботу бурякоцукрової галузі, ми бачимо, що в період незалежності України, обсяги виробництва цукрових буряків різко скоротилися більше як в три рази. Якщо за 1986—1990 рр. у середньому було вироблено 47,0 млн тонн коренеплодів, то за 2010—2015 рр. — лише 13,7 млн т.

У цукровій галузі України з кожним роком кількість працюючих цукрових заводів зменшується. З 192 цукрових заводів України у 2010 році в Україні працювало 73 цукрових заводи, що у 2,6 рази менше, ніж у 1991 році (працювало 192 цукрових заводів), а у 2015 р. працювало лише 36 заводи (19% від працюючих заводів у 1991 році). Через низьку завантаженість більшість цукрових заводів не працюють, що негативно впливає на ефективність галузі. Потужності не працюючих цукрових заводів можна перепрофілювати на виробництво біоетанолу. Якщо довести річне виробництво цукрового буряку в Україні до рівня 1990 року (44,3 млн т), то з цієї сировини можна виробити (окрім необхідного країні цукру) до 2,2 млн м^3 біоетанолу [6].

Біоетанолом називають етанол, який вироблений із біомаси та застосовується як паливо. Світовими лідерами біоетанолу є США та Бразилія, а в Європі найбільшими виробниками даного продукту є Німеччина та Франція, де сировиною для вироблення біоетанолу є сільськогосподарська сировина та відходи від її перероблення. В Сполучених Штатах Америки значна кількість біоетанолу виробляється із зерна та кукурудзи, в Бразилії — з цукрової тростини, у Франції та Німеччині — з цукрового буряку та напівпродуктів цукрового виробництва.

В Європі на даний час розроблено чітку стратегію розвитку біопалива на майбутнє, лідером з виробництва якого на сьогоднішній день є Німеччина [7]. У Німеччині виробляється 1/3 енергії з відновлювальних джерел у Європейському Союзі. До 2030 року ЄС планує виробляти близько 50% з альтернативних джерел енергії. Європейський Союз, впроваджуючи технології по виробництву біоетанолу, має на меті ліквідацію залежності від імпорту енергоресурсів та запобігання глобальному потеплінню клімату. У Європі вже працюють 9 заводів, які виробляють біоетанол, з них 5 — виключно на сировині цукрових буряків: по од-

Передплатний індекс 21847

ному у Франції, Великобританії та Чеській Республіці, два у Німеччині [8]. У 2020 році ЄС має намір використовувати біопальне більш ніж у 8% автомашин.

Стабілізуючим фактором для сталого розвитку вітчизняного бурякоцукрового виробництва може слугувати налагодження виробництва та споживання біопалива із цукрових буряків. Досвід Франції та Німеччини свідчить, що ефективне виробництво та використання біопалива в процесі переробки цукрових буряків на цукор може бути тільки із чіткими, зрозумілими та гнучкими законодавчими важелями державного регулювання економічних відносин у цукровій галузі.

На сьогоднішній день виробництво біоетанолу з цукрових буряків, проміжних та побічних продуктів переробки цукровмісної сировини в Україні знаходиться на початковій стадії розвитку та потребує для впровадження здійснення значних вкладень.

У Франції та Німеччині, де досить інтенсивно розвивається виробництво біоетанолу з цукрових буряків створено великі компанії, які об'єднанні у спеціалізовані підприємства. Досвід зарубіжних підприємств із виробництва біоетанолу з цукрових буряків показує, що з 100 т буряків можна отримати від 9500 до 10000 л біопалива. Так, вихід біоетанолу з 100 т цукрових буряків на заводі Agrana (Австрія) становить 10 300 л, на заводі Klein Wanzleben (Німеччина) — 10 000 л, на заводі Cristanol (Франція) — 10 000 л. [8] Аналогічні результати одержано й на інших заводах країн ЄС, які виробляють біоетанол із цукрових буряків.

Стабілізацію роботи бурякоцукрового комплексу варто вбачати у будівництві нових і реконструкції існуючих цукрових заводів, орієнтованих на виробництво як цукру, так і біоетанолу. Адже досвід багатьох Європейських країн свідчить про ефективність функціонування заводів, на яких відбувається переробка цукрових буряків не лише на цукор, а й на біоетанол.

В Україні за останні 10 років ринок цукру характеризується або дефіцитом або профіцитом, що негативно впливає на роботу окремих виробників цукру, так і на стан в галузі в цілому. Для стабілізації внутрішнього ринку цукру, а також у збалансування попиту та пропозиції велику роль може відіграти досвід Європейських країн, зокрема, Франції, де виробництво цукру та біоетанолу з цукрових буряків поєднано в межах одного заводу. В залежності від кон'юнктури ринку, виробники бурякоцукрової продукції мають можливість самостійно вирішувати, який відсоток цукрокоренеплодів використовувати для переробки на цукор, а який на біоетанол.

Також слід зазначити, що у Франції існує кооператив з вирощування цукрових буряків, що охоплює 8 заводів, які щорічно виробляють 700 тис. тонн цукру, 100,6 млн літрів харчового спирту та 100,5 млн літрів паливного етанолу. Заводи співпрацюють з фермерами, які входять до кооперативу (близько 6000 фермерів). При цьому відбувається безперебійне постачання сировини, а фермери гарантовано отримують стабільні пункти збуту продукції за вигідними цінами.

До даного кооперативу входить завод Cristanol Plant, побудований у 2007 році коштами держави, фермерів та інвесторів, вартістю 280 млн євро, здатен переробляти 21 000 тонн цукрових буряків за добу. Завод об'єднує на одній виробничій ділянці цукровий, спиртовий, біоетаноловий і біогазовий заводи.

На заводі Cristanol біоетанол виробляється двома шляхами. На першій лінії здійснюється переробка меляси як побічного продукту виробництва цукру, інша частина заводу працює за енергоощадною технологією, що дає змогу під час виробництва цукру отримувати проміжний продукт між цукром і мелясою, так звану "зелену" мелясу. З відходів переробки цукрових буряків виробляють біогаз, органічні добрива та корми для тварин [9].

Варто відзначити, що за потреби та з огляду на кон'юнктуру ринку завод може збільшувати або зменшувати виробництво біоетанолу, цукру і харчового спирту. Наприклад, якщо на ринку цукру складається несприятлива ситуація для його продажу (зокрема концентрація на ринку великої кількості цукру, який обумовлює падіння цін на нього та, як наслідок, зменшення закупівельної ціни у господарств, котрі займаються вирощуванням цукрових буряків, що позначається в подальшому на зменшенні посівних площ цукрових буряків), тоді приймається рішення щодо спрямування більших обсягів сировини на виробництво біоетанолу, і навпаки. Відтак, кожен завод є саморегулятором власного виробництва і не стикається з проблемами перевиробництва цукру чи біоетанолу.

Запровадження французького досвіду виробництва біоетанолу шляхом переробки цукрових буряків на одній виробничій ділянці на цукор і біоетанол сприятиме створенню нових робочих місць, зменшенню залежності від імпорту цукру та енергоносіїв, поліпшенню ситуації в агропромисловому комплексі та за-

Передплатний індекс 21847

галом матиме позитивний економічний, екологічний і соціальний ефекти.

Організація виробництва біоетанолу безпосередньо на цукрових заводах не потребує значних затрат, адже достатньо лише дообладнати завод додатковими лініями переробки. Також комплексна переробка цукрових буряків на одній виробничій ділянці дасть змогу уникнути затрат на транспортування сировини. На існуючих цукрових заводах вже наявна вся необхідна виробнича інфраструктура, а саме: транспортне сполучення, водозабезпечення, каналізації, енергопостачання. Наявність на цукровому заводі лінії для виробництва біоетанолу дасть змогу коригувати виробництво цукру чи біоетанолу залежно від ситуації на ринку, а також переробляти мелясу — побічний продукт цукрового виробництва й отримувати додаткові прибутки.

Зважаючи на циклічність цукрового виробництва, розвиток біоетанолової галузі дозволить мати резервні потужності для переробки надлишкової продукції. Ріст цін на енергетичні ресурси та підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію харчової, комбікормової та енергетично-паливної промисловості визначатимуть рівень цін на такі енергетичні ресурси біологічного походження, як зерно, насіння олійних культур та продукцію їх переробки, цукрові буряки та результати їх переробки, а саме: цукор, мелясу та жом.

Основні проблеми, які перешкоджають розвитку виробництва в Україні є:

— не відповідна нормативно-правова база для виробництва та реалізації біоенергетичних продуктів;

— застаріла матеріально-технічна база для виробництва біоетанолу;

— відсутність чіткої та злагодженої співпраці між суб'єктами господарювання та органами державної влади.

Незважаючи на те, що найбільші виробники біоетанолу у світі як сировину використовують кукурудзу та цукрову тростину, найвищий вихід біоетанолу із 1 га забезпечують цукрові буряки. Як порівняння, вихід біоетанолу із 1 га цукрової тростини у Бразилії становить 4700 л, із 1 га кукурудзи у США — 3000 л [10]. Водночас із 1 га цукрових буряків, при умові, що їх урожайність буде 600 ц/га, можна виробити 6000 л біоетанолу.

На сьогодні бурякоцукрова галузь перебуває в досить скрутному становищі: собівартість цукрових буряків і цукру стрімко зростає, а окупність — навпаки знижується. Нестабільність закупівельних цін на цукрові коренеплоди, їх штучне завищення або заниження спричиняють постійні зміни доходів, низьку рентабельність виробництва і навіть збитковість. Крім того, дана нестійкість породжує підвищення ризиковості виробництва цукрових буряків, а отже втрачається інтерес з боку сільгоспвиробників саме до даної галузі, що загрожує забезпеченості сировиною цукрової та біоетанольної галузі [10].

Налагодження виробництва біоетанолу з цукрових буряків потребує комплексних заходів, а саме:

— створення умов виробництва біоетанолу на цукрових заводах, що дасть можливість повністю завантажити потужності;

— впровадження технологічно можливих схем виробництва цукру та біоетанолу з огляду на кон'юнктуру ринку, що дозволить регулювати співвідношення виробленої продукції в залежності від попиту та пропозиції на ринку;

— розроблення необхідних законодавчих і нормативно-правових актів, а також гармонізування їх із відповідними законами та нормами європейських країн;

— розвиток та розширення співпраці українських і зарубіжних працівників бурякоцукрової галузі, здійснення постійного обміну досвідом;

В умовах фінансово-економічної кризи та загострення проблеми забезпечення України енергоносіями, збільшення безробіття населення, зокрема і в районах розміщення цукрових заводів, необхідно активізувати виробництво та використання біоетанолу, виготовленого з бурякоцукрової сировини, а собівартість виробництва знижувати за рахунок підвищення цукристості коренеплодів та виходу цукру, а також зменшити витрат при вирощуванні, збирання та переробку сировини, вдосконалити систему логістики та маркетингу збуту виготовленої та переробленої продукції.

ВИСНОВКИ

Зростання обсягів виробництва біоетанолу в світі свідчить, що провідні країни і надалі підтримуватимуть курс на розвиток виробництва та споживання біопалива. Україна як енергетично залежна держава з потужним сільськогосподарським потенціалом повинна якнайшвидше налагодити масове виробництво та споживання біоетанолу в нашій державі. Для подолання кризових явищ у бурякоцукрвій галузі, Україна повинна перейняти

Передплатний індекс 21847

досвід передових країн і налагодити виробництво біопалива із цукрових буряків у межах цукрового заводу. Зважаючи на циклічність, яка спостерігається в бурякоцукровій галузі в останні десятиліття, вважаємо, що однією з основних умовою успішного функціонування українського ринку цукру є диверсифікація виробництва, шляхом переробки цукрових буряків на цукор або на біоетанол. Це дасть можливість регулювати попит та пропозицію на вітчизняному ринку та задіяти значні не завантажені потужності.

На сьогоднішній день в Україні є всі можливості підвищити конкурентоспроможність бурякоцукрової галузі шляхом диверсифікація її продукції. Збільшення продуктивності цукрових буряків повністю забезпечить потреби в цукрі на внутрішньому ринку, приведе до збільшення паливно-матеріальних ресурсів за рахунок виробництва біоетанолу, а також будуть вирішені соціальні питання в районах розміщення цукрових заводів, де зараз існує значне безробіття.

Література:

1. Trade and Markets Division Food and Agriculture Organization of the United Nations. "SUGAR-BASED ETHANOL International Market Profile" [Електронний ресурс]. — Режим оступу: http://siteresources.worldbank.org/INTAFRICA/Resources/257994-1215457178567/Ethanol_Profile.pdf

2. Калетнік Г.М. Біопаливо. Продовольча, енергетична та екологічна безпека України: монографія / Г.М. Калетнік. — К.: Хай-Тек Прес, 2010. — 516 с.

3. Коденська М.Ю. Обгрунтування необхідності розробки інвестиційних проектів у розвиток біоетанолової галузі на базі продукції цукровобурякового виробництва / М.Ю. Коденська. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2010. — 12 с.

4. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Ярчук // Економіка АПК. — 2013. — № 2. — С. 3—8.

5. Перспективи розвитку біоенергетики в Україні / [М.В. Роїк, В.Л. Курило, О.М. Ганженко та ін.] // Цукрові буряки. — № 2—3 (86—87), 2012. — С. 6.

6. Семенюк Л. Солодкий старт / Л. Семенюк // Farmer. — 2007. — №7 — С. 8—11.

7. Калетнік Г.М., Пришляк В.М. Біопаливо: ефективність його виробництва та споживання в АПК України: навч. посіб. — К.: "Хай-Тек Прес", 2010. — 312 с.

8. EU sugar industry upbeat about ethanol beets // International Sugar & Sweetener Report. — Ratzerburg (Germany): F.O. LICHTS, 2008. — № 21. — 140 vol.

9. Cheesman O. Environmental impacts of sugar production: the cultivation and processing of sugar cane and sugar beet. — 2004. — 255 p.

10. Калетнік Г. М. Перспективи економічного зростання вітчизняного бурякоцукрового виробництва / Г. М. Калетнік // Вісник аграрної науки. — 2009. — № 11. — С. 68—70.

References:

1. Trade and Markets Division Food and Agriculture Organization of the United Nations (2006), "SUGAR-BASED ETHANOL International Market Profile", available at: http://siteresources.worldbank.org/INTAFRICA/Resources/257994-1215457178567/Ethanol_Profile.pdf (Accessed 20 Feb 2016).

2. Kaletnyk, G.M. (2010), Biopalyvo. Prodovolcha, energetuchna ta ecologachna bezpeka Ukrainy [Biofuels. Food, energy and environmental security of Ukraine], Hay-Tek Press, Kyiv, Ukraine.

3. Kodenska, M.Y. (2010), "Rationale for the need to develop investment projects in the field of development of bioethanol production based on sugar beet production" Economica APK, p. 12.

4. Mesel-Veseliak, V.Y. and Yarchuk, M.M. (2013), "Organizational-economic improvement of sugar beet subcomplex Ukraine", Economica APK, vol. 2, pp. 3—8.

5. Roik, M.V. Kurulo, V.L. and Gangenko, O.M. (2012), "Prospects of bioenergy development in Ukraine", Cukrovi buryaky, vol. 2—3 (86—87), pp. 6.

6. Semeniyk, L. (2007), "Sweet start", Farmer, vol. 7, pp. 8—11.

7. Kaletnyk, G.M. and Prushliyk, V.M. (2010), Biopalyvo: efectyvnist vyrobnyctva ta spozyvanya v APK Ukrainy, [Biofuels: the efficiency of its production and consumption in agriculture Ukraine], Hay-Tek Press, Kyiv, Ukraine.

8. EU (2008), "EU sugar industry upbeat about ethanol beets", International Sugar & Sweetener Report, vol. 21.

9. Cheesman, O. (2004), Environmental impacts of sugar production: the cultivation and processing of sugar cane and sugar beet, CABI, Surrey, UK.

10. Kaletnyk, G.M. (2009), "Prospects for economic growth in domestic sugar beet production", Visnuk agrarnoi nauky, vol. 11, pp. 68—70.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 330.131.05

С. О. Кобернюк,
старший викладач, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ЦІНОВІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СВИНАРСТВА

S. Kobernyuk,
teacher of the Dnipropetrovsk state agrarian-economic university

PRICE FACTORS OF FORMING OF EFFICIENCY OF THE PIG BREEDING

Визначено ключову роль галузі свинарства у формуванні м'ясного балансу країни. Проведено аналіз структури виробництва м'яса. Досліджено динаміку виробництва м'яса і м'ясопродуктів у 2005—2014 роках. Розглянуто ключові та другорядні чинники формування попиту і пропозиції на ринку продукції свинарства. Проведено аналітичне вирівнювання індексів споживчих цін. Встановлено просту кореляційну залежність обсягів збуту свинини від рівня цін. Узагальнено вплив цінових чинників на ефективність функціонування галузі свинарства.

Certainly key role of industry of the pig breeding in forming of meat balance of country. The analysis of pattern of production of meat is conducted. Investigational dynamics of production of meat in 2005—2014 years. The key and second-rate factors of forming of demand and supply are considered at the market of products of the pig breeding. The analytical smoothing of cost-of-living-indexs is conducted. Simple cross-correlation dependence of volumes of sale of pork is set on the standard of prices. Generalized influence of price factors on efficiency functioning of industry of the pig breeding.

Ключові слова: м'ясо і м'ясопродукти, продукція свинарства, ціновий чинник, індекс цін, динаміка виробництва, збут, аналітичне вирівнювання, кореляційний аналіз.

Key words: meat, products of the pig breeding, price factor, loud speaker of production index, sale, analytical smoothing, cross-correlation analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Свинарство є стратегічно важливою і традиційною галуззю економіки України. М'ясний баланс країни на третину представлений саме продуктами свинарства, які володіють високими споживчими якостями.

Традиційність галузі обумовлюється культурними, ментальними особливостями членів суспільства, які сприймають продукти свинарства і його переробки (м'ясо, сало, ковбаси та інші) як неодмінний атрибут власного раціону, достатку і благополуччя родини. Громадяни, що проживають у сільській місцевості, утримують значне поголів'я свиней — коли для власних потреб, коли для ведення невеликого сімейного бізнесу [1].

Дослідження і практичне опрацювання впливу ринкових чинників на формування ефективності свинарства лежить в основі стратегічних завдань державної і регіональної економічної політики, представляє великий науковий інтерес.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Вивченням питань і вирішенням проблем розвитку виробництва, ринку продукції свинарства, впливу доходів населення на формування попиту займалися В.П. Бугуцький, Б.В. Данилів, П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук,

Передплатний індекс 21847

В.В. Писаренко, П.П. Руснак, О.А. Рибалко [2]. На їх думку, позитивні зрушення в галузі передусім залежать від вирішення соціальних питань, перспектив зростання купівельної спроможності українців. Як зазначають П.С. Березівський, В.Я. Месель-Веселяк, відродження свинарства в Україні залежить від пошуку нових і вдосконалення існуючих форм організації виробництва, створення інтеграційних формувань, розвитку маркетингових аспектів агробізнесу. Недостатньо вивченими залишаються питання впливу цінових чинників на зміну попиту і пропозиції на ринку продукції свинарства.

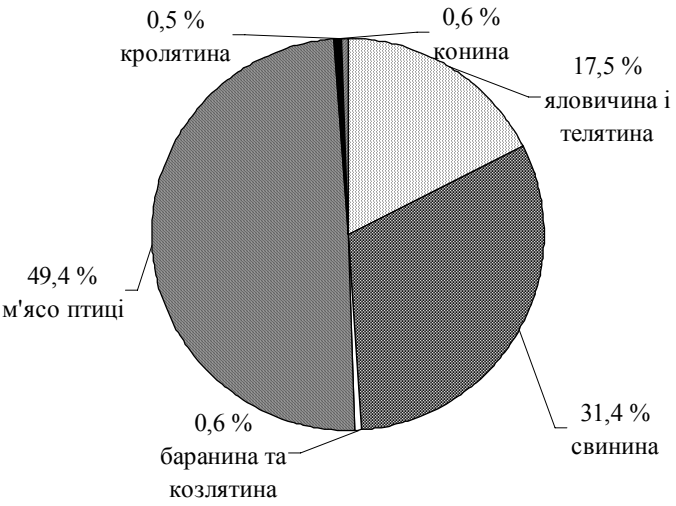

Рис. 1. Структура виробництва м'яса в Україні в 2014 році

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ І ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Основним завданням даної публікації є дослідження впливу зміни обсягів збуту продукції свинарства в залежності від рівня цін. У процесі вирішення поставленого завдання вивчається структура виробництва у м'ясному підкомплексі аграрного сектору економіки, проводиться аналіз динаміки виробництва різних видів м'яса, зміни купівельної спроможності громадян, визначається кореляційний вплив цін на динаміку обсягів реалізації м'яса свиней у живій вазі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Досвід вирощування тварин накопичувався в країні сотнями років, це стосується в першу чергу особистих господарств населення. Підприємницький сектор отримав бурхливий розвиток у 80-х роках XX століття, а починаючи з 1992 року пережив часи стагнації і нині вийшов на рівень перманентного зростання. Про позитивну динаміку свідчать збільшення поголів'я свиней в агропромислових формуваннях, їх питомої ваги у суспільному виробництві продукції свинарства, впровадження сучасних технологій вирощування тварин, розвиток маркетингової складової, стабілізація рівня рентабельності. Однак, позитивні явища не даремно можна називати перманентними, оскільки про стабільне покращення виробничо-збутових показників, підвищення рівня конкурентоспроможності галузі, відкриття нових ринків мова не йде. Подібними здобутками можуть похвалитися лише окремі представники галузі, які в умовах вертикальної інтеграції господарських

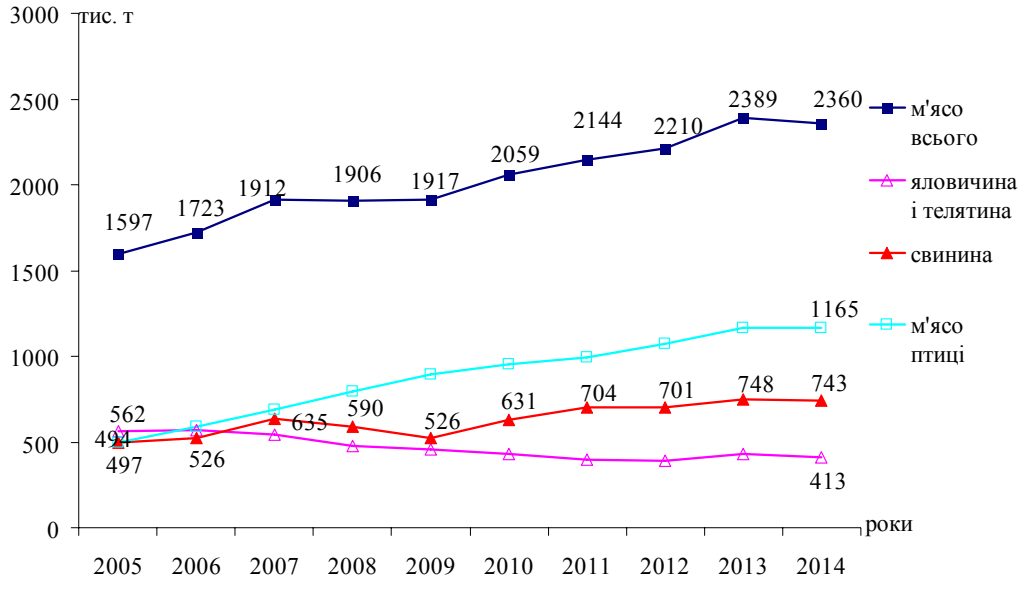

Рис. 2. Динаміка виробництва м'яса в Україні в 2005—2014 рр., тис. т

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Динаміка показників виробництва м'яса і продуктивності тварин

Роки	Виробництво м'яса на одну голову худоби, що була в наявності на початок року, у забійній масі; кг			Середньодобові прирости на вирощуванні, відгодівлі та нагулі в сільськогосподарських підприємствах; г	
	м'ясо на одну умовну голову великої худоби	яловичина та телятина на одну голову великої рогатої худоби	свинина на одну голову свиней	велика рогата худоба	свині
1990	138	79	79	431	229
1995	96	60	58	259	117
2000	110	71	67	255	120
2010	189	89	83	461	375
2011	196	89	96	481	414
2012	208	88	95	504	448
2013	217	92	99	508	474
2013*	211	91	96	504	472
2014*	215	94	96	525	481

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014 рік — також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

процесів, зберігаючи фінансову стійкість, інвестують ресурси у племінну базу, будівництво сучасних комплексів, кваліфіковане кадрове забезпечення, розширення ринків збуту, підвищення якості продукції і асортиментного різноманіття.

У національній структурі виробництва м'яса майже половина належить м'ясу птиці, третина — продукції свинарства і лише шоста частина — яловичині і телятині [4]. З одного боку, це демонструє характер споживчих настроїв, з іншої сторони, вказує на темпи розвитку галузей сільського господарства і промислової переробки м'яса (рис. 1).

Протягом 2005—2014 рр. вітчизняним виробникам вдалося наростити обсяги виробництва м'яса у забійній вазі на 47,8 % (763 тис. т), а м'яса свиней — на 50,4 % (249 тис. т). За цей період в м'ясному балансі суттєво зросла роль птахівництва — на 134,4 %, або на 668 тис. т, тоді як м'ясне скотарство зазнало помітного спаду — на 26,5 %, або на 149 тис. т (рис. 2).

Про підвищення продуктивності м'ясного сектору та свинарства зокрема свідчать статистичні показники виробництва в розрахунку на одну голову худоби та динаміка середньодобових приростів тварин на вирощуванні та відгодівлі в сільськогосподарських підприємствах (табл. 1).

Виробництво м'яса в розрахунку на одну свиню демонструє стабільність протягом 2011—2014 рр., перебуваючи в межах 95—99 кг. Зростання середньодобових приростів тварин на вирощуванні і відгодівлі з 375 г у 2010 р. до 481 г у 2014 р. свідчить про підвищення культури господарювання: рівня генетики, відтворювальних якостей, утримання і годівлі.

Нинішні досягнення свинарства формуються головним чином за рахунок показників крупних підприємств, яким вдається досягати конверсії корму в 3—4 кормових одиниці на 1 кг приросту живої маси. В переважній більшості дрібних і середніх підприємств використання виробничих ресурсів залишається на досить низькому рівні.

Середня жива вага однієї голови свиней, реалізованих на забій в 2014 році у всіх категоріях господарств мала значення 119 кг, тоді як в сільськогосподарських підприємствах відгодовували свиней в середньому до 109 кг, а в господарствах населення — до 133 кг. Середня забійна вага однієї тварини в 2014 році мала значення: за всіма категоріями господарств — 86 кг, у сільськогосподарських підприємствах — 79 кг, у господарствах населення — 96 кг. На підставі наведених даних можна акцентувати увагу на відносно рівному забійному виході тварин, вирощених в підприємницькому секторі (72,5 %) та господарствами населення (72,2 %). Кардинальна різниця полягає в тому, що відгодівельна вага у 105—115 кг є оптимальною з точки зору питомих витрат кормів, матеріалів та інших ресурсів на виробництво. "Перегодовуючи" свиней в середньому до 133 кг, особисті господарства значно знижують ефективність виробничих процесів, впливаючи цим на рентабельність галузі загалом. Про наявність резервів підвищення продуктивності виробництва свідчить той факт, що в 1990 році забійний вихід удавалося доводити до показника у 76,7 % загалом по галузі, тобто на 4,4 % вище, ніж це було в 2014 році [4].

Провідним стримуючим чинником розвитку галузі виступає низький рівень доходів громадян країни, який обумовлює вдвічі менший від фізіологічно обгрунтованого рівень споживання продукції свинарства. На низьку заробітну плату накладається відбиток негативних економічних явищ, пов'язаних з суттєвим зростанням вартості споживчого кошика через здорожчання житлово-комунальних тарифів, підвищення цін на інші продукти харчування, девальвацією національної валюти. Відчуття економічної нестабільності змушує українців бути стриманішими в придбанні продукції свинарства, відаючи перевагу обов'язковим тра-

Передплатний індекс 21847

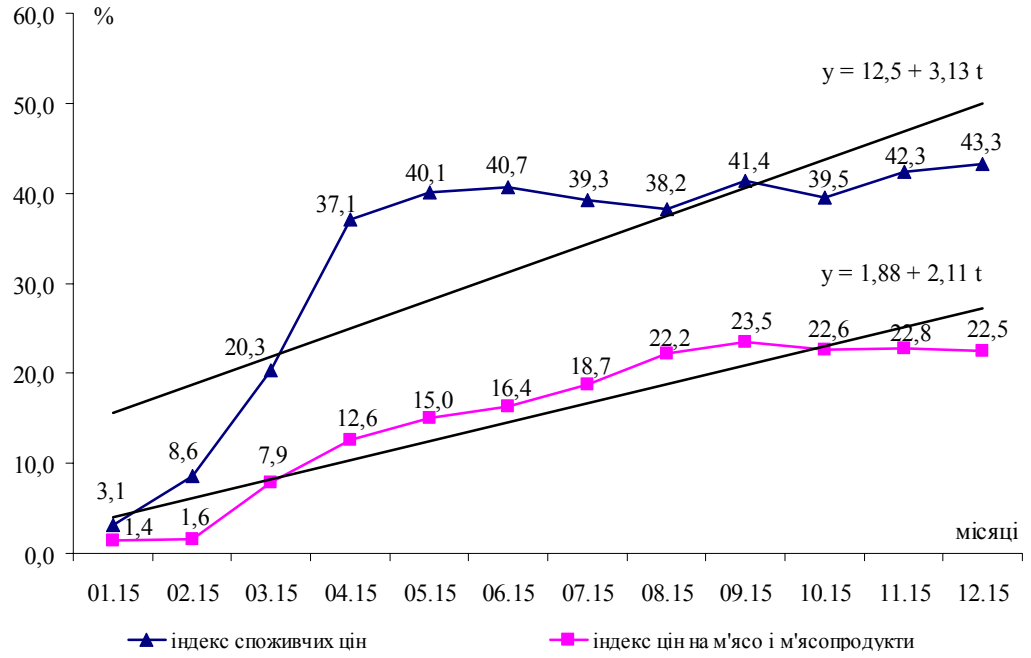

Рис. 3. Динаміка індексів споживчих цін і цін на м'ясо і м'ясопродукти

там, пошуку альтернативної м'ясної продукції або ж продукції нижчого рівня якості. Звичайно, свою роль відіграють інші чинники виробництва і споживання: сезонність, ситуація з товарами-субститутами, вартість матеріальних і фінансових ресурсів, потенційні очікування щодо ринкових змін тощо.

З метою вивчення впливу економічних процесів на купівельну спроможність громадян, у першу чергу, щодо придбання м'яса і м'ясопродуктів було проведено аналіз динаміки індексів споживчих цін: загального індексу споживчих цін та індексу споживчих цін на м'ясо і м'ясопродукти. Індекс споживчих цін характеризує зміни у часі загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання. Він є показником зміни вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг у поточному періоді до його вартості у базисному періоді.

Індекс споживчих цін є найважливішим показником, який характеризує інфляційні процеси в економіці країни і використовується для вирішення багатьох питань державної політики, аналізу і прогнозу цінових процесів в економіці, перегляду розмірів грошових доходів та мінімальних соціальних гарантій населення, рішення правових спорів, перерахунку показників системи національних рахунків у постійні ціни. Загострення економічних проблем у 2015 році привернуло увагу до дослідження саме цього періоду (рис. 3).

Графічний аналіз дозволяє вести мову про випередження значень і темпів зростання індексу цін для загального споживчого кошику над темпами зростання цін на м'ясо і м'ясопродукти. З початку 2015 року загальний індекс споживчих цін зріс від 3,1 до 43,3 %, індекс цін на м'ясо і м'ясопродукти — від 1,4 до 22,5 % [3].

Аналітичне вирівнювання за прямолінійним трендом вказує на те, що від базового показника у 12,5 % на початок року щомісячно індекс споживчих цін зростав в середньому на 3,13 %. Для індексу цін на м'ясо і м'ясопродукти характерне середнє щомісячне зростання на 2,11 % від базового рівня у 1,88 %.

З практичної точки зору, результати дослідження вказують на те, що більшість складових споживчого кошика українських громадян протягом 2015 року дорожчали значно інтенсивніше, ніж це відбувалося з м'ясом і м'ясопродуктами. Серед "лідерів зростання" — вартість житлово-комунальних послуг (в середньому, більше, ніж у 2 рази): природного газу — в 2,7 рази, гарячої води і опалення — на 78,4 %, елек-

Таблиця 2. Динаміка цін і обсягів реалізації м'яса свиней у живій вазі в 2015 році

Показники	Місяці										
	01.15	02.15	03.15	04.15	05.15	06.15	07.15	08.15	09.15	10.15	11.15
Ціна, грн./ кг	19,54	19,42	23,50	25,18	25,10	25,70	28,79	27,10	26,49	24,09	24,89
Обсяг реалізації, тис. т	35,5	40,9	41,0	38,8	43,4	40,8	32,9	39,0	39,3	41,0	38,5

Передплатний індекс 21847

троенергії — на 66,9 %. Значно підвищилися в ціні велика частина продуктів харчування: цукру — на 69,8 %, овочів — на 66,7 %, олії соняшникової і яєць — на 59,4 %, хліба — на 45,7 %. На 60,8 % зросли ціни на дошкільну і початкову освіту. Це ті складові сімейних витрат, яких навіть при великому бажанні домогосподарствам не вдасться оминути.

Детальніше дослідити вплив цінових чинників на формування ефективності бізнесу в свинарстві дозволяє зробити кореляційний аналіз. В основу його проведення покладена однофакторна модель, яка демонструє зміну обсягів реалізації м'яса свиней у живій вазі в залежності від зміни ціни на продукцію. Інформаційною базою слугували показники цін і обсягів збуту в 2015 році (табл. 2) [3].

Результати простого кореляційного аналізу дозволяють отримати наступне рівняння:

$$Y = 44 - 0{,}2x \quad (1).$$

Установлена залежність вказує на те, що в досліджуваному періоді зростання ціни на 1 грн./кг призводило до скорочення обсягу реалізації свиней у живій вазі на 0,2 тис. т. Тож, середнє значення ціни у 24,53 грн./кг забезпечило середній рівень збуту продукції в 39,19 тис. т. на місяць. Хоча модель є спрощеною, а інформаційна база не масштабною, встановлена закономірність має практичне значення і може бути використана для проведення більш глибоких досліджень.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Ринкова кон'юнктура на ринку свинарства визначається рядом чинників, серед яких ціні належить провідна роль. В умовах загострення кризових економічних явищ спостерігається суттєве зниження купівельної спроможності громадян, що відображається у зменшенні рівня споживання як м'яса і м'ясопродуктів, так і продукції свинарства зокрема.

Динаміка загального індексу цін та індексів цін за групами товарів і послуг вказує на негативні тенденції для м'ясної галузі, оскільки значне зростання житлово-комунальних витрат, цін на продуктові товари першої необхідності суттєво стримує попит на продукцію свинарства. Це негативним чином відображається і на настроях вітчизняних агропідприємців, які в більшості випадків налаштовані скорочувати витрати, згортати виробництво, знижувати якість товарів і широту асортименту.

Подолання несприятливої цінової ситуації не може здійснюватися регулятивними методами, оскільки обумовлена вона, в першу чергу, об'єктивними економічними законами функціонування ринкового господарства. Тому зусилля профільних державних і регіональних органів влади мають бути зосередженими на згладжуванні ринкових диспропорцій, підтримці найменш соціально захищеної частини населення, на постійному діалозі з представниками бізнесу щодо пошуку і реалізації способів стабілізації пропозиції і попиту.

Вплив цінових чинників на формування економічних результатів свинарства є багатоаспектним, тому вивчення всього спектру їх дії представляє науковий і практичний інтерес. Особливої актуальності дана проблема набуває в умовах політичної і фінансової децентралізації, оскільки вимагає стратегічного перегляду регіональної економічної політики підтримки виробництва, розвитку ресурсозберігаючих, енергоефективних, екологічно безпечних технологій.

Література:

1. Кобернюк С.О. Світовий ринок м'яса: український вимір // Агросвіт. — 2011. — № 11. — С. 50—52.

2. Рибалко В.П. Свинарство — національна галузь [Електронний ресурс] / В. П. Рибалко / / Пропозиція. — Режим доступу: http:// www.propozitsiya.com/page=146

3. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// ukrstat.gov.ua

4. Статистичний збірник: Тваринництво України в 2014 році // Державна служба статистики України. — К.: 2015. — 70 с.

References:

1. Kobernyuk, S.O. (2011), "World market of meat: Ukrainian measuring", Agrosvit, vol. 11, pp. 50-52.

2. Ribalko, V.P. (2015), "The pig breeding is national industry", Propoziciya, [Online], available at: http://www.propozitsiya.com/page=146. (Accessed 27 February 2016)

3. Government service of statistics of Ukraine (2016), "State information stock-raising in Ukraine in 1990—2015 years", [Online], available at: http: // www.propozitsiya.com/ page=146. (Accessed 27 February 2016)

4. State Statistics Committee of Ukraine (2015), Statystychnyj zbirnyk: Tvarynnytstvo Ukrainy v 2014 rotsi [Statistical collection: A stock-raising of Ukraine is in 2014 years], State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 322.2

О. М. Лихогруд,
здобувач, Національний університет біоресурсів і природокористування України

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЦІННОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ МІСТОБУДІВНИХ СИСТЕМ У РИНКОВИХ УМОВАХ

O. Lykhogrud,
postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SCIENTIFIC APPROACHES FOR DETERMINATION VALUES OF LAND RESOURCES URBAN DEVELOPMENT SYSTEMS IN MARKET CONDITIONS

У статті проведено аналіз поняття цінності земельних ресурсів містобудівних систем на основі вивчення впливу функцій міських населених пунктів на вартість земель. Досліджено процес розселення як історичної форми територіальної організації життя населення. Визначено види міської діяльності, що показують їх роль у розвитку кожного міста. Розкрито поняття "функції міста", які характеризують місто, виправдовують його існування і розвиток, забезпечують необхідні ресурси для життя в ньому. Визначено ознаки щодо класифікації населених пунктів, які так чи інакше можуть вплинути на вартість земель населених пунктів. Запропоновано класифікацію факторів, які впливають на вартість майна в населених пунктах. Узагальнено, що норми і правила розвитку міст встановлюються міським співтовариством у процесі нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності та їх земельно-господарського устрою.

In the article concept of the value of urban land resources based on the study of influence functions of urban settlements in the cost of land is analyzed. The process of settling a historical form of territorial organization of the population is researched. The types of city showing their role in the development of each city are determined. The concept of "city functions" that characterize the city to justify its existence and development, provide necessary resources to live in it is solved. Features of the classification of settlements that somehow can affect the value of land settlements are determined. The classification of the factors that affect the value of assets in settlements is offered. Rules and regulations are established urban development urban community in the process of regulation of urban development and land and business organization are summarized.

Ключові слова: цінність, урбанізація, земельні ресурси, містобудівна система, ринок земель.
Key words: value, urbanization, land resources, urban planning system, land market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Корінні зміни в соціальному та економічному житті країни і суспільства вимагають вироблення нових концептуальних підходів до здійснення земельних перетворень на основі вдосконалення системи земельних відносин з урахуванням умов сталого розвитку містобудівних систем, що забезпечують організацію ефективного раціонального землекористування.

Міська земельна територія має низку особливих характеристик таких, як складна багатофункціональна структура міського землекористування, особливий режим використання окремих видів міських земель, концентрація на невеликих територіях великого числа виробничих, суспільно-ділових, соціальних, культурно-побутових об'єктів, а також інженерно-технічної інфраструктури. Створення багатофунк-

Передплатний індекс 21847

ціональних адміністративно-територіальних муніципальних утворень ускладнює прийняття ефективних управлінських рішень щодо поліпшення використання земельних ресурсів міста та регулювання системи раціонального землекористування.

Одним з основних механізмів, за допомогою якого здійснюється організація використання міських земель, повинні стати еколого-економічні методи визначення цінності містобудівних систем, які забезпечать утворення ефективного землекористування і поліпшення якості навколишнього природного середовища в міських умовах, що обумовлює актуальність їх застосування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням визначення цінності земельних ресурсів містобудівних систем займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як І.К. Бистряков, А.П. Ромм, Д.К. Еккерт, Д.П. Фрідман, Б.М. Данилишина, Д.С. Добряк, Джозеф К. Еккерт, Ш.І. Ібатуллін, М.Г. Лихогруд, П.Ф. Лойко, Ю.М. Манцевич, А.Г. Мартин, Ю.М. Палеха, А. Смит, проте питання розробки наукових підходів до визначення цінності містобудівних систем у ринкових умовах потребує більш глибокого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз поняття цінності земельних ресурсів містобудівних систем на основі вивчення впливу функцій міських населених пунктів на вартість земель. А також дослідження процесу розселення як історичної форми територіальної організації життя населення та розробка класифікації факторів, які впливають на вартість майна в населених пунктах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідження цінності земельних ресурсів містобудівних систем слід розпочати з вивчення впливу функцій міських населених пунктів на вартість земель. Розглянемо основні положення, які характеризують поняття "розселення".

Розселення є історичною формою територіальної організації життя населення. Дане поняття включає в себе систему розміщення продуктивних сил на території країни, міст, селищ міського типу, сільських населених пунктів. Якщо дана відома ступінь розвитку продуктивної сили, то завжди потрібний і певний простір, певним чином організований. Характер розселення завжди обумовлений природними факторами. Тому розселення можна вважати однією з найбільш важливих просторових форм взаємодії суспільства і природи [1, с. 16—18].

Елементами розселення вважаються населені пункти і локальні їх групи. Перші населені пункти виникли на землі 10—12 тис. років тому, коли землеробство стало перетворюватися на найважливіше заняття людства. У них проживало швидше за все 100—150 чоловік. Населені пункти розташовувались у 3—5 км один від одного, що обумовлювалося доступністю сільськогосподарських угідь. Такі елементи розселення розвивалися екстенсивно, збільшуючи територію заселення в міру зростання населення.

Перелом у розселенні настав у 3 тисячолітті до нашої ери в результаті територіального поділу праці та виникнення міст. Міста стародавнього світу, центри влади, торгівлі, релігії та ремесла, досягали значних розмірів. Вавилон і Мемфіс — по 80 тис. жителів; Афіни — 300, Карфаген — 600, Рим епохи Августа Октавіана — більше 1 млн жителів. Тим не менш, міста продовжували мати тісний зв'язок з сільськогосподарським виробництвом, стаючи одночасно місцями тяжіння до розташованих поблизу сільських населених пунктів. Таким чином, міста очолювали локальні групи населених місць, формуючи навколо себе ареали розселення.

У середні століття зародився новий тип міста — місто-фортеця. Будучи опорними пунктами на перетині торгових шляхів, ці міста з часом ставали політичними, адміністративними та господарськими центрами. Але чисельність цих міст рідко перевищувала кілька десятків тисяч чоловік. Наприклад, Лондон і Париж в 14 столітті нараховували відповідно 100 і 300 тис. жителів.

У цей період почали зароджуватися перші агломерації. Агломерація — група територіально зближених і взаємозалежних поселень, які формуються на основі довколишніх замків, які в свою чергу обростали посадами. Характерні для цього часу агломерації, що утворилися навколо англійських центрів текстильної промисловості. Головні міста таких територій були оточені розсипаними навколо них селами, населення яких займалося як землеробством, так і виробництвом тканин. Подібні агломерації були характерні не тільки для країн західної Європи, але також і для України.

Промислова революція, що почалася в 18 столітті, привела до бурхливого зростання міст. Велика щільність міських поселень сприяла злиттю міст одне з одним, формування великої

Передплатний індекс 21847

кількості агломерацій. Вперше з'явилися передумови урбанізації.

Урбанізація — процес просторової концентрації населення і виробництва в порівняно нечисленних ареалах і центрах переважного розвитку, поширення багатьох рис міського способу життя на всі поселення. Науково-технічна революція змінює в наш час характер процесів урбанізації. Провідною формою її стає не зростання окремих міст, а розвиток агломерацій.

Вид розселення визначається особливостями структури економічної бази і величиною населених місць. В Україні виділяють два види розселення: міське, обумовлене розвитком міст і селищ міського типу, і сільське, пов'язане з розвитком різних сільських поселень.

У рамках міського розселення розрізняють: зосереджене або концентроване, що характеризується концентрацією населення у великих і значних містах, і розосереджене або дисперсне, при якому значна частина населення зосереджується у великому числі середніх і малих міст і селищ міського типу.

У рамках сільського розселення розрізняють системи розселення трьох типів: районну, кущову і первинну [2].

Крім виду розселення є ще одна найважливіша характеристика його — форма. Форма розселення визначається щільністю (густиною) мережі населених пунктів. Виділяють дві основні форми розселення: автономну і групову.

При першій — сусідні населені пункти віддалені одне від іншого, транспортні комунікації між ними не розвинені, функціональні зв'язки незначні і нестійкі.

При другому — населені пункти утворюють групи, об'єднані розвиненою мережею комунікацій і стійкими функціональними зв'язками. Між сусідніми населеними пунктами існують більш-менш стійкі зв'язки у сфері праці, побуту і відпочинку населення тощо.

Законодавство України для визначення концентрованої кількості людей, які об'єднані спільною місцевістю постійного проживання, поселення, використовується термін — населений пункт. Населений пункт — населене місце (оселище, селище, поселення), первинна одиниця розселення людей у межах однієї забудованої земельної межі (городище (град), місто, містечко, селище міського типу, село. Входять у міські чи сільські поселення.

Згідно зі ст. 133 Конституції України систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони у містах, селища і села. Ці територіальні одиниці розрізняються за місцем у системі адміністративно-територіального устрою України. Поселення поділяються на: територіальні одиниці первинного рівня (міста без районного поділу, райони у містах, селища, села), середнього рівня (райони, міста з районним поділом) і вищого рівня (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ і Севастополь).

Своїм існуванням міста зобов'язані тому, що в системі суспільного поділу праці вони виступають місцями кооперації людей та їх діяльності, забезпечуючи більш ефективне виробництво шляхом поділу праці та суспільних форм способу життя. До переваг міста відноситься економія за рахунок масових масштабів діяльності, економія на зовнішніх послугах, обумовлених масовим виробництвом і близькістю послуг, обміном інформацією та ідеями, економія на деяких видах інфраструктури (забезпечення водою і електроенергією, телефонний зв'язок, наявність апарату управління). До витрат — наслідки надмірної скупченості людей і забудови (транспортне оснащення, втрати часу на переміщення, надмірне скупчення транспорту, забруднення навколишнього середовища, велика вартість земельних ділянок і висока орендна плата тощо).

Аналіз видів міської діяльності показує їх роль для кожного міста:

1) зміст подібних видів діяльності висловлює кінцеву мету міста, з якої випливає поняття функції міста;

2) за значимістю видів діяльності та функцій, представлених в містах, можна судити про типологію міст;

3) значення і характер видів діяльності, призначених обслуговувати населення самого міста, ставить їх у категорію містообслуговуючих, або не базових, а тих видів діяльності, що обслуговують більш широке коло населення, — в категорію містоутворюючих або базових;

4) створення ієрархічної організації всієї діяльності населення в межах прилеглої до міста території, території самого міста та його територіальних осередків різного рівня (квартал, мікрорайон, житловий район). Визначають умови створення громадських центрів (центрів діяльності) на кожному рівні;

5) локалізацію кожного виду діяльності визначають: об'єктивні чинники (розміщення сировини і джерел енергії; кількість, якість і вартість робочої сили; розміри і місткість ринку збуту; транспортні умови), а також набувають все більшого значення суб'єктивні чинники (доступність інформації, взаємовідносини між

Передплатний індекс 21847

підприємствами, престижність місця розташування та ін.).

Заняття певним видом діяльності пов'язано з професією, а отже, із зайнятістю. Зайнятість і вид діяльності мають два аспекти. З точки зору роботодавця і макроекономіки, важливим є кінцевий вид діяльності, а отже, вид підприємства, що наймає робітника. З цієї точки зору не важливо, ким на автомобільному заводі працює найманий персонал: робочим, інженером або службовцем, всі вони беруть участь у виробництві автомобілів і всі є працівниками відповідного виду діяльності. У таких випадках говорять про колективні види діяльності. Відповідно до цього електрик, який займається ремонтом електропроводки в університеті, буде віднесений до колективного виду діяльності "освіта"; якщо ж він включає пральні машини, що продаються у магазині, то буде значитися серед працівників "торгівлі", хоча в обох випадках він залишається робітником.

З точки зору працюючих осіб важлива, навпаки, професія, тобто індивідуальна діяльність. У цьому випадку разом групуються робочі незалежно від того, чи працюють вони на заводі або підприємствах сфери послуг, і службовці незалежно від характеру їх колективної діяльності, це не формальна різниця: колективні види діяльності та професії не завжди один з одним збігаються.

Так, не всі види діяльності міського населення є суто міськими; ряд з них характерний і для сільської місцевості; такі, як щоденна роздрібна торгівля, нижчі ланки управлінських служб, шкільна освіта і навіть деякі промислові виробництва. Інші ж види діяльності вважаються прерогативою міст, оскільки вони вимагають великого скупчення людей, обумовлюючи виникнення міст або розміщуються у вже створених містах. У першу чергу, це великі промислові виробництва, управлінський апарат, торгівля товарами тривалого користування або кустарними виробами, місцезнаходження представників фірм, служби підприємств і університетів, хоча з розвитком автомобільного транспорту стає можливим розміщення великих видів діяльності в сільській місцевості, за межею міста або поза містом (торгові центри, університетські містечка, промислові зони, техно-парки). Особливе місце займають випадки, коли один вид діяльності стає переважаючим. Таке відбувається тому, що місто виникло саме для обслуговування певного виду діяльності, як, наприклад, навколо заводів і шахт виникали промислові селища — Маріуполь, Юзівка (нині — Донецьк), Каменське (нині — Дніпродзержинськ). Відповідно до генетичного походження міста поділяють на три типи: міста, які виникли на транспортних і торговельних шляхах (Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Миколаїв, Одеса, Севастополь, Черкаси та ін.); міста — центри гірничо-видобувної промисловості (Донецьк, Борислав, Кривий Ріг, Макіївка, Марганець та ін.); міста-курорти (Алушта, Алупка, Євпаторія, Миргород, Моршин, Трускавець, Феодосія, Ялта та ін.) [3].

Щоб виявити ті види діяльності, які характеризують місто, саме поняття виду діяльності має бути доповнене поняттям "функції міста". Функція міста — це сенс існування міста і, відповідно, як критичний розмір діяльності, яка виправдовує його існування і розвиток, забезпечує необхідні ресурси для життя. Поняття функції міста, таким чином, безпосередньо залежить від відносин, які місто підтримує з зоною свого впливу і з іншими містами, і тому залежить і від уявлення про мережу міст.

Дане поняття можна доповнити, виділивши: 1) функції сукупності міст; 2) функції кожного міста; 3) розміщення функцій всередині міста.

Очевидно, що є функції пов'язані, в першу чергу, з природним простором. Класичні поняття географічного розташування і мікророзташування міста безпосередньо пов'язані з його функціями (гірничодобувні міста, портові міста) або побічно відчувають їх вплив (транзитні міста). Виникає вплив і з боку власне міського простору, оскільки місто, і особливо велике місто, зазвичай виконує кілька функцій, для яких критерії локалізації різні. Збільшення кількості функцій, які виконуються містом призводить до підвищення вартості його земель, так як збільшується і диференціальна рента земель такого міста. Серед факторів, які впливають на розміщення міських жителів і підприємств, чітко визначена важлива роль цін на земельні ділянки.

Ринковий механізм ціноутворення змушує городян рахуватися з ним при виборі житла або місць діяльності, часто призводить до різко контрастної структури міста. Складається виокремлення місць з різними видами діяльності: у центрі розташовуються фірми, для яких важливим є обмін інформацією та престижні місцезнаходження, тоді як промислові підприємства, що вимагають великих територій, тяжіють до периферії; торгові підприємства в пошуках покупців, природно, розміщуються в залежності від потрібного їм контингенту осіб: товари щоденного попиту — поблизу концентрації житлових місць (громадські центри житлових районів, мікрорайонні, квартальні), або

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Класифікація факторів, які впливають на вартість майна

Група факторів	Фактори
Фізичні, навколишнє середовище, місце розташування	Характеристики розташування: - клімат, ресурси, топографія, грунти; - доступність ділового центру, місць прикладання праці, житлових територій, автодоріг, залізниці, узбережжя, зелених масивів, комунальних закладів (звалищ тощо); - стан доріг та ін. Характеристики самої ділянки: - розміри, форма, площа, топографія, під'їзди, благоустрій, вид використання щодо зонування, обмеження, обтяження, загальний вигляд, привабливість тощо. Характеристики будівель і споруд: - кількість; тип, рік, якість будівлі; стиль, планування, конструкції тощо
Економічні	Загальний стан світової економіки; економічна ситуація в країні, регіоні, місцевому рівні; фінансовий стан підприємств. Фактори попиту: рівень зайнятості, величина заробітної плати і доходів, платоспроможність, наявність джерел фінансування, процентні ставки, ставки орендної плати, витрати при формуванні продажів. Фактори пропозиції: площа наявної на продаж землі; кількість об'єктів (майнових комплексів), виставлених на продаж; витрати на забезпечення фінансування; податки
Соціальні	Базові потреби в придбанні землі, об'єктів нерухомості, підприємств (малих, великих, дешевих, дорогих). Базові потреби у спілкуванні з оточуючими, ставлення до сусідніх об'єктів та їх власників, почуття власності. Тенденції зміни чисельності населення, розміру сім'ї, омолодження або старіння. Тенденції зміни освітнього рівня, рівня злочинності. Стиль життя, рівень життя
Адміністративні (юридичні), політичні	Податкова, фінансова політика. Надання різного роду пільг. Контроль землекористування, ставок орендної плати. Зонування: заборонне, обмежувальне або ліберальне. Будівельні норми і правила: обмежувальні або ліберальні. Послуги муніципальних служб: інженерна інфраструктура, громадський транспорт, школи, охорона здоров'я та безпека, протипожежна служба

Джерело: сформовано автором на основі використання даних [5].

поблизу місць роботи (громадські центри промислових вузлів, виробничих зон), або групуються в спеціалізованих центрах (рідкісний та епізодичний попит). Торгівля стає все більше і більше чутливою до фактору доступності, який з появою автомобіля вже більше не є привілеєм ділової частини міста.

Місця проживання окремих соціальних груп міщан також виокремлюються. Картина ускладнюється в залежності від можливостей використання більш-менш популярних земельних ділянок. Якщо ціна земельних наділів є вирішальним фактором, то багаті будуть селитися в центрі, а бідні — на периферії (переважна модель в європейських містах); якщо ж вирішальним фактором є володіння простором, то багаті селяться на периферії, залишаючи центр біднякам (модель, що переважає в містах США).

Отже, місто може виконувати одну або кілька головних функцій. Зазвичай розрізняють: 1) функції центрів обробної промисловості; 2) гірничодобувні функції; 3) торговельні або складські функції; 4) транспортні функції; 5) адміністративні, політичні або військові функції; 6) функції рекреації (туризм, здравниці і курорти, міста для осіб, які віддалені від справ); 7) функції культурні, університетські і навіть релігійні.

Функції міст цілком порівнянні з їх економічною базою. Економічна база міста — це його націлена зовні діяльність [4]. Така база породжує, в свою чергу, і інші види діяльності, необхідні для забезпечення життя людей, зайнятих у цих базових видах діяльності (торгівля, адміністрація, послуги тощо). Останні, в свою чергу, утворюють нові види діяльності.

Важливим є вичерпна класифікація населених пунктів за ознаками, які так чи інакше можуть вплинути на вартість земель населених пунктів.

Більш-менш складні методи дозволять створити класифікації міст за їх функціями, уточнити і виміряти базову і містоутворюючу зайнятості, доповнивши це поняття просторовою ієрархією видів діяльності в місті та розміщенням у ньому жителів і підприємств.

Класифікацію поселень проводять у зв'язку з рішенням різних задач:

— з метою історичного аналізу — по часу заснування;

Передплатний індекс 21847

— з метою визначення прийомів взаємного розміщення житлових і промислових районів — за характером основного виробництва;

— з метою рекомендації прийомів забудови — за природними умовами;

— з метою оцінки вартості земель населених пунктів — за рентоутворюючими ознаками.

Наступним важливим етапом дослідження цінності містобудівних систем є розгляд територій населених пунктів різних видів функціональної діяльності.

Матеріальні елементи архітектурно-планувальної структури міста є об'єктами нерухомості і не існують самі по собі. Вони перебувають під впливом оточуючого їх міського середовища, і самі впливають на це середовище. Тому при оцінці земель населених пунктів необхідно визначать ті фактори середовища і самої нерухомості, які в кінцевому результаті впливають на вартість. Багаторічна практика оцінювання земель міських населених пунктів виділила ряд чинників, які найбільш суттєво впливають на вартість нерухомості. У таблиці 1 ми їх відобразили в узагальненому вигляді.

Як правило, перераховані вище фактори діють в сукупності і відображають місце розташування оцінюваного об'єкту в системі розселення. Їх кількість залежить від конкретної ситуації. Тому місце розташування необхідно розглядати як якісну характеристику, яка визначається відповідністю фізичних параметрів земельної ділянки, які визначені в даній місцевості типом землекористування та соціально-економічного середовища.

Всі принципи і вимоги містобудівного проектування орієнтовані на турботу про життя людей. Всі діючі норми і правила побудовані на цій ідеї. Наприклад, для розміщення житлової забудови відводять ділянки з найбільш сприятливими для проживання природними і санітарними умовами — поблизу річок, водойм, масивів зелених насаджень, на підвищених місцях тощо.

ВИСНОВКИ

Місто являє собою територіальну соціально-економічну систему з властивостями великих систем, управління якою засноване на управлінні земельними ресурсами. В умовах несформованого земельного ринку, який в даний час складаються в Україні, раціональне землекористування в міських поселеннях стає неможливим без розробки та впровадження відповідних ринкових механізмів.

Як об'єкт ринкових відносин мають виступати права на використання властивостей земельної ділянки в громадських або приватних інтересах. Проблеми взаємодії міських земельних ресурсів, природи і міської спільноти, мають базуватися виключно на ринкових відносинах. А функції населених пунктів, і функціонально-планувальна і архітектурно-просторова організація міста та його структурних частин не виникають самі по собі. Вони підпорядковуються певним правилам, які встановлюються міським співтовариством у процесі нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності та земельно-господарського устрою міст.

Література:

1. Артеменко В.В. и др. Планировка сельских населенных мест. — М.: Колос. — 1997. — 271 с.

2. Державні будівельні норми України. Планування і забудова сільських поселень. ДБН Б.2.4-1-94 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://profidom.com.ua/b-2/b-2-4/2157-dbn-b-2-4-1-94-planuvanna-i-zabudova-silskih-poselen

3. Управління сучасним містом: підручник / за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. — К.: НАДУ. — 2008. — 632 с.

4. Weimer Arthur M., Hoyt Homer. Principles of urban real estate. — New York, Ronald Press, 1939, XIV+. — 352 p.

5. Тепман Л.Н. Оценка недвижимости: учебное пособие для вузов / Под редакцией проф. В.А. Швандара. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — 303 с.

References:

1. Artemenko, V.V. and others (1997), Planirovka sel'skih naselennyh mest [Planning rural residential areas], Kolos, Moscow, Russia.

2. State building codes Ukraine (1994), "Planuvannia i zabudova sil's'kykh poselen'. DBN B.2.4-1-94." [Planning and development rural settlements. DBN B.2.4-1-94.], available at: http://profidom.com.ua/b-2/b-2-4/2157-dbn-b-2-4-1-94-planuvanna-i-zabudova-silskih-poselen (Accessed 14 March 2016)

3. Vakulenko, V.M. and Orlatyj, M.K. (2008), Upravlinnia suchasnym mistom [Management of a modern city], NADU, Kyiv, Ukraine.

4. Weimer, M. and Hoyt, H. (1939), Principles of urban real estate, Ronald Press, New York, USA.

5. Tepman, L.N. (2005), Ocenka nedvizhimosti [Valuation of real estate], JUNITI-DANA, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 332.12:338.432

Є. С. Жураківський,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет

КОНЦЕПЦІЯ, ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

E. Zhurakivskiy,
Postgraduate student of Vinnitsa National Agrarian University

CONCEPT, TOOLS AND MECHANISMS TO ENSURE ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL

У даній статті проведено дослідження теоретико-методологічних підходів розуміння категорії концепція економічної безпеки аграрної галузі. Визначено структуру зв'язків агропродовольчого бізнесу та економічної безпеки аграрної галузі. Встановлено зв'язки керуючих механізмів та інструментарію забезпечення економічної безпеки аграрної галузі. Розроблено концептуальну модель забезпечення економічної безпеки аграрної галузі.

This article studied the theoretical and methodological approaches to understanding the concept of economic security category agricultural sector. Made structure of agri-food business ties and economic security of the agricultural sector. Established connections control mechanisms and tools of economic security of agricultural sector. Designed the conceptual model of economic security of agricultural sector.

Ключові слова: економічна безпека, аграрна галузь, концепція, інструментарій, механізм, модель.

Key words: economic security, agriculture, concept, tools, mechanism, model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобалізація світових політико-економічних процесів і інтеграція України до Європейського Союзу зумовлює актуальність розробки методології і практичних положень вирішення проблеми забезпечення економічної безпеки аграрної галузі, яка може бути подана у вигляді стратегії на всіх рівнях управління: державному, регіональному, місцевому. Однією з основ для забезпечення економічної безпеки аграрної галузі є створення необхідних умов (економічних, соціальних, виробничих і т.д.) для забезпечення стійкості господарюючих суб'єктів, що взаємодіють між собою при виробництві, переробці та збуті аграрної продукції.

Економічна безпека аграрної галузі являє собою складну, взаємопов'язану багаторівневу систему елементів, щодо якої діють як зовнішні, так і внутрішні загрози. Тому при розробці механізмів забезпечення економічної безпеки аграрної галузі необхідно визначати: мету, правила функціонування аграрної галузі, правові основи, які регламентують стратегічні зміни і саму концепцію побудови системи економічної безпеки аграрної галузі з новими властивостями.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми, пов'язані із забезпеченням економічної безпеки держави і, насамперед, її аграрної галузі знайшли своє певне теоретичне та практичне вирішення, хоча дослідженню цих проблем приділяється досить значна увага. Серед вітчизняних вчених питанням економічної безпеки аграрної галузі та агропромислового комплексу присвячені праці Л. Березіна, О. Бігдана, О. Гривківської, В. Жмуденко, О. Кириченко, С. Козловського, Г. Калетніка, Е. Кірєєвої, М. Лучика, М. Маліка, П. Саблука, О. Скидана, В. Ткаченка та інші.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета роботи полягає в теоретичному дослідженні концепцій, інструментарію та економічних механізмів забезпечення економічної безпеки аграрної галузі.

Передплатний індекс 21847

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Концепція економічної безпеки аграрної галузі є системою поглядів, умов, вимог по розробці сукупності заходів, спрямованих на підвищення економічної безпеки агарної галузі через інтеграцію таких компонентів, як: економічно-фінансові, виробничо-технологічні, природньо-екологічні, соціально-інтелектуальні, інституційні, політико-інтеграційні.

Метою концепції економічної безпеки аграрної галузі є створення ефективного механізму управління потенційними і реальними загрозами, ризиками у фінансово-господарській діяльності суб'єктів АПК, здатного своєчасно реагувати на динамічні зміни зовнішнього середовища і виробляти інструменти підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції [1].

Концепція економічної безпеки аграрної галузі має статус нормативного офіційного документа, в якому в систематизованому вигляді представлені цілі, завдання, принципи і способи підвищення рівня економічної безпеки. Доцільно концепцію подати у вигляді наступних розділів:

1. Загальні положення. Розкривається місія, цілі, завдання та принципи забезпечення економічної безпеки аграрної галузі на основі комплексної оцінки чинної ситуації. Розкриваються внутрішні і зовнішні загрози для розвитку аграрної галузі з точки зору їх впливу на національні інтереси країни.

2. Напрям дій. Розкриваються основні напрямки та механізм забезпечення економічної безпеки аграрної галузі в залежності від різновидів економічної безпеки АПК по виділеним нами класифікаційними ознаками. Викладається алгоритм стратегії забезпечення економічної безпеки аграрної галузі з урахуванням досягнутого рівня розвитку, несприятливих умов виробництва аграрної продукції, можливостей підвищення інвестиційної привабливості регіонів.

3. Реалізація та досягнення мети. Формування паспорта економічної безпеки аграрної галузі на всіх рівнях управління (господарюючий суб'єкт, адміністративний район, регіон, країна в цілому), який є вихідним джерелом інформації для організації моніторингу та управління рівнем економічної безпеки аграрної галузі за допомогою економіко-математичної моделі (див. п. 3.2). Визначення загального обсягу фінансових ресурсів, необхідних для підвищення рівня економічної безпеки аграрної галузі.

За останні роки було прийнято низку надзвичайно важливих нормативно-правових актів у сфері забезпечення економічної безпеки аграрної галузі України, а саме: Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" [2]; "Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015р." [3]; Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру" від 09.04.2014 року [4] та інші. Однак недоліком чинного законодавства щодо забезпечення економічної безпеки аграрної галузі є невизначеність пріоритетів. Наприклад, з одного боку, є необхідний потенціал (кадровий, науковий, виробничий, інвестиційний, інноваційний), а з іншого боку, не враховується взаємозв'язок елементів економіки. У той же час кожен з регіонів України має свої специфічні особливості розвитку (природно-кліматичні умови, традиції, звичаї, географічне положення і т.д.), що відбивається на їх спеціалізації і ролі АПК у ВВП регіону. Тому розробка концепції економічної безпеки аграрної галузі повинна бути науково-обгрунтована на рівні країни, регіону, міста і окремого господарюючого суб'єкта та мати вигляд стратегічної карти розвитку для зменьшення ризику господарювання.

Аналіз ризиків і аналіз стану безпеки проводиться з метою виявлення переліку потенційних загроз, які можуть виникнути в результаті діяльності підприємств аграрної галузі і визначення можливої шкоди їх інтересам.

На основі результатів аналізу ризиків розробляється політика безпеки — документ, який містить принципи діяльності аграрної галузі і його підприємств щодо проблем забезпечення безпеки. Даний документ містить ранжируваних перелік загроз, визначає бажаний рівень захищеності, описує організаційні рішення. Реалізація комплексу заходів щодо забезпечення економічної безпеки проводиться на основі розробленого комплексу індикативних планів [5].

Вирішення проблеми забезпечення економічної безпеки не може бути здійснено діями будь-якого відомства або в одному, двох напрямах діяльності. Її забезпечення повинно передбачати систему заходів економічного характеру, об'єднаних єдиним стратегічним задумом, єдністю мети і завдань АПК [6].

При розробці заходів, спрямованих на вдосконалення агропродовольчої політики з метою підвищення рівня економічної безпеки аграної галузі необхідно врахувати специфіку вироб-

Передплатний індекс 21847

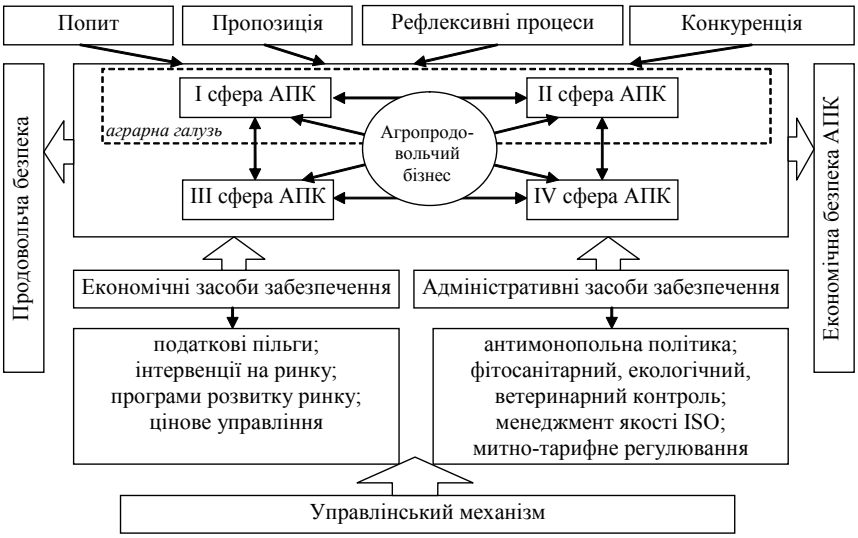

Рис. 1. Структура зв'язку агропродовольчого бізнесу та економічної безпеки аграрної галузі

ничо-економічних відносин на світовому, національному, регіональному, та місцевому ринку, які регулюються аграрною політикою, а також властиві ринковій економіці механізми попиту та пропозиції, конкуренції. Сутність агропродовольчого ринку ми розглядаємо через призму інструментів маркетингу [7], тобто ефективність процесів просування аграрної продукції, стимулювання продажів, ціноутворення і т.ін. визначає результати фінансово-господарської діяльності товаровиробників і можливості задоволення населення у вітчизняному продовольстві (рис. 1).

Трансформація вітчизняного агропродовольчого ринку в якісно нову форму під впливом сучасних ринкових інструментів і обмежень в зв'язку з відкриттям ринків Європейського Союзу не призводить до ефективного функціонування суб'єктів АПК через значну кількість дестабілізуючих факторів (аграрна політика країн ЕС, диспаритет цін у системі АПК, недосконалість державного регулювання відтворювальних процесів і т.ін.) [8; 9].

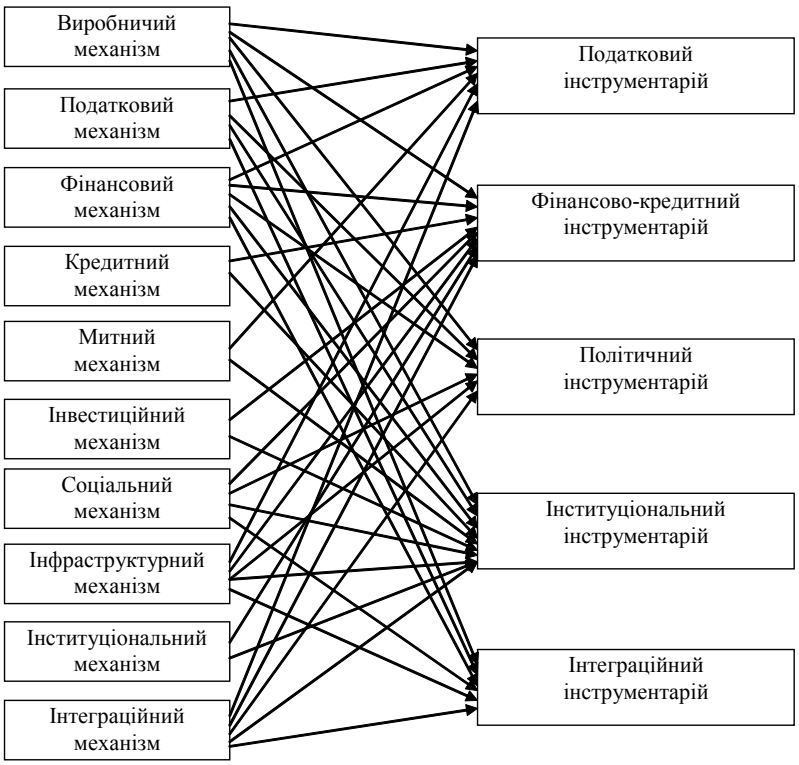

Рис. 2. Зв'язки керуючих механізмів та інструментарію забезпечення економічної безпеки аграрної галузі

У системі забезпечення регіональної економічної безпеки аграрної галузі провідне місце має займати держава, яка через розробку державних цільових програм, методів адміністративного управління реалізує аграрну політику.

Забезпечення економічної безпеки аграрної галузі вимагає створення таких механізмів і інструментів, які за допомогою системи податків, кредитів, цін, тарифів, митних зборів, методів державної підтримки забезпечували активну інвестиційну та інноваційну діяльність, зростання обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції, рентабельну роботу підприємств, соціальний захист населення, охорону навколишнього природного середовища.

Варто зазначити, що існують наступні механізми забезпечення економічної безпеки аграрної га-

Передплатний індекс 21847

лузі: виробничий, податковий, фінансовий, кредитний, митний, інвестиційний, соціальний, інфраструктурний, інституціональний, інтеграційний.

Слід зазначити, що для найбільш ефективної регіональної політики [10, 11] дані види інструментарію повинні використовуватися комплексно, причому для реалізації конкретного механізму забезпечення економічної безпеки аграрної галузі необхідно формувати певний набір того чи іншого інструментарію. Відповідність видів керуючих зв'язків і їх інструментарій наведено на рисунку 2.

На даний момент не існує єдності поглядів дослідників щодо формування механізмів і відповідного інструментарію забезпечення економічної безпеки регіонів, особливо, агропромислового типу. Більшість даних проблем на сьогоднішній день просто не розроблені і маловивчені, що пояснює розходження по суті і напрямках пропонованих заходів.

Рис. 3. Концептуальна модель забезпечення економічної безпеки аграрної галузі

Враховуючи вищенаведене, пропонуємо концептуальну модель забезпечення економічної безпеки аграрної галузі, яка складається з трьох блоків заходів розділених на: інформаційно-аналітичний блок, блок регулятивного впливу, блок прямої протидії (рис. 3).

Запропонований комплекс заходів носить рекомендаційний теоретико-методологічний зміст, який на практиці використати дуже важко. Тому для практичної реалізації даного комплексу заходів забезпечення економічної безпеки аграрної галузі пропонується концепція, що передбачає поділ відповідальності (децентралізація) між органами законодавчої і виконавчої влади різних рівнів у частині виконання відповідних заходів в тих чи інших сферах. Безумовно, поділ відповідальності між виконавцями є дуже важливою складовою будь-якого процесу, однак чітке розуміння конкретного регулятивного і іншого інструментарію має першорядне значення.

Інструмент нівелювання специфічних загроз регіональній економічній безпеці аграрної галузі формується з урахуванням оцінки її рівня і стану в цілому, а також за допомогою декомпонірованного аналізу значень її показників з метою виявлення якісних характеристик досліджуваного процесу і визначення пріоритетних напрямів економічної аграрної політики регіону. Реалізація даного інструментарію спрямована на вдосконалення соціальної політики галузей сільського господарства і обробної промисловості; модернізацію даних галузей, з метою оновлення основних фондів і підвищення ефективності виробництва; вдосконалення економічної політики регіону, з метою створення умов підвищення рентабельності агропромислового бізнесу, галузевої інвестиційної привабливості, підвищення обсягів виробництва і розширення інфраструктури; формування регіональної інфраструктури галузей сільського господарства і обробної промисловості в торговій (ринкової), інвестиційної, науково-інноваційної, інституційної сферах.

ВИСНОВКИ

Виявлено, що сутність економічної безпеки аграрної галузі як системи економічних інтересів полягає в пошуку механізмів компромісу між забезпеченням національних інтересів країни, продовольчою безпекою та ризиками, в результаті яких забезпечується стійке функціонування АПК. Процес забезпечення економічної безпеки аграрної галузі, слід розуміти, як постійний циклічний процес заходів спрямованих на підвищення фінансової стійкості, ліквідності, конкурентоспроможності аграрних підприємств та створення сприятливих можливостей для забезпечення економічних переваг аграрного виробництва та заходів, що повинні позитивно впливати на рівень та умо-

Передплатний індекс 21847

ви життя населення, яке безпосередньо зайнято в аграрному виробництві, на жителів прилеглих територій та на стан навколишнього середовища.

Література:

1. Козловський С.В. Стратегічне управління розвитком регіональних економічних систем / С.В. Козловський // Економіка України. — 2011. — № 4. — С. 28—38.

2. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від. 05.04.2015 №1877-15 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15

3. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова від 19 вересня 2007 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/1877-15

4. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру" від 09.04.2014 № 2436а [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47651

5. Козловський С.В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю: [моногр.] / С.В. Козловський — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. — 432 с.

6. Калетнік Г.М. Управління регіональною продовольчою безпекою в умовах економічної нестабільності: [моногр.]/ Г.М. Калетнік, С.В. Козловський, Е.А. Кірєєва, О.Г. Підваль-на — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2015. — 252 с.

7. Котлер Ф. Основы маркетинга: краткий курс / Ф. Котлер: пер. с англ. — М.: Издат. дом "Вильямс", 2007. — 656 с.

8. Козловський С.В. Забезпечення стійкого економічного розвитку агропромислового комплексу регіону: [моногр.] / С.В. Козловський, В.В. Коровій, О.М. Балтремус, В.О. Козловський, Ю.П. Плюшко, О.В. Барчишен / За ред. С.В. Козловського. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2016. — 258 с.

9. Козловський С.В. Управління регіональною продовольчою безпекою на основі сучасних методів моделювання / С.В. Козловський, Е.А. Кірєєва // Економіка України. — 2015. — №8. — С. 57—73.

10. Козловський С.В. Стійкість розвитку аграрної галузі регіону як чинник економічного зростання України / С.В. Козловський, В.О. Козловський, О.М. Бурлака // Економіка України. — 2014. — № 9. — С. 59—73.

11. Жураківський Є. С. Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки аграрної галузі в умовах інституційних трансформацій / Є. С. Жураківський // Агросвіт. — 2015. — №12. — С. 63—70.

References:

1. Kozlovskyi, S. V. (2011), "Strategic management of development of regional economies", Economika Ukraini, vol. 4, pp. 28—38.

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Law of Ukraine "On State Support of Agriculture of Ukraine", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15 (Accessed 20 Feb 2016).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2007), "On approval of the State Target Program of Ukrainian village till 2015: Decision of 19 September [electronic resource] / Verkhovna Rada of Ukraine", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show / 1877-15 (Accessed 20 Feb 2016).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to reduce the number of permits", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47651 (Accessed 20 Feb 2016).

5. Kozlovskyi, S. V. (2010), Upravlinnia suchasnymy ekonomichnymy systemamy, ikh rozvytkom ta stijkistiu [Management of modern economic systems, their development and stability], Merk'iuri-Podillia, Vinnytsia, Ukraine.

6. Kaletnik, G. M. Kozlovskyi, S. V. Kireeva, E. A. and Pidvalna, O. G. (2015), Yptavlinnia regionalnoy prodovolchoy bezpekoy v ymovah economichnoi nestabilnosti [Management of regional food security in times of economic instability], Merk'iuri-Podillia, Vinnytsia, Ukraine.

7. Kotler, F. (2007), Osnovi marketinga: kratkiy kurs [Marketing Basics: a short course], Villiams, Moscow, Russia.

8. Kozlovskyi, S. V. (2016), Zabezpechinnia stiykogo economichnogo rozvitku agropromislovogo kompleksu region [Ensuring sustainable development of agriculture in the region], Merk'iuri-Podillia, Vinnytsia, Ukraine.

9. Kozlovskyi, S. V. and Kireeva, E. A. (2015), "Management of regional food security based on modern modeling techniques", Economica Ukraine, vol. 8, pp. 57—73.

10. Kozlovskyi, S. V. Kozlovskyi, V. O. and Burlaka, O. M. (2014), "The stability of the agricultural sector in the region as a factor of economic growth Ukraine", Economica Ukraine, vol. 9, pp. 59—73.

11. Jurakivskiy, E. S. (2015), "Conceptual foundations of economic security of agricultural sector in terms of institutional transformation", Agrosvit, vol. 12, pp. 63—70.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 338. 432: 633. 6

Т. А. Ковальчук,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВАХ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

T. Kovalchuk,
postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnitsa

METHODOLOGICAL APPROACHES TO CLASSIFICATION OF COSTS FOR THE PRODUCTION OF SUGAR BEET ENTERPRISES

У статті розглядаються проблеми обліку витрат бурякоцукрового виробництва з врахуванням організаційно-технологічних особливостей підприємства. Висвітлюються питання недосконалості класифікації витрат та конкретизовано номенклатуру калькуляційних статей цукрового виробництва. За даними дослідження запропоновано класифікацію витрат щодо особливостей бурякоцукрового виробництва. Розглянуто організаційно-технологічний механізм функціонування бурякоцукрового виробництва, який характеризується складом його учасників і економічними відносинами, які складаються між постачальниками цукрових буряків, цукровими підприємствами і споживачами цукру. Функціонування таких інтегрованих формувань дозволить об'єднати в єдину систему виробництво, зберігання, переробку і реалізацію цукрових буряків та продуктів його переробки, більш завантажити виробничі потужності, забезпечити конкурентоспроможність на зовнішньому ринку.

In the article deals with the problems of cost accounting beet sugar production with organizational and technological features of the company. The issue of classification of costs imperfections and articles specified range calculation of sugar production. According to research classification of expenditure on sugar beet production features. We consider organizational and technological mechanism of functioning of sugar beet production, which is characterized by the composition of the participants and economic relations that develop between suppliers of sugar beet, sugar companies and consumers of sugar. The functioning of the integrated units will merge into a single system production, storage, processing and sale of sugar beet and its products, a load capacities and ensure competitiveness on the international market.

Ключові слова: цукрові буряки, виробництво, переробка, оцінка, витрати.
Key words: sugar beet, production, processing, evaluation, costs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Бурякоцукрове виробництво є одним із основних процесів господарської діяльності підприємства. У процесі виробництва використовують природні ресурси, сировину, матеріали, паливо, енергію, трудові ресурси, основні засоби і отримують готову продукцію, яку потім реалізують. Характерною особливі-

Передплатний індекс 21847

стю цього процесу є формування витрат на виробництво продукції, що становлять її виробничу собівартість, тому до витрат виробництва відносять витрати, обумовлені технологією виробництва, перебувають у залежності від обсягу випущеної продукції і складають її речову основу.

Процес виробництва являє собою процес поєднання живої праці з засобами виробництва. Через те, що цей процес відбувається безперервно, то він вимагає і безперервних затрат засобів праці і предметів праці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження проблем витрат на виробництво зробили такі вітчизняні науковці, як: П.Атамас, І. Белеха, О. Бородкін, Б. Валуєв, М. Кужельний, А. Кузьмінський, В. Линник, М. Чумаченко, В. Івашкевич, Ф. Бутинець, Л. Чижевська, Н. Герасимчук та інші.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розробка класифікації витрат бурякоцукрового виробництва за зазначеними ознаками та групами важливими для обліку, аналізу, контролю та планування процесу виробництва продукції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На даний момент нормативно-правові документи, що регулюють ведення обліку витрат виробництва на промислових підприємствах носять загальний характер і не враховують виробничо-технологічних особливостей галузі промисловості.

Важливе значення для обліку та здійснення контролю за раціональним використанням сировини та матеріалів, нормами виробітку і затраченим часом, збереженням розцінок, тарифів і фонду заробітної плати має забезпечення підприємств необхідною нормативно-технологічною документацією [5].

Рада зі стандартів фінансового обліку (РСФО) дає чітке визначення поняття "витрати". Під витратами розуміється відтік або використання активів. Виникнення кредиторської заборгованості в результаті відвантаження та виробництва товарів, надання послуг та здійснення інших операцій, які є основою життєдіяльності суб'єкта господарської діяльності й включаються в розрахунок прибутку [5].

Проблема полягає в тому, що важливо вибрати класифікацію витрат виробництва, яка найбільш повно відповідала б завданням дослідження та напрямам їх реалізації в системі управління.

Аналіз вітчизняного досвіду з питань класифікації витрат дозволив сформулювати основні принципи класифікації витрат:

1. Орієнтація на певний клас (групу) управлінських завдань.
2. Відображення специфіки галузі.
3. Облік характеру, організаційної та фінансової структури виробництва і управління.
4. Єдність класифікацій для цілей планування, обліку, аналізу та контролю витрат.
5. Взаємозв'язок класифікацій витрат між собою.
6. Комплексне використання в управлінні витратами всіх класифікацій витрат.

Класифікація, в загальному понятті, — це один із методів пізнання та вивчення об'єктів. Її суть у розподілі досліджуваних об'єктів на класи на базі визначених загальних властивостей об'єктів та закономірних зв'язків між ними.

На думку І.М. Грабової, класифікація витрат — це поділ їх на класи на основі певних загальних ознак об'єктів і закономірних зв'язків між ними. Причому, чим більше виділено ознак класифікації, тим вищий ступінь пізнання об'єкта [7, с. 134—135].

С.Р. Тріль вважає, що економічно обгрунтована класифікація витрат є важливою передумовою успішної організації бухгалтерського обліку діяльності підприємств, оскільки від цього залежить здатність своєчасно і чітко управляти прибутком, можливість оперативного аналізу і прогнозування, а в кінцевому підсумку — обгрунтованість управлінських рішень. Відмічено, що класифікація витрат забезпечить правильний облік, раціональну організацію калькулювання собівартості продукції лише за умови її теоретичного і методичного обгрунтування та придатності для практичного застосування на підприємствах цукрової промисловості [12].

Що стосується західних класифікацій витрат, то характерною їх рисою є умовність, спрощеність, поєднання різних класифікаційних ознак, заміна одного поняття іншим. На відміну від вітчизняного, в західному обліку не має чіткої класифікації витрат за елементами і статтями калькуляції. При цьому термін "елементи витрат", що використовуються в зарубіжній літературі, відповідає вітчизняно-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Групування витрат за класифікаційними ознаками

Ознака класифікації	Групування витрат
1	2
За способом перенесення вартості на продукцію	Прямі витрати (витрати, які можуть бути віднесені до конкретного об'єкту витрат). Непрямі витрати (витрати, які не можуть бути віднесені безпосередньо до конкретного об'єкту витрат)
За видами продукції (робіт, послуг)	Витрати на вироби (витрати, пов'язані з виробництвом або придбанням товарів для реалізації). Витрати на групи виробів. Витрати на замовлення
За статтями калькуляції	Сировина і матеріали (за мінусом зворотніх відходів). Куповані напівфабрикати і комплектуючі вироби. Паливо і енергія на технологічні цілі. Зарплата виробничих працівників (основна і додаткова). Відрахування на соціальні заходи. Загальновиробничі витрати (витрати на управління виробництвом, амортизація основних засобів та нематеріальних активів загальновиробничого призначення)
За економічним змістом (елементами витрат)	Матеріальні витрати (сировина, матеріали, комплектуючі, напівфабрикати, паливо, енергія, тара; віднімається вартість повернутих відходів). Витрати на оплату праці (всі форми основної заробітної плати штатного і позаштатного виробничого персоналу підприємства). Відрахування на соціальні заходи (включають відрахування на пенсійне забезпечення, на соціальне страхування, страхування на випадок безробіття, на індивідуальне страхування; величина ідрахувань встановлюється у відсотках від витрат на оплату праці). Амортизація (амортизаційні відрахування на повне відтворення основних фондів за нормами від балансової вартості, інших необоротних матеріальних активів та нематеріальних активів). Інші витрати (вартість робіт, послуг сторонніх підприємств, сума податків, зборів, крім податків на прибуток, втрати від курсових різниць, знецінення запасів, псування цінностей)
За місцем виникнення витрат	Витрати виробництва. Витрати цеху. Витрати дільниці
За календарними періодами	Поточні витрати (витрати, періодичність яких менше одного місяця). Одноразові витрати витрати, які здійснюються один раз. (періодичністю більше місяця) і спрямовуються на забезпечення процесу виробництва протягом тривалого часу)
За функціями управління	Виробничі витрати. Невиробничі витрати
У залежності від доцільності їх здійснення	Продуктивні витрати (витрати, які передбачені технологією і організацією виробництва). Непродуктивні витрати (необов'язкові витрати, які виникають у результаті конкретних недоліків організації виробництва, порушення технології)

му поняттю "статті калькуляції". Так, Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл вважають, що виробничі витрати складаються з трьох частин, а саме: прямих матеріальних витрат, прямих витрат на оплату праці, загальновиробничих накладних витрат. На думку Ч.Т. Хорнгрена і Дж. Тостера, є три основних елемента на виробництво: основні матеріали, прямі витрати праці та непрямі витрати [8, с. 151].

Доцільним є дослідження науковців підходів до класифікація витрат, оскільки науково обгрунтоване групування витрат за визначеними однорідними ознаками важливе для цілей обліку, аналізу, контролю, планування та прийняття управлінських рішень стосовно процесу виробництва продукції. Нами запропоновано таку класифікацію витрат (табл. 1).

Дані таблиці свідчать, що класифікація витрат здійснюється виходячи з певних цілей. У вітчизняній практиці вважається однією з основних класифікація витрат за економічними елементами та статтями калькуляції. Особливістю класифікації витрат за економічними елементами є те, що вона заснована на економічній природі витрат, не залежить від конкретних умов, і тому склад елементів може бути встановленим.

Разом з тим, класифікація витрат за елементами не може задовольнити інформаційні потреби підприємства про витрати за їх цільовим призначенням, по окремих видах продукції, при здійсненні контролю за раціональним використанням матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Наявність інших підходів до класифікації витрат зумовлено тим, що підприємство має безліч техніко-економічних, маркетингових, фінансових особливостей, які впливають на формування собівартості.

При формуванні облікової інформації для прийняття управлінських рішень існує дещо інша класифікація витрат, адже кожен керівник або власник підприємства повинен знати, скільки буде коштувати виробництво тієї чи іншої продукції, який прибуток від її реалізації в загальному обсязі прибутку, чи є можливість збільшити або зменшити ціну на цю продукцію і яка ефективність від прийняття управлінського рішення, для цього використовують економічно обгрунтовану класифікацію витрат. У цілях управління вона поділяється за принципом: різні витрати для різних цілей.

Передплатний індекс 21847

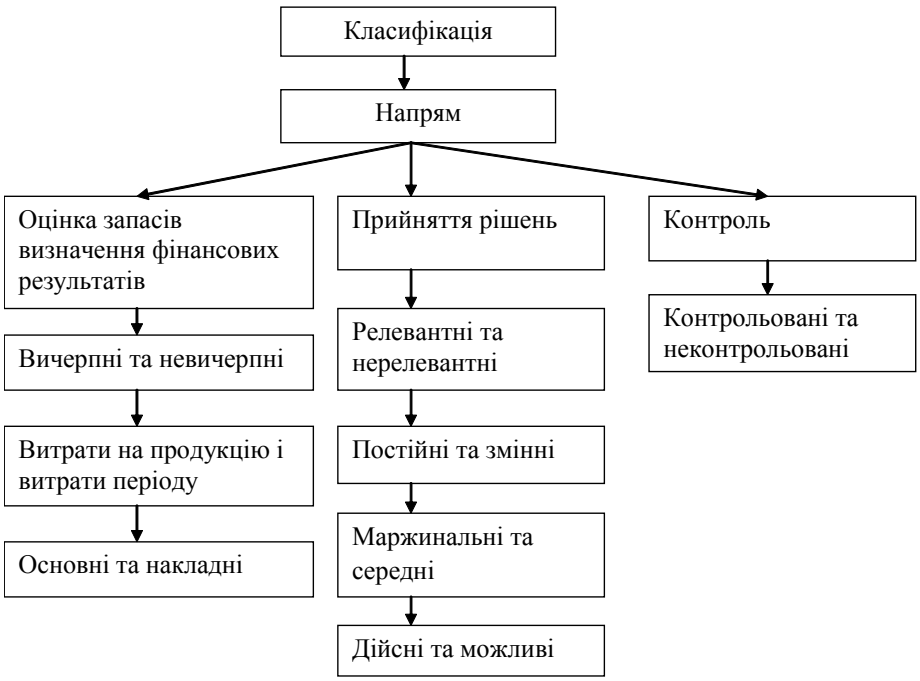

Рис. 1. Класифікація витрат для потреб обліку для прийняття управлінських рішень

Джерело: [4].

З цією метою виділяють такі три напрями класифікації витрат (рис. 1).

Для контролю діяльності окремих підрозділів та оцінки роботи їх керівників вирізняють контрольовані та неконтрольовані витрати [4]:

— контрольовані витрати — це витрати, які менеджер може безпосередньо контролювати або справляти на них значний вплив;

— неконтрольовані витрати — це витрати, які менеджер не може контролювати або не може на них впливати.

Витрати, пов'язані з операційною діяльністю підприємств, включають:

— витрати на продукцію (прямі матеріали, пряма заробітна плата, інші прямі витрати, загальновиробничі витрати);

— витрати періоду (адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати).

— основні витрати — це сукупність прямих витрат на виробництво продукції;

— накладні витрати, які пов'язані з процесом виробництва, але вони не можуть бути віднесені до певних об'єктів економічно можливим шляхом [4].

У залежності від прийняття управлінського рішення:

— релевантні витрати — це витрати , що можуть бути змінені внаслідок прийняття рішення;

— нерелевантні — це витрати, що не залежать від прийняття рішення;

— постійні — це витрати, розмір яких із збільшенням (зменшенням) випуску обсягу продукції істотно не змінюється;

— змінні — це витрати, які при змінні обсягу виробництва змінюються;

— маржинальні витрати — це витрати на виробництво додаткової одиниці продукції;

— середні — це витрати, що визначаються як сума витрат на виробництво основної і додаткової продукції поділена на кількість виготовлених виробів;

— дійсні — це витрати, які вимагають сплати грошей або витрачання інших активів і по мірі їх виникнення вони відображаються в облікових регістрах;

— можливі витрати — це та вигода, яка втрачається, якщо вибір одного варіанту дії вимагає відмовитись від альтернативного рішення.

Головну увагу слід зосередити на релевантних (суттєвих) витратах, тобто тих, що можуть змінюватись в результаті прийнятого рішення. Тому у управлінському обліку цінність має система групування витрат за операціями, видами продукції та ступенем керованості (слабо, частково або повністю керовані) [6].

Практичний розподіл витрат на контрольовані та неконтрольовані залежить від сфери повноважень менеджера. Одні і ті самі витрати можуть бути контрольовані з боку начальника цеху одного підприємства та неконт-

Передплатний індекс 21847

трольованими для начальника цеху іншого підприємства.

Варто наголосити, що багатогранність ознак, за якими групують витрати в обліку для потреб управління, підтверджує необхідність ефективної організації їх облікового забезпечення для формування необхідної інформації з метою задоволення потреб користувачів.

Як було зазначено вище, класифікація витрат потрібна для визначення вартості продукції та відповідно для ціноутворення. Велике значення класифікації витрат в управлінні ними і, перш за все, при калькулюванні собівартості продукції для різних потреб управління.

Витрати виробництва бурякоцукрового заводу групують наступними калькуляційними статтями:

1. Сировина та основні матеріали.
2. Супутня продукція (вираховується).
3. Допоміжні матеріали на технологічні цілі.
4. Паливо та енергія на технологічні цілі.
5. Основна заробітна плата.
6. Додаткова заробітна плата.
7. Відрахування на соціальні заходи.
8. Витрати на утримання та експлуатацію устаткування.
9. Загальновиробничі витрати.

Однак у досліджуваних сільськогосподарських організаціях дана номенклатура статей не дотримується. Тому ми вважаємо, що одним з найважливіших напрямків удосконалення обліку витрат і калькуляції собівартості продукції буряківництва є розробка науково обгрунтованої номенклатури калькуляційних статей. Істотний недолік встановленої номенклатури статей витрат у буряківництві — значне укрупнення витрат, об'єднання в окремі статті витрат, що відображають різні господарські процеси. Наприклад, до статті "Сировина та основні матеріали" крім безпосередньо самих матеріальних ресурсів у вигляді насіння і садивного матеріалу, добрив, засобів захисту рослин, включаються витрати палива та енергії на технологічні цілі та роботи і послуги сторонніх організацій. Ми вважаємо такий підхід вкрай недоцільним, оскільки в результаті цього знижуються контрольно-аналітичні функції в системі управління формуванням собівартості продукції .

У більшості бурякоцукрових підприємств, крім робіт і послуг вищеперерахованих, сторонні організації надають послуги з електропостачання, а ці витрати не можна безпосередньо віднести на вироблену продукцію. Тому ми пропонуємо дані витрати показувати окремою статтею "Енергопостачання".

Що б мати можливість розраховувати неповну собівартість, вважаємо за необхідне статті "Загальногосподарські витрати", "Податки, збори та інші платежі" включити статтю "Інші витрати". Таким чином, пропонована нами номенклатура статей витрат у буряківництві буде виглядати наступним чином:

1. Насіння та посадковий матеріал.
2. Добрива: мінеральні та органічні.
3. Засоби захисту рослин.
4. Нафтопродукти.
5. Оплата праці.
6. Відрахування на соціальні потреби.
7. Амортизація основних засобів.
8. Ремонт і технічне обслуговування основних засобів.
9. Енергопостачання.
10. Роботи та послуги допоміжних виробництв.
11. Роботи та послуги сторонніх організацій.
12. Загальновиробничі витрати.
13. Інші витрати.

Майбутній розвиток бурякоцукрового виробництва має базуватися на агропромисловій інтеграції, вертикальній та горизонтальній кооперації, комплексуванні і комбінуванні виробництва, удосконаленні економічних взаємовідносин бурякосійних господарств з цукровими заводами, поглиблення спеціалізації сільськогосподарських підприємств і господарств на виробництві цукрових буряків, їх максимальній концентрацій на найбільш придатних для них землях, формування регіонів тавотного виробництва цукросировини [10].

Чинне законодавство щодо виробництва цукрових буряків та цукру з цукрових буряків регулює ціни на державному рівні на ці продукти [1; 2].

У процесі оцінки цукру важливо пам'ятати, що у процесі одного виробничого циклу отримується основна продукція — цукор, супутня — меляса і побічна — жом. Таким чином, процес їх виробництва є невіддільним, а отже, і сума витрат, що понесена, не може бути віднесена у повній сумі на собівартість основної продукції. Відповідно до П(с)БО "Витрати" виробнича собівартість продукції зменшується на вартість супутньої продукції, яка реалізується, та вартість супутньої продукції що використовується на самому підприємстві [3].

Істотними недоліками при виробництві цукру є коротний період процессу переробки

Передплатний індекс 21847

цукросировини та виробництво цукрц (4—5 місяців), недовготривала можливість зберігання сировини, висока собівартість, вирощування, тарнспортування та переробка потребують високотехнічного обладнання та висококваліфікованих кадрів.

Дослідження стану обліку матеріальних витрат на підприємствах буряклцукрової промисловості дає підстави вважати, що на даний час він не в повній мірі відповідає сучасним вимогам управління.

У сучасних умовах, для яких характерні різні форми власност, зростає роль обліку праці та заробітної плати. Облік витрат на оплату праці, повинен забезпечувати:

— контроль за використанням часу і виконання норм виробітку;

— виявлення резервів зниження собівартості за елементами витрат на оплату праці та відрахування на соціальні заходи;

— контроль за правильними та своєчасними розрахунками з робітниками підприємства з оплати праці тощо.

Зважаючи на особливості бурякоцукрового виробництва йому найбільше відповідає жорсткий виробничий ритм, а це обумовлює ведення обліку трудових витрат за кінцевою операцією. Доцільність такої організації їх обліку можна підтвердити можливістю визначення виробітку кожного робітника на робочому місці (дільниці, технологічному переділі), а результатом впливу робітника на предмет праці є готова продукція [9].

Облік переробки цукрових буряків на цукрових заводах можна поділити на три етапи:

— облік на бурякоприймальному пункті;

— облік у цехах переробки цукрових буряків;

— облік в бухгалтерії цукрового заводу.

У свою чергу наведені стадії технологічного процесу цукрового виробництва складаються з багатьох циклів, що характеризуються складністю ідентифікації та розрахунку на них витрат.

Виходячи з цього, Л.П. Рибакова пропонує витрати цукрового виробництва розподіляти за місцями виникнення на витрати:

— на придбання основної сировини;

— на придбання допоміжних матеріалів;

— на кагатування та транспортування сировини;

— бурякопереробної фази виробництва;

— сокоочисної фази виробництва;

— продуктової фази виробництва;

— допоміжних виробництв [11, с. 327].

Слід відмітити, що в цукровій промисловості не досить чітко організовано облік реальних ресурсів, які використовуються в процесі виробництва цукру, а витрачаються у міжсезонний період під час ремонту заводу, при виконанні неосновних робіт, на профілактичні огляди й поточний ремонт устаткування або інших основних засобів.

Для створення належного інформаційного забезпечення логічного контролю за витратами виробництва залежного від його обсягів доцільно поділити на три групи: постійні, умовно-змінні та змінні. Така побудова обліку дозволяє правильно розраховуючи її, потрібно враховувати абсолютну величину економії чи перевитрат постійних витрат. Тому сума матеріального стимулювання при підбитті підсумків діяльності підрозділу повинна визначатися не в цілому по загальній сумі витрат, а виходячи з економії чи перевитрат окремих статей в порядку.

ВИСНОВКИ

Організаційно-технологічний механіз функціонування бурякоцукрового виробництва характеризується складом його учасників і економічними відносинами, які складаються між постачальниками цукрових буряків, цукровими підприємствами і споживачами цукру. Функціонування інтегрованих формувань дозволить об'єднати в єдину систему виробництво, зберігання, переробку і реалізацію цукрових буряків та продуктів його переробки, більш завантажити виробничі потужності, забезпечити конкурентоспроможність на зовнішньому ринку.

Для підвищення ефективності обліку витрат на виробництво продукції в бурякоцукровій промисловості потрібні вирішення проблем:

— чинна нормативна база з питань обліку витрат не в повній мірі враховує організаційно-технологічні особливості виробництва підприємства;

— групування витрат за сукупністю класифікаційних ознак потребують подальшого вдосконалення для посилення контрольних функцій обліку за центрами відповідальності;

— подальшого вдосконалення методики ведення обліку витрат виробництва;

— вдосконалення форми регістрів обліку витрат в умовах використання автоматизованих систем обробки економічної інформації.

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України Про державне регулювання виробництва цук-

Передплатний індекс 21847

ру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2012 р. до 1 вересня 2013 року від 11 квітня 2012 р. № 290 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/290-2012-п

2. Постанова Кабінету Міністрів України Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2011 р. до 1 вересня 2012 року від 2 березня 2011 р. № 179 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id =245282669&cat_id=-244296114

3. П(С)БО 16 "Витрати" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.-gov.ua/laws/show/z0027-00

4. Атамас П.Й. Управлінський облік: навчальний посібник / П.Й. Атамас. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 440 с.

5. Бутинець Ф.Ф., Чижевська Л.В., Герасимчук Н.В. Бухгалтерський управлінський облік: навч. посібник. — Житомир, 2000. — 448 с.

6. Голов С.Ф. Управлінський облік: підручник. — 2-ге видання. — К.: Лібра, 2004, — 704 с.

7. Грабова І.М. Класифікація витрат підприємства / І.М. Грабова // Матеріали ІІІ Всеукраїнської заочної наукової конференції "Актуальні питання сучасної економіки" / Уман. нац. ун-т садівництва, ф-т економіки і підприємництва; [редкол.: А.Ф. Головчук (відп. ред.) та ін.]. — Умань: Сочінський, 2011. — Ч. 3.

8. Мочерний С.В. Економічна теорія: посібник для студентів вищих закладів освіти / С.В. Мочерний. — К.: Видав. Центр "Академія", 2005. — 640 с.

9. Нападовська Л.В. Управлінський облік: підручник для студентів вищ. навч. закл. — К.: Книга, 2004. — 544 с.

10. Пуцентайло П.Р. Ефективність виробництва в підприємницьких структурах / П.Р. Пуцентайло // Економіка АПК. — 2005. — № 6. — С. 51—57.

11. Рибакова Л.П. Деякі аспекти класифікації витрат цукрового виробництва / Л.П. Рибакова // Вісник Львівської комерційної академії. — Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2011. — Вип. 36. — С. 325—327.

12. Тріль С.Р. Облік і аналіз витрат та результатів господарської діяльності (на прикладі підприємств цукрової промисловості): автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / С.Р. Тріль; Терноп. акад. нар. госп-ва. — Т., 2001. — 20 с.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Resolution "On state regulation production of sugar and sugar beet in the period from September 1, 2012 to September 1, 2013", available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/290-2012-п (Accessed 10 March 2016).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), Resolution "On state regulation production of sugar and sugar beet in the period from September 1, 2011 to September 1, 2012", available at: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245282669&cat_id=-244296114 (Accessed 10 March 2016).

3. Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "On approval of Regulations (standard) accounting", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00 (Accessed 10 March 2016).

4. Atamas P.J. (2006) Upravlins'kyj oblik: navchal'nyj posibnyk [Managerial Accounting], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Butynets', F.F. Chyzhevs'ka, L.V. and Herasymchuk, N.V. (2000) Bukhhalters'kyj upravlins'kyj oblik [Accounting Managerial Accounting], Zhytomyr, Ukraine.

6. Holov, S.F. (2004), Upravlins'kyj oblik. Pidruchnyk. [Management Accounting. Textbook], 2nd ed, Libra, Kyiv, Ukraine.

7. Hrabova, I.M. (2011), "Classification of costs of the enterprise", Materialy III Vseukrains'koi zaochnoi naukovoi konferentsii "Aktual'ni pytannia suchasnoi ekonomiky" [Materials of III All-Ukrainian scientific extramural conference "Actual problems of modern economy"], Uman. nats. un-t sadivny- tstva, F-t ekonomiky i pidpryiemnytstva, vol 3, Uman, Ukraine.

8. Mochernyj, S.V. (2005), Ekonomichna teoriia: [Economics], Tsentr "Akademiia", Kyiv, Ukraine.

9. Napadovs'ka, L.V. (2004), Upravlins'kyj oblik. [Management Accounting], Knyha, Kyiv, Ukraine.

10. Putsentajlo, P.R.(2005), "Production efficiency in enterprise structures" Ekonomika APK, vol 6, pp. 51—57.

11. Rybakova, L.P. (2011), "Some aspects of the classification of costs of sugar production", Visnyk L'vivs'koi komertsijnoi akademii, vol. 36, pp. 325—327.

12. Tril', S. R. (2001), "Accounting and cost analysis of business results (in the example of the sugar industry)", Ph.D. Thesis, Economy, Ternop. akad. nar. hosp-va, Ternopil, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 631.1:339.137.2

В. А. Есаулов,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ОПТИМІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧОЇ СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЇХ ПРОДУКЦІЇ

V. Esaulov,
postgraduate, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

OPTIMIZATION OF PRODUCTION STRUCTURE OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES AS CONDITION OF INCREASE OF COMPETITIVENESS OF THEIR PRODUCTION

Виявлено резерви економічного розвитку агровиробників Київської області та на основі економіко-математичного моделювання обгрунтовано оптимізацію виробничої структури сільськогосподарських підприємств як визначальну умову підвищення конкурентоспроможності їх рослинницької продукції.

Reserves of economic development of agroproducers of Kiev region and on the basis of economic-mathematical modeling reasonably optimization of production structure of the agricultural enterprises as defining a condition of increase of competitiveness of their production of plant growing are revealed.

Ключові слова: оптимізація, конкурентоспроможність, економічна ефективність, виробничо-господарська діяльність, моделювання, сільськогосподарські підприємства, фермерське господарство.

Key words: optimization, competitiveness, economic efficiency, production and economic activities, modeling, agricultural enterprises, farm.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За умов постійного зростання конкуренції на аграрному ринку питання підвищення конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств набуває дедалі все більшої уваги вітчизняних науковців і практиків. Від вирішення цієї проблеми залежать економічні показники виробництва сільськогосподарської продукції, конкурентостійкість та ефективність господарської діяльності аграрних формувань. Обгрунтування ефективного конкурентоспроможного ведення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств потребує багатоваріантних розрахунків оптимального використання земельних, трудових, матеріальних й фінансових ресурсів із врахуванням процесів спеціалізації виробництва, ускладнення міжгосподарських зв'язків при різних стратегіях економічного розвитку даного господарюючого суб'єкта в умовах необхідності подальшої інтенсифікації виробництва та невизначеності його зовнішнього середовища господарювання.

СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності рослинницької продукції необхідно розпочинати з обгрунтування оптимального ведення господарської діяльності сільськогосподарських підприємств різних природно-економічних зон країни з урахуванням природних, демографічних, організаційно-економічних та інших умов. При цьому мають бути визначені оптимальні параметри збалансованого розвитку аграрних галузей в підприємствах, їх спеціалізація і економічне обгрунтування розвитку додаткових галузей, створені умови для раціонального використання земельних угідь, трудових ресурсів, для запровадження зональних систем землеробства, інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур тощо.

Даній проблемі присвячені праці таких вчених-економістів, як: В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, О.А. Бугуцький, В.П. Галушко, С.І. Демяненко, О.Ю. Єрмаков, О.В. Крисальний, І.І. Лукінов, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавер, В.М. Трегобчук та ін. Проте постійні зміни та нестабільність умов ринкового середовища щодо функціонування аграрного сектора України потребують поглибленого дослідження питання підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та оптимізації їх виробничої

Передплатний індекс 21847

структури для забезпечення ефективного господарювання.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є наукове обгрунтування пропозицій щодо підвищення конкурентоспроможності рослинницької продукції сільськогосподарських підприємств на агропродовольчому ринку на основі визначення основних організаційно-економічних факторів підвищення продуктивності та оптимізації виробничої структури аграрних формувань Київської області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Перехід в аграрному господарюванні на інтенсивні технології виробництва, зумовлений швидким та радикальним реформуванням сільського господарства на засадах приватної власності на землю, суттєва зміна структури посівних площ сільськогосподарських культур під впливом кон'юнктури споживчого ринку, що призвело до посилення технологічного навантаження на грунти, розбалансування структури виробничого потенціалу аграрних формувань тощо.

З метою виявлення резервів підвищення ефективності господарювання та конкурентоспроможності агропродовольчої продукції нами на матеріалах 261 сільськогосподарського підприємства Київської області (частка виручки від реалізації продукції рослинництва у загальній виручці цих підприємств від продажу сільськогосподарської продукції перевищує 67%) за допомогою багатофакторного кореляційного-регресійного аналізу було проведено дослідження взаємозв'язку між урожайністю основних сільськогосподарських культур (пшениця, кукурудза, соняшник, соя, ріпак) (Y) та наступними факторними ознаками: X1 — витрати на насіння 1 га; X2 — витрати на добрива на 1 га с.-г. угідь, грн.; X3 — витрати на пальне і мастильні матеріали на 1 га, грн.; X4 — витрати на оплату послуг сторонніх організацій на 1 га сільськогосподарських угідь, грн.; X5 — витрати на оплату праці з відрахуваннями на соціальні заходи, грн.; X6 — витрати на амортизацію на 1 га, грн.

Параметри рівняння та їх оцінки розраховувались методами статистичного аналізу, а саме "Регрессия" в середовищі Microsoft Excel. У розрахунках вірогідних границь використовуються значення таблиць розподілу Фішера і Ст'юдента з вірогідною ймовірністю P = 0,95.

Перевірка коефіцієнтів регресії на достовірність за допомогою t-критерію Ст'юдента показала, що достовірними факторами впливу на урожайність пшениці з поелементних статей витрат виявилися витрати на насіння (X1), добрива (X2), оплату робіт та послуг сторонніх організацій (X4) та витрати на амортизацію (X6) на 1 га посіву: розрахункові значення критерію Ст'юдента більші за табличне значення 1,96. Вплив витрат на нафтопродукти (X3) та оплату праці з відрахуваннями (X5) є недостовірним, отже ці змінні не можна включати в рівняння. Для кукурудзи недостовірним фактором є витрати на оплату праці з відрахуваннями, для соняшника — витрати на оплату праці з відрахуваннями та витрати на амортизацію, для сої — витрати на оплату праці з відрахуваннями, для ріпаку — витрати на оплату робіт та послуг сторонніх організацій, — витрати на оплату праці з відрахуваннями, витрати на амортизацію.

Отже, подальший кореляційно-регресійний аналіз було проведено лише за достовірними факторами впливу на урожайність.

За даними проведених розрахунків можна зробити наступні висновки. Так, за критерієм Фішера усі рівняння є статистично значимими, оскільки розрахункові значення більші за табличне (для пшениці воно становить 34,15; для кукурудзи — 26,68; соняшнику — 22,96; сої — 36,24; ріпаку — 16,55. Табличне значення F-критерію дорівнює 2,14).

Як відомо, зв'язок між значеннями функції і незалежних змінних (коефіцієнт кореляції) вказує на ступінь тісноти зв'язку між досліджуваними ознаками.

Отримані нами результати кореляційно-регресійного аналізу свідчать, що ступінь тісноти зв'язку між досліджуваними для пшениці, кукурудзи, соняшника, сої та ріпаку ознаками є значним, оскільки коефіцієнт множинної кореляції R становить для цих культур відповідно 0,592; 0,585; 0,562; 0,656 і 0,530.

Одиницею виміру одночасного впливу, зумовленого варіацією усіх факторів є коефіцієнт множинної детермінації (R^2). В нашому випадку R^2 для пшениці становить 0,3506, тобто варіація урожайності у цієї культури на 35,06% залежить від зміни досліджуваних чинників.

Коефіцієнти детермінації за окремими факторами впливу розраховують за формулами:

$$d_i = a_i \times ryx_i \times Sx_i / Sy \quad (1),$$

де і — номер фактора; a_i — коефіцієнти регресії і-го фактора; ryx_i — коефіцієнт кореляції ознаки у з і-тим фактором; Sx_i — стандартне відхилення і-го фактора; Sy — стандартне відхилення ознаки у.

Як свідчать коефіцієнти детермінації, рівень урожайності пшениці (У) на 35,06% залежать

Передплатний індекс 21847

від сумарного впливу досліджуваних факторів, у тому числі: на 5,16% від витрат на насіння (X1), на 14,77% від витрат на добрива на 1 га (X_2), на 6,74% від витрат на оплату робіт та послуг сторонніх організацій (X_4) та на 8,38 % від витрат на амортизацію.

Сумарний коефіцієнт детермінації становить:

$$d = d_1 + d_2 + d_3 + d_4 = 5{,}16\% + 14{,}77\% + 6{,}74\% + 8{,}38\% = 35{,}06\% \quad (2).$$

Рівень урожайності кукурудзи (Y) на 34,2% залежать від сумарного впливу досліджуваних факторів, у тому числі: на 11,0% від витрат на насіння (X1), на 7,6% від витрат на добрива на 1 га (X_2), на 9,2 % — від витрат на нафтопродукти, на 3,3% від витрат на оплату робіт та послуг сторонніх організацій (X_4) та на 3,1 % від витрат на амортизацію.

Найвагомішим фактором впливу на урожайність соняшнику, сої та ріпаку є витрати на насіння (14,7% , 11,7% та 10,7 % відповідно) та витрати на добрива (6,6%, 3,4 % та 11,8%).

Рівняння регресії залежності урожайності пшениці від перелічених факторів має вигляд:

$$Y = 34{,}41438 + 0{,}005803 X_1 + 0{,}004997 X_2 + 0{,}004143 X_4 + 0{,}005337 X_6. \quad (3).$$

Параметри одержаного рівняння кореляційно-регресійного зв'язку свідчать, що збільшення витрат на насіння, мінеральні добрива, оплату робіт та послуг сторонніх організацій та витрат на амортизацію на 1 га посіву пшениці на 100 грн. призводить до збільшення результативної ознаки (урожайності) відповідно на 0,59; 0,47; 0,26 та 0,37 ц/га відносно середніх значень по Київській області.

Для кукурудзи:

$$Y = 46{,}621 + 0{,}007832 X_1 + 0{,}005948 X_2 + 0{,}007074 X_3 + 0{,}002957 X_3 + 0{,}004783 X_6. \quad (4).$$

Збільшення витрат на насіння, мінеральні добрива, нафтопродукти, оплату робіт та послуг сторонніх організацій та витрат на амортизацію на 1 га посіву кукурудзи на 100 грн. призводить до збільшення результативної ознаки (урожайності) відповідно на 0,78; 0,59; 0,71; 0,3 та 0,48 ц/га відносно середніх значень по області.

Для соняшнику:

$$Y = 16{,}79544 + 0{,}006658 X_1 + 0{,}002129 X_2 + 0{,}002316 X_3 + 0{,}001058 X_4. \quad (5).$$

Для сої:

$$Y = 12{,}67785 + 0{,}004629 X_1 + 0{,}001 X_2 + 0{,}0031 X_3 + 0{,}0029 X_4 + 0{,}0024 X_6. \quad (6).$$

Для ріпаку:

$$Y = 19{,}33907 + 0{,}005464 X_1 + 0{,}002755 X_2 + 0{,}003136 X_3. \quad (7).$$

Отже, за розрахованими коефіцієнтами еластичності можна зробити такі висновки: із збільшенням землезабезпеченості працівника, витрат на заробітну плату, добрива, нафтопродукти, амортизацію, оплату праці, робіт і послуг сторонніх організацій у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь на 1% відносно середніх значень у вибірці виробництво валової продукції рослинництва на одиницю площі збільшиться відповідно для кожної культури на визначений показник.

Щодо оптимізації виробничої структури сільськогосподарських підприємств, то вона здійснювалася шляхом економіко-математичного моделювання [2] за даними виробничо-господарської діяльності фермерського господарства (ФГ) "Широкоступ" Кагарлицького району Київської області. Основними видами діяльності цього господарства є вирощування зернових і виробництво молока.

Площа сільськогосподарських угідь ФГ "Широкоступ" становить 2796,0 га, в тому числі ріллі — 2754,0 га, середньорічна чисельність працівників складає 64 особи, з яких 44 зайнято в галузі рослинництва, а 20- у тваринництві. У 2014 р. тут було вироблено 20254,2 тис. грн. валової продукції сільського господарства, одержано 3535,9 тис. грн. прибутку, а рівень рентабельності господарської діяльності склав 17,6 %, у тому числі по рослинництву — 18,1%. Як видно з наведених даних, господарювання даного економічного суб'єкта є рентабельним, але для підвищення його конкурентоспроможності на ринку продукції рослинництва, потрібною є низка організаційно-економічних заходів щодо оптимізації виробничої структури цього фермерського господарства.

Основними змінними у моделі оптимізації виробничої структури фермерського господарства є: площі сільськогосподарських культур за різним призначенням використання продукції; площі природних кормових угідь; поголів'я тварин за певними їх видами; потреба в додаткових обсягах добрив, трудових, кормових, земельних та інших ресурсах, необхідних для успішної діяльності підприємства; показники обсягів виробництва валової та товарної продукції (грошові надходження) та витрат на їх одержання.

Область допустимих розв'язків задачі оптимізації виробничої структури сільськогосподарського підприємства обмежена умовами, а саме: з використання сільськогосподарських угідь; вимог дотримання сівозмін; з використання трудових ресурсів та основних засобів виробництва; з виробництва та використання кормів з можливістю їх купівлі в підприємстві та іншими умовами. В економіко-математичній моделі задачі передбачені умови з гарантованих обсягів виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції.

У моделі представлена група умов, що визначає показники ефективності використання

Передплатний індекс 21847

земель, зокрема вартість валової та товарної продукції, трудові і грошові витрати на її виробництво тощо.

Оптимізацію використання сільськогосподарських угідь в підприємстві можна проводити за декількома критеріями, основними із яких є: обсяг виробництва валової або товарної продукції та чистий прибуток [2—5].

Для запису економіко-математичної моделі оптимізації використання земельних ресурсів були прийняті такі позначення: Zmax — максимальна величина чистого прибутку, одержаного підприємством; k — індекс виду ресурсу, продукції, економічних показників та ін.; K_1 — множина обмежень з використання сільськогосподарських угідь; K_2 — множина обмежень з виконання вимог сівозмін; K_3 — множина обмежень по кормових ресурсах; K_4 — множина обмежень з використання ресурсів (крім кормів); K_5 — множина обмежень по фінансових ресурсах; K_6 — множина обмежень з виробництва продукції; K_7 — множина обмежень з визначення економічних показників; l — індекс галузей в підприємстві; L — множина галузей в підприємстві; L_1 — множина галузей рослинництва; L_2 — множина галузей тваринництва; L_3 — множина сільськогосподарських культур, що відносяться до певної групи (зернові, технічні, кормові тощо); B_k — наявні площі сільськогосподарських угідь k-го виду в підприємстві; P_k — максимальна площа певної групи культур у сівозміні або у посівній площі підприємства; D_k — наявність ресурсів в підприємстві з урахуванням залучення їх зі сторони; W_k — можлива річна величина використання грошових коштів в підприємстві; ρ — річна ставка по кредитах, долі; d_{kl} — річна потреба k-го виду корму або поживних речовин на одну голову тварини l-го виду; v_{kl} — вихід k-ого виду корму або поживних речовин з одного гектара посіву l-го виду культури (галузі); a_{kl} — затрати k-го виду ресурсу (крім кормів і фінансових ресурсів) на одиницю розміру l-го виду галузі; w_{kl} — витрати грошових коштів на одиницю розміру l-го виду галузі або вартість одиниці виміру k-го залученого ресурсу; x_l — шукана величина l-го виду галузі (площа посіву, поголів'я тварин); $x_в$ — величина грошових надходжень від реалізованої продукції; $x_с$ — величина повної собівартості реалізованої продукції; $x^{кр}$ — величина одержаних кредитів; $x_к^{ор}$ — величина земельних угідь, що може бути залучена шляхом оренди земельних паїв; $x_к^з$ — величина к-го виду ресурсу, що може бути закуплена або залучена в підприємство зі сторони.

Обов'язковою умовою ефективного використання земельних угідь в підприємстві як господарюючому суб'єкті є виробництво продукції, яка має попит на ринку та одержання від її реалізації максимального чистого прибутку (формула (8)):

$$Z_{max} = x_в - x_с - \rho x^{кр} \qquad (8).$$

Величина чистого прибутку в підприємстві визначається як різниця величини виручки і величини повної собівартості реалізованої продукції та витрат на виплату відсотків по кредитах.

Для отримання прийнятних результатів розв'язку задачі оптимізації використання земельних угідь в підприємстві на цільову функцію накладені наступні обмеження.

1. Обмеження з використання сільськогосподарських угідь. Умови цієї групи відображають баланс використання земельних угідь (рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження тощо) з їх наявністю в підприємстві з урахуванням можливості їх збільшення за рахунок оренди земельних паїв.

$$\sum_{l \in L_1} x_l \le B_k + x_k^{op}, (k \in K1) \qquad (9).$$

2. Обмеження з дотримання вимог сівозмін. Умови цієї групи вводять у відповідності з вимогами зональної системи землеробства з метою підвищення ефективності використання ріллі, захисту її від ерозії тощо. Тут також вводяться обмеження по граничній питомій вазі зернових, технічних та інших культур у сівозміні чи ріллі.

$$\sum_{l \in L_3} x_l \le P_k, (k \in K2) \qquad (10).$$

4. Обмеження з виробництва та використання кормів. Умови цієї групи передбачають відображають кормовий баланс як по групах кормів, так і по основних видах поживних речовин.

$$\sum_{j \in L_1} v_{kl} x_l \ge \sum_{j \in L_2} d_{kl} x_l, (k \in K3) \qquad (11).$$

5. Обмеження з використання ресурсів (крім кормів та фінансових ресурсів). Умови цієї групи передбачають, що використання ресурсів у виробничій діяльності підприємства не повинно перевищувати їх наявність з урахуванням можливого їх залучення зі сторони чи купівлі.

$$\sum_{l \in L} a_{kl} x_l \le D_к + x_k^з, (k \in K4) \qquad (12).$$

6. Обмеження з використання фінансових ресурсів. Підприємство у своїй виробничій діяльності не повинно використовувати більшу суму коштів ніж є їх у наявності з урахуванням

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Поголів'я тварин у ФГ "Широкоступ" Кагарлицького району Київської області, гол.

Показники	2014 р. факт	Результати оптимізаційних розрахунків виробничої структури підприємства за варіантами					
		I	II	III	IV	V	VI
Корови, гол.	84,0	84	84	84	100	0	0
Молодняк ВРХ, гол.	222,0	221	221	221	102	0	0
Свині, гол.	781,0	781	781	0	0	0	0
Вівці, гол.	37	37	37	0	0	0	0

Джерело: власні розрахунки автора.

залучення позичкових коштів.

$$\sum_{l \in L} w_{kl} x_l + w_{kl} x_k^{з} \le W_к + x^{кр}, (k \in K5) \quad (13).$$

7. Обмеження на гарантовані обсяги виробництва та реалізації продукції.

$$\sum_{l \in L} h_{kl} x_l < R_k, (k \in K6) \quad (14).$$

6. Умови з визначення окремих економічних показників по підприємству. Вони допомагають визначити величину виробничих витрат за їх елементами, вартість валової та товарної продукції, величину прибутку тощо.

$$\sum_{l \in L} b_{kl} x_l = x^{пок}_k, (k \in K7) \quad (15).$$

7. Умова невід'ємності змінних:

$$x_l > 0; x_в > 0; x_c > 0; x^{кр} > 0; x_к^{op} > 0; x_к^{з} > 0 \quad (16).$$

Розроблена економіко-математична модель оптимізації виробничої структури підприємства як умова підвищення конкурентоспроможності продукції рослинництва була апробована на матеріалах ФГ "Широкоступ" Кагарлицького району Київської області на 2018 р. Реалізація моделі проводилась на персональному комп'ютері з використанням засобів пакету прикладних програм Excel.

У процесі досліджень розрахунки здійснювалися за шістьма варіантами, які відображають різні сценарії розвитку фермерського господарства.

І варіант. Оптимізація виробничої структури підприємства здійснювалась за умови, що фермерське господарство в перспективі буде мати існуючу спеціалізацію та планові показники урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Передбачається також, що підприємство зможе залучити і використати у плановому році не більше 42,0 млн грн. коштів. Ці показники є базовими для розрахунків II—V варіантів.

II варіант. Визначається виробнича структура фермерського господарства за умов I варіанту та при можливості одержання короткострокового кредиту у сумі 2,0 млн грн. під 20% річних.

III варіант. Оптимізація виробничої структури фермерського господарства здійснюва-

Таблиця 2. Посівні площі сільськогосподарських культур та поголів'я тварин у ФГ "Широкоступ" Кагарлицького району Київської області на перспективу

Показники	2014 р. факт	Результати оптимізаційних розрахунків виробничої структури підприємства за варіантами					
		I	II	III	IV	V	VI
Пшениця озима	410,0	495,7	495,7	495,7	495,7	550,8	550,8
Жито	10,0	0	0	0	0	0	0
Ячмінь ярий	235,0	228,5	332,6	364,8	447,2	184,2	427,6
Кукурудза	540,0	550,8	550,8	550,8	550,8	688,5	688,5
Просо	10	10	10	10	10	10	10
Гречка	10,0	10	10	91,8	10	293,3	49,9
Овес	10,0	8,2	8,2	8,2	8,2	8,2	8,2
Соняшник	448,0	454,4	454,4	454,4	454,4	468,2	468,2
Соя	550,0	550,8	550,8	550,8	550,8	550,8	550,8
Цукрові буряки	0,0	0	0	0	0	0	0
Кормові коренеплоди	30,0	30,1	30,1	4,1	7,5	0	0
Кукурудза на силос	104,0	66,2	66,2	64,7	105	0	0
Кукурудза на зелений корм	50,0	32,6	20,7	15,6	0	0	0
Однорічні трави на сіно	70,0	4,7	0	45,8	11,3	0	0
Однорічні трави на сінаж	82,0	49	0	45,8	0	0	0
Однорічні трави на зелений корм	168,0	33	30,9	15,9	0	0	0
Багаторічні трави на сіно	0,0	165,2	36,5	0	51	0	0
Багаторічні трави на сінаж	0,0	0	34,7	0	47,2	0	0
Багаторічні трави на зелений корм	27,0	53,8	113	33,9	0	0	0
Багаторічні трави на насіння	0,0	11	9,2	1,7	4,9	0	0
Площа посіву, га	2754,0	2754,0	2754,0	2754,0	2754,0	2754,0	2754,0
Корови, гол.	84,0	84	84	84	100	0	0
Молодняк ВРХ, гол.	222,0	221	221	221	102	0	0
Свині, гол.	781,0	781	781	0	0	0	0
Вівці, гол.	37	37	37	0	0	0	0

Джерело: власні розрахунки автора.

Передплатний індекс 21847

Таблиця 3. Основні показники виробництва та економічної ефективності діяльності у ФГ "Широкоступ" Кагарлицького району Київської області на перспективу

Показник	2014 р. факт	Результати оптимізаційних розрахунків виробничої структури підприємства за варіантами					
		I	II	III	IV	V	VI
Виробництво продукції, т							
Зерно	8509,6	10228,3	10795,2	11066,1	11418,7	12082,2	13121,9
Насіння соняшнику	1798,8	2057,9	2057,9	2057,9	2057,9	2120,3	2120,3
Насіння сої	1375,0	1627,3	1627,3	1627,3	1627,3	1627,3	1627,3
Цукрові буряки	0,0	0,0	0	0	0	0	0
Молоко	484	532,3	532,3	532,3	800	0	0
М'ясо (жива маса)	70,85	127,1	127,1	32,7	27,1	0	0
Валова продукція в порівнянних цінах 2010 р., тис. грн.	20254,2	24615,4	25098,4	24085,3	24933,9	23801,1	24105,2
в т.ч. на 1 га с.-г. угідь, грн.	7244,0	8803,8	8976,6	8614,2	8917,7	8512,6	8621,3
Кількість працівниках, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, чол.	67	56	55	40	42	18	19
Потреба в мінеральних добривах, ц.д.р.	1434,0	2193,4	2281,2	2316,8	2359,4	2476,8	2549,8
Грошові поточні витрати, тис. грн.	20142,1	42000,0	42000	42000	42000	42000	42000
Залучені кредити, тис. грн.	0,0	0,0	1118,1	0	12410,2	0	2000
Реалізація продукції, т							
Зерно	7050,3	8346,2	8861	9680,2	9910,4	10738,6	11685,2
Насіння соняшнику	1769,9	1967,0	1967,0	1967,0	1967,0	2026,6	2026,6
Насіння сої	1237,5	1464,6	1464,6	1464,6	1464,6	1464,6	1464,6
Цукрові буряки	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Молоко	330,5	495,0	495,0	495,0	760,0	0,0	0,0
М'ясо (жива маса)	60,0	45,9	45,9	37,9	27,7	0,0	0,0
Виручка, тис. грн.	23640,8	60138,5	61775,6	61844,0	63813,6	61952,5	64590,4
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	20104,9	45538,1	46836,6	46213,2	47346,5	45748,3	47743,5
Прибуток, тис. грн.	3535,9	14600,4	14715,3	15630,8	16257,1	16204,2	16446,9
у т.ч. від реалізації продукції рослинництва	3432,3	14348,8	14687,4	*15243,*9	15396,7	16204,2	16846,9
Рівень рентабельності, %	17,6	32,1	31,4	33,8	29,5	35,4	34,4
у т.ч. від реалізації продукції рослинництва	18,1	36,91	36,56	35,97	35,95	35,42	35,29

Джерело: власні розрахунки автора.

лась за умов I варіанту та при ліквідації галузі вівчарства і свинарства.

IV варіант. Визначається виробнича структура підприємства за умов III варіанту та при реконструкції молочно-товарної ферми з обладнанням доїльної зали та переводу тварин на однотипний раціон годівлі. При цьому річна планова продуктивність корів має досягти 8000 кг. Для реконструкції ферми передбачається одержання кредитів у сумі 12,41 млн грн. під 20% річних.

V варіант. Визначається виробнича структура фермерського господарства за умови I варіанту та при ліквідації галузі тваринництва (вівчарства, свинарства і скотарства) і зосередженні виробничої діяльності лише на галузі рослинництва.

VI варіант. Визначається виробнича структура фермерського господарства за умови I варіанту та можливості одержання короткострокового кредиту у сумі 2,0 млн грн. під 20% річних.

Результати розрахунків за шістьма варіантами дозволяють виявити оптимальну виробничу структуру фермерського господарства як типового сільськогосподарського підприємства лісостепової зони Київської області для підвищення конкурентоспроможності продукції рослинництва (табл. 1, 2, 3).

Розрахунки за першим варіантом показали, що при досягненні запланованих показників урожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин та оптимізації структури посівних площ і раціонів годівлі худоби можливо вдосконалити виробничу структуру підприємства, збільшити при цьому обсяги виробництва і реалізації продукції й одержати додатково 11064,5 тис. грн. прибутку порівняно з 2014 р. Рівень рентабельності діяльності фермерського господарства "Широкоступ" може зрости з 17,6 до 32,1%.

Розрахунки за другим варіантом свідчать, якщо фермерське господарство одержить кредити під 20% річних, не змінюючи посівні площі, при цьому передбачається повноцінне внесення всіх видів добрив та засобів захисту рослин, покращення заходів обробітку задля отримання вищого врожаю основних видів сільськогосподарських культур.

За третім варіантом розрахунків передбачалася відмова від виробництва збиткової продукції вівчарства і свинарства, що дає мож-

Передплатний індекс 21847

ливість збільшити прибуток фермерського господарства "Широкоступ" на 915,5 тис. грн.

Розрахунки за четвертим варіантом засвідчили, що підвищення ефективності конкурентоспроможності підприємства тісно пов'язано з підвищенням продуктивності сільськогосподарських угідь і тварин. Тому при реконструкції молочно-товарної ферми з обладнанням доїльної зали та переводу тварин на однотипний раціон годівлі при річній плановій продуктивність корів 8000 кг можна збільшити загальну величину прибутку на 626,3 тис. грн.

Здійснені за п'ятим варіантом розрахунки показали, що при ліквідації галузі тваринництва (вівчарства, свинарства і скотарства) і зосередженні виробничої діяльності лише на вирощуванні рослинницької продукції загальна величина прибутку збільшиться на 537,4 тис. грн. при деякому зменшенні (на 3,3%) вартості валової продукції в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь.

Розрахунки за шостим варіантом свідчать, якщо ФГ "Широкоступ" одержить кредити під 20% річних, то економічно доцільно не змінюючи загальну посівну площу збільшити посіви високоприбуткової продукції рослинництва (зерна озимої пшениці, ярого ячменя та кукурудзи).

ВИСНОВКИ

У результаті проведених досліджень виявлено резерви раціонального використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств регіону (земельних, трудових, матеріально-технічних тощо). Встановлено, що підвищення рівня дохідності агровиробників можливе за умови оптимізації їх виробничої структури на основі економіко-математичного моделювання для ефективного господарювання, що дасть змогу підвищити конкурентоспроможність їх продукції на вітчизняному ринку рослинництва. Реалізація розробленої економіко-математичної моделі на практиці сприятиме підвищенню рівня прибутковості ФГ "Широкоступ" за умови застосування обгрунтованих стратегій його економічного розвитку.

Література:

1. Єрмаков О.Ю. Організація сільськогосподарського виробництва. — К.: Видавничий центр НАУ, 2007. — 266 с.

2. Єрмаков О., Нагорний В., Єрмаков С. Виробничий потенціал сільськогосподарських підприємств та інвестування його розвитку // UKRAINIAN JOURNAL Економіст. — 2013. — № 8. — С. 27—30.

3. Кравченко Р.Г. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве. — М.: Колос, 1978. — С. 216—236.

4. Нагорний В.В. До проблеми оптимізації виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств / О.Ю. Єрмаков, В.В. Нагорний // Агросвіт. — 2013. — № 16. — С. 3—8.

5. Пехота М.А. Основи економетрії / М.А. Пехота, О.Ю. Грищенко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 180 с.

6. Степанкевич К.С. Кореляційний аналіз як ретро — методика суспільно-економічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_-Gum/ Vzuk/ 2009_19/241_250.pdf/

7. Обчислення кількох результатів за допомогою таблиці даних [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://office.microsoft.com/uk-ua/excel-help/HP010342214.aspx

References:

1. Ermakov, O. (2007), Orghanizacija siljsjkoghospodarsjkogho vyrobnyctva [The organization of agricultural production], NAU, Kyiv, Ukraine

2. Ermakov, O. Nahornyi, V. and Ermakov, S. (2013), "Agricultural enterprises productive potential and investing of his development", UKRAINIAN JOURNAL Ekonomist, vol. 8, pp. 27—30.

3. Kravchenko, R. (1978), Matematycheskoe modelyrovanye ekonomycheskykh processov v seljskom khozjajstve [Mathematical modeling of economic processes in agriculture], Kolos, Moscow, Russia.

4. Nahornyi, V. (2013), "To the optimize problem of using production potential for agricultural enterprises", Agrosvit, vol. 16, pp. 3—8

5. Pekhota, M. and Ghryshhenko, O. (2007), Osnovy ekonometriji [Fundamentals of econometrics]. Kyiv. pp.180.

6. Stepankevych, K. (2009), "The correlation analysis as a retro — a technique of socioeconomic researches", Vcheni zapysky Universytetu "Krok", vol.9, available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc _Gum/ Vzuk/ 2009 _19/241_250.pdf (Accessed 10 March 2016).

7. Microsoft (2016), "Calculations of several results by means of the table of data", available at: http://office.microsoft.com/uk-ua/excel-help/HP010342214.aspx (Accessed 10 March 2016).

Стаття надійшла до редакції 16.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 631.16:658.153

Д. А. Попиченко,
аспірант, Уманський національний університет садівництва

НОРМУВАННЯ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

D. Popychenko,
postgraduate, Uman national university of horticulture

CURRENT ASSETS RATIONING OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглянуті теоретично-методичні засади нормування оборотних активів сільськогосподарських підприємств. Досліджено методичні підходи щодо нормування оборотних активів за часів планової економіки: його недоліки і переваги. За результатами дослідження рекомендовано новий підхід щодо нормування оборотних активів відповідно до сучасних умов господарювання із застосуванням нормативно-чекової системи планування, обліку і контролю витрат на виробництво. Теоретично обгрунтовано, що мотиваційною складовою при нормуванні оборотних активів повинен служити спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість, суми якого повинні повністю залишатися в розпорядженні аграріїв і спрямовуватися на приріст нормативів оборотних активів. Запровадження нормування оборотних активів сприятиме ефективному їх використанню та підвищенню прибутковості сільськогосподарських підприємств на основі науково обгрунтованого планування, чіткої організації бухгалтерського обліку та оперативного контролю за виробництвом.

The article deals with theoretical and methodological bases of the current assets rationing of the agricultural enterprises. Methodological approaches to the current assets rationing at the period of planned economy have been studied: its imperfections and advantages. The results of the research suggest a new approach to the current assets rationing in accordance with modern conditions of economic management using standard cheque system of planning, accounting and manufacturing expenses control. It is theoretically grounded, that motivational component of the current assets rationing process must be special tax treatment with value added tax, which should completely remain at the landowners' disposal and be directed at the increase of the current assets normals. Introduction of the current assets rationing will promote its effective use and increase of the agricultural enterprises profitability on the basis of scientifically grounded planning, distinct accounting organization and operative manufacturing control.

Ключові слова: оборотні активи, нормування, нормативно-чекова система, планова економіка, ринкова економіка.

Key words: current assets, rationing, standard cheque system, planned economy, market economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З розвитком ринкових відносин змінилися не лише форми суб'єктів господарювання аграрної галузі, але і окремі методичні підходи щодо управління оборотними активами. За сучасних умов проблема ускладнюється недостатньою увагою щодо розроблення методичних підходів з нормування оборотних активів, оперативного контролю за цільовим та ефективним їх використанням, які би відповідали ринковим умовам господарювання. Досвід господарювання сільськогосподарських підприємств свідчить, що надмірне накопичення оборотних активів, з одного боку, та їх нестача, з іншого — негативно впливає як на ефективність їх відтворення, так і ефективність виробництва в цілому. За кризових умов природно загострюється інтерес щодо фундаментальних напрацювань як за минулі періоди, так і пошуку альтернатив щодо теорій, які довели на практиці свою результативність. Все це повною мірою відноситься і до нормування оборотних активів, завданням якого є поєднання цих двох дослідницьких спрямувань: історичного і пошуку нових теоретичних підходів відповідно до нових умов господарювання і на цій основі напрацювання нових теоретичних концепцій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Всебічне теоретичне обгрунтування нормування оборотних активів сільськогосподарських підприємств досліджені в працях таких науковців, як Дем'яненка М.Я. [1], Бандурки О.М. [2], Білоусенка Г.Ф. [5], Бечка В.П. [4], Ільчика В.І. [3] та багато інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Відновлення нормування оборотних активів сільськогосподарських підприємств є однією із пріоритетних задач, здатної забезпечити більш дієве управління оборотними активами та зростання ефективності виробництва на умовах розширеного відтворення. Метою дослідження є обгрунтування теоретичних, методичних поло-

Передплатний індекс 21847

жень щодо нормування оборотних активів відповідно до ринкових умов господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оборотні активи як економічна категорія досліджувалися як при плановій економіці, так і при ринковій. За планової економіки мали місце чисельні напрацювання з питань управління оборотними активами. Окремі методичні підходи щодо нормування оборотних активів за планової економіки заслуговують на увагу, їх можна адаптувати до ринкових умов господарювання з метою більш ефективного використання як оборотних активів, так і підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому. Тому дослідження історичного досвіду нормування оборотних активів на методичній основі, що притаманна плановій економіці може слугувати базою з напрацювання методичних підходів з їх нормування за ринкових умов.

Управління оборотними активами в умовах планової економіки в основному зводилося до методичних підходів щодо їх нормування, джерел фінансування, в основі яких були закладені адміністративні методи управління відтворення оборотних активів суб'єктів господарювання. Безперервність процесу виробництва сільськогосподарських підприємств забезпечується внаслідок наявності запасів розмір яких суттєво впливає на фінансові результати їх діяльності. За умови зростаючих обсягів запасів у другому півріччі, для використання їх в наступному виробничому циклі, сільськогосподарські підприємства стоять перед проблемою щодо їх збереження в належному стані. Це потребує додаткових витрат, пов'язаних із забезпеченням складськими приміщеннями, їх експлуатацією, збереженням у належному стані тощо. Досвід господарювання свідчить, що найбільш ефективно оборотні активи як сфери виробництва, так і сфери обігу використовуються сільськогосподарськими підприємствами за умови їх мінімальних розмірів. Мінімальні розміри оборотних активів за часів планової економіки визначалися шляхом їх нормування, яке започатковано під час проведення кредитної реформи 1930—1932 рр. Методичною основою з нормування оборотних активів слугувала чинна на той час "Інструкція з нормування оборотних активів радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств", затверджена Держпланом СРСР, Мінфіном СРСР і Держбанком колишнього СРСР 1—3 квітня 1964 р. Сільськогосподарські підприємства користувалися цією інструкцією щодо нормування оборотних активів до 1989 р.

В основі методичних підходів, закладених в Інструкції з нормування оборотних активів був розрахунок науково обгрунтованих нормативів власних оборотних активів, здатних забезпечити за їх мінімального розміру безперебійність процесу виробництва. Для сільськогосподарських підприємств колективної форми господарювання — колгоспів, нормування оборотних активів було не обов'язковим.

З 1987 р. в Україні було ініційоване проведення експерименту кредитування колгоспів, в основі якого враховувався норматив власних оборотних активів. Такий експеримент набув широкого поширення в сільськогосподарських підприємствах колективної форми — колгоспів Козятинського району Вінницької області. Розрахунок нормативу оборотних активів колгоспами під час проведення експерименту з акредитування здійснювався здебільшого на тій же методичній основі що і радгоспами, хоча термін розрахунок нормативу для колгоспів був замінений на визначення планової потреби в оборотних активах. Із запровадженням експерименту для колгоспів у виробничо-фінансовому плані здійснювався розрахунок планової потреби в оборотних активах. Принципової різниці у визначенні нормативів оборотних активів радгоспами і планової потреби в оборотних активів колгоспами не було. Окремі розбіжності в методиці з нормування оборотних активів між радгоспами і колгоспами були у визначенні нормативу (планової потреби) з кормів. Радгоспи визначали цей нормативи за встановленими відсотками у вигляді страхового запасу. Колгоспи планову потребу в кормах визначали як їх вартість з початку року до отримання врожаю із врахуванням страхового запасу. Розбіжності також мали місце при визначенні нормативу (планової потреби) по мінеральних добривах і отрутохімікатах. Для радгоспів норматив по цьому елементу оборотних активів встановлювався в розмірі 8,3 % річної потреби, а для колгоспів — їх залишок на кінець планового року.

Два різні трактування для сільськогосподарських підприємств — розрахунок нормативу власних оборотних активів для радгоспів і визначення планової потреби в оборотних активах для колгоспів призвело до неоднозначного тлумачення самої сутності нормування. В своїх дослідженнях М.Я. Дем'яненко підкреслював, що при трактуванні цих категорій для сільськогосподарських підприємств різних форм власності "...акцентувалася увага на існуючі відмінності у формуванні оборотних активів у колгоспах і радгоспах, а не речових їх елементів" [1, с. 32]. Підтверджуючи ідентичність методологічних прийомів щодо визначення нормативів оборотних активів радгоспами та планової потреби колгоспами слід відмітити той факт, що в основі методики з нормування оборотних активів закладено принцип мінімізації. Тобто, використовуючи методику визначення нормативів

Передплатний індекс 21847

(планової потреби) по кожному із елементів оборотних активів як колгоспи, так і радгоспи, визначали їх мінімальну величину, за якої досягалася безперервність процесу виробництва.

Визначення нормативів оборотних активів за цієї методики в наукових колах мали як прибічників, так і опонентів. Зокрема, забезпечення безперебійності оборотних активів за даними дослідження О.М. Бандурки можна досягти шляхом їх нормування, оскільки в методичному підході щодо нормування закладено розрахунок мінімальної потреби у фінансових ресурсах, необхідних підприємству для створення мінімальних запасів товарно-матеріальних цінностей, здатних забезпечити безперервність процесу виробництва [2, с. 223].

За часів планової економіки з питань нормування оборотних активів пропонувалося замінити поелементне їх нормування шляхом запровадження сукупного нормативу [3, с. 12]. Такі методичні підходи щодо нормування оборотних активів піддавалися критиці. "Застосування сукупного нормативу за даними дослідження В.П.Бечка звужує функціональну роль самих нормативів, оскільки при його обчисленні значна частина функцій нормування втрачається, що, безсумнівно, ускладнює процес управління оборотними активами" [4, с. 266].

Ми вважаємо, що результативність визначених нормативів оборотних активів із застосуванням мінімальних їх залишків за часів планової економіки були перебільшеним. Визначення мінімальної потреби в оборотних активах як радгоспами , так і колгоспами, на той час, мало на меті визначення потреби в додаткових джерел фінансування оборотних активів. Таким джерелом виступав короткостроковий банківський кредит, що надавався сільськогосподарським підприємствам в разі перевищення фактичних розмірів нормованих оборотних активів над розрахованими нормативами. Результати дослідження свідчать, що за планової економіки це був найхарактерніший чинник, що зумовлював здійснювати нормування оборотних активів. Тобто в основі нормування оборотних активів за планової економіки було визначення його реального понад наднормативного рівня, що покривався за рахунок банківського кредиту.

Недоліком методичних підходів з нормування оборотних активів за чинної на той час методики було те, що в основі розрахунків були закладені мінімальні залишки минулих періодів, що визначалися за даними бухгалтерського обліку. Тобто такі розрахунки орієнтували сільськогосподарських товаровиробників не на майбутні виробничі програми, а на результати досягнутого за минулий період рівня виробництва.

Така практика не сприяла створенню передумов, за яких би зросла відповідальність сільськогосподарських підприємств при розробці планів в цілому, і розрахунку нормативів оборотних активів, зокрема. Здебільшого при розрахунку нормативів оборотних активів спостерігався формальний підхід Нормативи оборотних активів встановлювалися без реального їх підтвердження відповідно до чинної інструкції. В основі таких розрахунків були закладені фактичні дані за попередній звітний період, які негативно відображалися на показниках з управління оборотними активами в майбутньому. Особливо це стосувалося оборотних активів сфери виробництва.

Більш детальний аналіз методичних підходів з нормування оборотних активів за часів планової економіки свідчить про окремі позитивні його сторони. Результати такого нормування свідчили про мінімальний розмір оборотних активів за яких міг бути досягнутий безперервний процес виробництва. На основі таких даних можна було робити висновки щодо забезпеченості сільськогосподарських підприємств оборотними активами не у вигляді джерел, а в формі активів. Порівняння цих даних давало реальну картину ступеня забезпеченості окремих сільськогосподарських підприємств оборотними активами. Крім того, використовуючи дані нормативів оборотних активів можна було здійснювати оперативний контроль за цільовим та ефективним їх використанням на кожній із стадій колообігу виробництва.

Сільськогосподарські підприємства внаслідок специфіки виробництва, здебільшого в першому півріччі, накопичують запаси для забезпечення наступного циклу виробництва, а в другому півріччі — навпаки має місце їх вивільнення з обігу і перевищення їх фактичних залишків над потребою, що призводить до уповільнення їх обертання і негативно впливає на ефективність використання оборотних активів в цілому. Нами проведено аналіз поквартальних залишків оборотних активів по 17 сільськогосподарських підприємствах Уманського району в середньому за 2012—2015 рр., які мають однакову спеціалізацію: виробництво зернових і технічних культур та розмір закріпленої площі сільськогосподарських угідь від 2500 до 3000 га (табл. 1).

Приведені в таблиці дані свідчать, що в обстежених сільськогосподарських підприємствах району структура оборотних активів помітно варіює впродовж року. Із числа обстежених сільськогосподарських підприємств тваринництву як стратегічній галузі сільськогосподарського виробництва не приділяється належна увага про що свідчать залишки в загальній структурі оборотних активів молодняка тварин і тварин на вирощуванні і відгодівлі. В середньому за досліджуваний період молодняк тварин і твари-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Поквартальна структура оборотних активів сільськогосподарських підприємств Уманського району Черкаської області в середньому за 2012—2015 рр.

Показники	на 1 січня	на 1 квітня	на 1 липня	на 1 жовтня	на 31 грудня	у середньому
Оборотні активи сфери виробництва:	66,6	75,4	68,3	60,1	69,4	67,9
- запаси	37,5	29,4	25,7	32,9	41,3	36,5
- тварини на вирощуванні і відгодівлі	3,2	2,1	2,4	2,8	3,1	2,1
- незавершене виробництво	25,6	43,8	40,1	24,3	24,9	29,2
- витрати майбутні періодів	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Оборотні активи сфери обігу:	33,4	24,6	31,7	39,9	30,3	32,1
- готова продукція	19,3	10,2	11,5	19,1	10,5	14,1
- кошти в розрахунках	8,9	12,3	13,8	15,2	14,5	13,1
- грошові кошти	4,9	1,8	6,1	5,3	5,0	4,9
Інші оборотні активи	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Оборотні активи, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: статистичні дані сільськогосподарських підприємств Уманського району.

ни на вирощуванні і відгодівлі в загальній структурі оборотних активів займає 2,1 %. Це свідчить про звужену спеціалізацію сільськогосподарських підприємств, які були обстежені, що негативно відображається на загальному виробничому процесі, оскільки підприємства не можуть дотримуватися науково обгрунтованих сівозмін. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств виключно на вирощуванні сільськогосподарських культур призводить до суттєвих втрат від невикористання побічної продукції рослинництва (солома, гичка, відходи переробки технічних культур тощо). Крім того, рослинницька галузь обмежена у використанні органічних добрив, які необхідні для вирощування екологічно чистої продукції, що користується підвищеним попитом в країнах, що входять до ЄС, а Україна має квоту на їх реалізацію в ці країни. Питома вага виробничих запасів протягом першого півріччя поступово знижується (найзначніше в другому кварталі). У той же час, питома вага незавершеного виробництва збільшується і досягає свого найбільшого значення (40,1 %) до кінця другого кварталу. Вказана зміна структури оборотних активів пов'язана з проведенням у першому півріччі весняно-польових робіт, у результаті яких переважна більшість запасів до кінця півріччя авансується у виробничий процес. Це і є основним чинником нарощування затрат незавершеного виробництва. Якщо розмір незавершеного виробництва на кінець другого кварталу порівняно з початком року зріс на 14,6 відсоткових пункти, то темпи зниження вартості запасів за цей же період склали 11,8 відсоткових пункти. Така розбіжність між темпами зростання незавершеного виробництва і темпами зниження запасів пояснюється тим, що в незавершеному виробництві одночасно з обігом оборотних активів обертається вартість основних засобів та робочої сили. Питома вага готової продукції в першому півріччі помітно знижується. Це, перш за все, викликано прагненням підприємств реалізувати продукцію минулих років, з тим щоб акумулювати кошти, необхідні для проведення весняно-польових робіт. Надалі, по мірі виходу готової продукції з виробництва, її питома вага стає помітно вищою, а величина грошових коштів, навпаки, знижується як в абсолютному, так і у відносному виразі. Питома вага коштів у розрахунках протягом всього року залишається високою в середньому за рік становить 13,1% у структурі оборотних активів. Слід також зазначити, що в цілому за досліджуваний період питома вага оборотних активів сфери обігу займає 32,1% до загальної вартості всіх оборотних активів. Таку тенденцію щодо зростання питомої ваги оборотних активів сфери обігу можна, з одного боку, оцінити позитивно. Оборотні активи сфери обігу найбільш ліквідні та, як правило, мають більш високу швидкість обороту в порівнянні з активами сфери виробництва. Отже, зростання питомої ваги оборотних активів сфери обігу теоретично повинно сприяти зростанню ефективності використання оборотних активів в сільському господарстві і зміцнювати фінансову стійкість господарюючих суб'єктів. У той же час, як свідчить практичний досвід зайве відволікання оборотних активів у сферу обігу може негативно позначитися на результатах діяльності сільськогосподарських товаровиробників, спричинити перебої в виробничому процесі, уповільнити рух коштів у виробництві. Таким чином, дотримання оптимального співвідношення оборотних активів сфери виробництва і сфери обігу є однією із пріоритетних передумов ефективного управління оборотними активами сільськогосподарських підприємств за сучасних умов господарювання.

Використовуючи результати поквартального стану оборотних активів обстежених сільськогосподарських підприємств Уманського району нами проведений аналіз щодо співвідношення фактичних залишків оборотних активів і розрахованих нормативів з використанням методичних підходів, що використовувалися раніше (табл. 2).

Проведений аналіз свідчить про випереджаюче зростання фактичних залишків оборотних активів сфери виробництва, зокрема запасів над розрахованими нормативами. По виробничих

Передплатний індекс 21847

запасах фактична їх сума в 2012 р. перевищувала норматив на 26,5 %, а в 2015 р. на 11,9%. Аналогічна ситуація з перевищенням фактичного рівня готової продукції над розрахованими нормативами від 52,3 % в 2012 р. і 29,5% в 2015 р. У той же час фактичний розмір незавершеного виробництва має стійку тенденцію щодо зниження відповідно до рівня розрахованого нормативу. Зниження затрат незавершеного виробництва відносно розрахованого нормативу в 2013 р. склало 1,3, у 2014 р. 6,7, в 2015 р. 8,5 відсоткових пункти. Це свідчить про зменшення площ під урожай майбутнього року, відсутність заходів, спрямованих на розширене відтворення, яке є однією із передумов діяльності сільськогосподарських підприємств за ринкових умов.

Таблиця 2. Співвідношення фактичної і розрахованої потреби в оборотних активах сільськогосподарських підприємств Уманського району, за роками, %

Показники	2012	2013	2014	2015
Всього нормованих оборотних активів	118,5	114,3	107,6	112,3
в тому числі: запаси	126,5	116,1	109,9	111,9
- незавершене виробництво	100,3	98,7	93,3	91,5
- готова продукція	152,3	161,3	142,3	129,9

Джерело: статистичні дані сільськогосподарських підприємств Уманського району.

З переходом на самофінансування сільськогосподарських підприємств у 1998 р. Інструкція з нормування оборотних активів для сільськогосподарських підприємств була скасована. Натомість, у 1998 р. були розроблені ННЦ "Інститутом аграрної економіки" і рекомендовані для використання Методичні рекомендації з нормування оборотних активів сільськогосподарськими підприємствами [5]. В основі запропонованої інструкції був закладений принцип споживання матеріальних запасів. Як і в попередній інструкції, так і рекомендованій, при визначенні нормативів оборотних активів використовувалися фактичні показники за попередній звітний період та планові показники щодо споживання кожного із видів запасів, що визначалися за даними технологічних карт. Хоча цей метод порівняно з тим, що раніше існував більш простий та доступний, сприяв дотриманню принципу мінімальності, його застосування за ринкових умов господарювання сільськогосподарських підприємств є недоречним внаслідок того, що в його основу закладений той же методичний підхід, виходячи із рівня, який був досягнутий за попередні звітні та планові періоди.

Така система планування в цілому і нормування оборотних активів, зокрема не відповідає ринковим відносинам та реальним потребам підприємств в оборотних активах. Проведений аналіз застосування цих Методичних підходів з нормування свідчить, що сільськогосподарські підприємства при розрахунку нормативів оборотних активів, як правило, завищували норматив, оскільки розмір нормованих оборотних активів був прив'язаний до додаткового джерела фінансування виробничого процесу у вигляді банківських запозичень. Розрахований норматив оборотних активів слугував для визначення потреби в короткострокових кредитах. Впродовж року мало місце неодноразове коригування нормативів оборотних активів, враховуючи різного ряду фактори, зокрема збільшення обсягів виробництва продукції, дотримання завдань щодо прискорення обертання оборотних активів. Таке коригування мало на меті проведення перерахунку планової потреби в кредитах банку, в основному в сторону їх збільшення, для забезпечення безперебійності виробничого процесу і за своєю сутністю мало директивний характер

Ситуація, яка склалася в аграрній сфері за сучасних умов господарювання, потребує ринкових підходів до організації і управління оборотними активами, в основі яких повинна домінувати фінансова самостійність сільськогосподарських підприємств, що докорінно змінює зміст і значення нормування оборотних активів. В економічній літературі останніх років домінує теза, що нормування оборотних активів для сільськогосподарських підприємств втратило своє значення. В той же час, досвід країн з розвинутими ринковими відносинами свідчить про суттєві напрацювання з цієї проблеми, які можна повною мірою адаптувати у вітчизняну практику. Досвід щодо управління оборотними активами, зокрема їх нормування за часів планової економіки, можна використати і при управлінні оборотними активами за сучасних умов господарювання. З огляду на вищевказане, нормування як елемент управління оборотними активами не втратило своєї актуальності за ринкових умов господарювання, оскільки є необхідним елементом внутрішньовиробничого планування.

На першому етапі становлення ринкових відносин в сільському господарстві, запровадження в практику господарювання самостійності підприємств призвело до повної ліквідації нормування оборотних активів як одного із важливих елементів управління оборотними активами. Досвід господарювання сільськогосподарських підприємств у нових умовах свідчить, що за сучасних умов проблема нормування оборотних активів повинна вирішуватися по-новому. В країнах з розвинутими ринковими відносинами вся виробнича і фінансова діяльність заснована на інтересах підприємця. В основі нормування закладено універсальний принцип забезпечення безперебійності виробничого процесу. Запаси товарно-матеріальних цінно-

Передплатний індекс 21847

стей за любих умов господарювання є необхідним елементом організації та управління виробництвом.

Проблемою за сучасних умов господарювання є методичні підходи щодо планування, відсутність мотивації, яка би орієнтувала сільськогосподарські підприємства здійснювати розрахунки нормативів оборотних активів. Як і при плановій, так і ринковій економіці для забезпечення безперервності виробничого процесу сільськогосподарське підприємство повинно мати в своєму розпорядженні запаси матеріальних ресурсів, певні обсяги витрат незавершеного виробництва, що є важливою передумовою відтворення в сільському господарстві.

Метод нормування оборотних активів, який напрацьований за часів планової економіки характеризувався своєю універсальністю. В той же час, за ринкових умов господарювання одного принципу універсальності недостатньо для управління оборотними активами та відновлення їх нормування. З розвитком ринкових відносин крім універсальності як методичного підходу нормування оборотних активів слід формувати інші принципи, здатні докорінно зміни методичний підхід до нормування оборотних активів та звузити сферу нормативного управління.

Нормування оборотних активів за ринкових умов господарювання потребує реорганізації всієї системи нормування, яка би враховувала особливості різного роду власності, специфіку сільськогосподарського виробництва. Важливу роль в управлінні оборотними активами через їх нормування відіграє мотивація до проведення таких розрахунків. Досвід розрахунків нормативів оборотних активів за їх елементами за часів планової економіки свідчить про формальний підхід до нормування оборотних активів. Сільськогосподарські підприємства за сучасних умов господарювання повинні бути економічно зацікавлені в проведенні розрахунків з нормування оборотних активів. З огляду на це за сучасних умов господарювання сільськогосподарських підприємств недоцільно нормувати оборотні активи за всіма їх елементами. Достатньо обмежитися нормуванням запасів, молодняка тварин і тварин на відгодівлі та незавершеного виробництва.

В основі нормування цих елементів оборотних активів повинні бути закладені принципи фінансової політики здатної забезпечити:

— здійснення оперативного контролю за використанням оборотних активів на кожній із стадій колообігу виробництва;

— забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва та нарощування виробництва конкурентоспроможної продукції, здатної конкурувати на зовнішніх ринках;

— застосування спеціального режиму оподаткування податком на додану вартість сільськогосподарських підприємств кошти, від якого слід спрямовувати на поповнення оборотних активів;

— проведення оперативного контролю за витратами через їх планування, облік і контроль як на кожному виробничому підрозділі, так і в цілому по сільськогосподарському підприємстві (рис. 1).

Досліджуючи проблему нормування оборотних активів суб'єктів господарювання, які функціонували на умовах міжгосподарської кооперації за планової економіки, Г.Ф. Білоусенко пропонував змінити підхід до нормування оборотних активів шляхом запровадження не єдиних, а диференційованих нормативів" [6, с. 64]. В основі такої методики закладений сформований підхід застосування нормативно — чекової системи планування, обліку і контролю за виробництвом, яка успішно функціонувала за часів планової економіки в Україні в цілому і в Черкаській області, зокрема. Слід відмітити, що Черкащина була свого роду флагманом у застосуванні цієї системи в сільськогосподарських підприємствах до 1990 р. Сільськогосподарські підприємства при запровадженні чекової системи мали змогу здійснювати оперативний контроль безпосередньо на виробництві за станом оборотних активів. Певні функції за станом оборотних активів, на той час, залишалися в обслуговуючих їх установах банків при здійсненні кредитування. Це створювало необхідні передумови для більш ефективного використання оборотних активів, оптимального співвідношення і розмежування їх на власні і позичені, запровадження більш прогресивних форм і методів господарювання. В результаті застосування цієї системи досягалося на макрорівні наукове обгрунтування планової потреби у фінансових і кредитних ресурсах, давало змогу обгрунтовано планувати їх розподіл у регіональному розрізі, а на макрорівні — визначати потребу у власних фінансових ресурсах, оцінювати рівень забезпеченості підприємств виробничими запасами, і на більш якісному рівні управляти оборотними активами.

Пріоритетними при цій системі є всі три складові: планування, облік і контроль витрат за виробництвом. При цій системі планування оборотних активів, що авансуються у виробництво здійснюється, виходячи не з мінімальних залишків по кожному із елементів оборотних активів, які орієнтували сільськогосподарського виробника на минуле, а на основі науково обгрунтованих норм витрат. З огляду на це, за сучасних умов господарювання, відновлення нормативно-чекової форми планування, обліку і контроль за виробництвом є своєчасним.

Передплатний індекс 21847

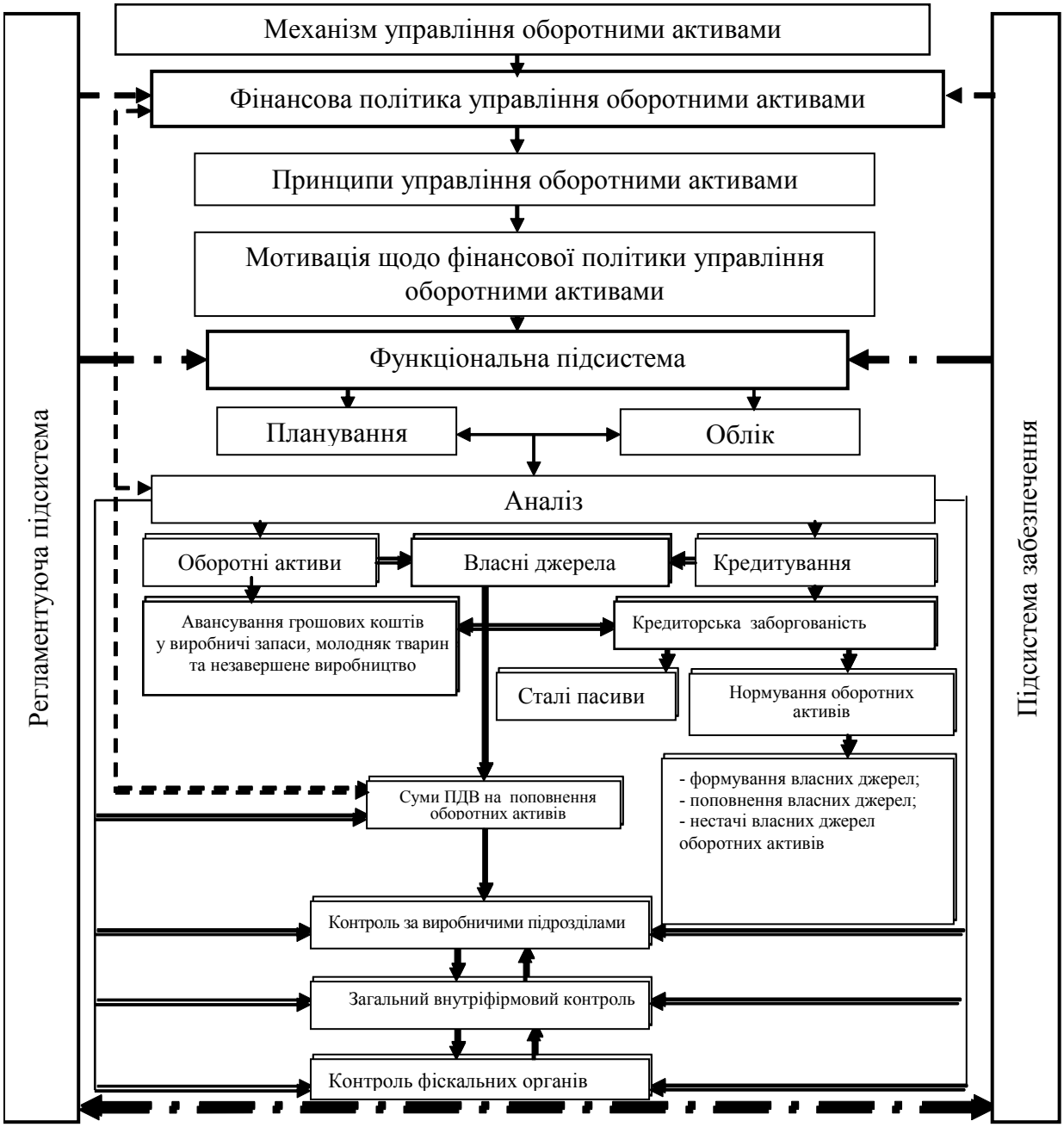

Рис. 1. Роль фінансової політики в конструкції механізму управління оборотними активами сільськогосподарських підприємств

Нормативно-чекова система планування, обліку і контролю тісно взаємопов'язана з економічним плануванням, за якого використовуються чітко розроблені норми висіву кожного виду насіння на 1 га, витрати кормів на 1 голову, внесення мінеральних та органічних добрив на 1 га, витрати палива та мастильних матеріалів на 100 км пробігу тощо. Такі нормативи дають реальну картину щодо потреби підприємства по кожному виду оборотних активів і на кожній із стадій колообігу для забезпечення безперервності процесу виробництва. Автоматично, із запровадженням цієї системи відпаде необхідність у нагромадженні понаднормативних запасів, які протягом певного періоду не будуть задіяні в процесі виробництва. Застосування цього методу призведе до здешевлення і виробництва більш конкурентоспроможної продукції. Своєчасне авансування в колообіг оборотних активів в чітко визначеному плановому розмірі вивільнить кошти із сфери виробництва, які можна сконцентрувати і авансувати на інші економічні проекти, які дадуть додаткові надходження прибутку підприємству. Крім того, нормативна потреба в оборотних активах сфери виробництва дасть змогу наростити обсяги виробництва як у незавершеному виробництві, так і під час проведення весняно-польових робіт, а також для відтворення молодняка тварин для подальшого формування основного стада.

Передплатний індекс 21847

Мотиваційною складовою застосування нормативно-чекової системи планування, обліку і контролю має стати розподіл коштів податку на додану вартість, що повинен залишатися в розпорядженні сільськогосподарських підприємств.

Загальновідомо, що в 2015 і 2016 рр. відбулися революційні зміни щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств. Аграріїв всіх форм власності переведено із фіксованого сільськогосподарського податку на єдиний збільшивши при цьому як грошову оцінку землі, що слугує базою оподаткування, так і ставки податку" [7].

З 01.01.2016 р. практично відмінено спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість. Відповідно до закону України від 24.12.2015 р. № 909- УШ "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо збалансованості бюджетних надходжень в 2016 р." змінилася філософія застосування механізму спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників податком на доданку вартість. Тимчасово в 2016 р. зберігся механізм спеціального режиму оподаткування ПДВ, який передбачає застосування цього механізмі в залежності від спеціалізації виробника в таких розмірах [8]:

— для рослинництва: 15% від спеціального режиму з ПДВ залишається виробнику на спеціальному рахунку, а 85% зараховується в бюджет;

— для свинарства та птаховиробництва — 50% від спеціального режиму з ПДВ залишається виробнику, 50 % зараховуються до бюджету;

— для скотарства: 80% спеціального режиму з ПДВ залишається підприємству, 20% — в бюджет.

Вважаючи на те, що ті програми, які були раніше започатковані практично не працюють з відміною спеціального режиму оподаткування податком на додану вартість аграрії практично залишаються без державної підтримки. З початком фінансової кризи в країні не працює пільговий механізм кредитування сільськогосподарських підприємств, за якого 50% плати за кредит відшкодовувався банкам за рахунок коштів бюджету. Практично за цього механізму кредитування аграрії не бачили "живих грошей", оскільки відшкодування у вигляді 50% плати за кредит отримували банки.

Із запровадженням механізму розщеплення податку на додану вартість для аграріїв і тієї частини, що спрямовується в бюджет, виникає питання наскільки обгрунтований такий механізм розщеплення. Для сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на вирощуванні великої рогатої худоби, відповідно до цього нормативного документу в їх розпорядженні залишається 80% суми податку на додану вартість. У той же час, нічим не обумовлено, що ці кошти повинні бути спрямовані на відтворення поголів'я худоби, зростання виробництва кормів, доведення продуктивності молочного стада до світових рівнів та вагових кондицій м'ясного скотарства до відповідного рівня. Аналогічна картина і по інших групах підприємств, у розпорядженні яких залишається 50% суми податку на додану вартість — підприємства, що спеціалізуються на виробництві продукції свинарства і птахівництва та 15% для підприємств, що займаються вирощування сільськогосподарських культур.

Тому мотиваційною складовою нормування оборотних активів є сума податку на додану вартість, яка раніше повною мірою залишалася в їх розпорядженні. Нормування оборотних активів слід поставити у пряму залежність від суми ПДВ, що залишається в розпорядженні підприємства. Використовувати цю суму слід на приріст нормативу по молодняку тварин і тварин на відгодівлі, приріст незавершеного виробництва, приріст запасів в період наростання затрат. На суму приросту, зокрема молодняка тварин і тварин на відгодівлі, незавершеного виробництва слід суму податку на додану вартість залишати в розпорядженні сільськогосподарського підприємства. Такий розподіл податку на додану вартість у залежності від планових показників забезпечення оборотних активів спонукатиме аграріїв до розширеного відтворення, запровадження науково обгрунтованих сівозмін, впровадження передових прогресивних технологій вирощування худоби і птиці, виробництва сільськогосподарської продукції із застосування енергозберігаючих технологій.

Головним аспектом такого розподілу бюджетних коштів має слугувати оперативний контроль за цільовим та ефективним використанням коштів, що залишаються в розпорядженні сільськогосподарського підприємства. Це вимагає запровадження зі сторони підприємства нормативно-чекової системи планування, обліку і контролю, здатної забезпечити оперативний контроль за надходженням та використанням матеріальних цінностей і здійсненням витрат на виробництво. Нормативно-планові показники слід доводити до кожного виробничого підрозділу і на їх основі встановлювати загальну суму витрат, планові показники щодо собівартості продукції і розмір дотаційної суми від податку на додану вартість, яка залишаєть-

Передплатний індекс 21847

ся в розпорядженні підрозділу, з метою їх використання для розширеного відтворення. Розширене відтворення на сьогодні в аграрному секторі — це додаткові робочі місця, заробітна плата, розвиток соціальної сфери тощо. Застосування такого методу дасть змогу підвищити самостійність і відповідальність кожного підрозділу за результатами виробництва в цілому і ефективним використання оборотних активів, зокрема.

Використання коштів податку на додану вартість, що будуть спрямовані на зверх нормативні потреби з науко обгрунтованих норм запасів, розширення поголів'я молодняка тварин і тварин на відгодівлі, приросту незавершеного виробництва повинно бути під всебічним контролем фіскальних органів, які займаються адмініструванням податку на додану вартість.

ВИСНОВКИ

Відновлення нормативно-чекової системи планування, обліку і контролю затрат на виробництво повинно бути основним методичним підходом щодо нормування оборотних активів здатний забезпечити не лише науково обгрунтоване планування всіх виробничих і фінансових показників, але і забезпечити чітко налагоджений бухгалтерський облік витрат виробництва та оперативний контроль за всіма затратами виробництва в цілому і оборотними активами, зокрема.

Література:

1. Демьяненко Н.Я. Совершенствовать нормирование оборотных средств// Планирование и учет в сельскохозяйственных предприятиях. — 1987. — № 2. — С. 29—32.

2. Бандурка О.М. Фінансова діяльність підприємства: підручник / О.М. Бандурка, М.Я. Коробов, П.І. Орлов, К.Я. Петрова. — К.: Либідь, 1998. — 312 с.

3. Ильчик В.И. Нормирование оборотных средств// Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий. — 1990. — № 6. — С. 9—12.

4. Бечко В.П. Нормування оборотних засобів підприємств аграрного сектору економіки // Фінансова система України. Збірник наукових праць. — Острог: Видавництво "Національний університет "Острозька академія", 2005. — Ч. 1. — С. 266—273.

5. Методичні рекомендації по нормуванню оборотних засобів підприємствами аграрного сектора АПК, розроблені у відповідності з Типовим порядком визначення норм запасів товарно-матеріальних цінностей, затверджених Міністерством економіки України. — К.: ІАЕ УААН, 1998. — С. 39.

6. Белоусенко Г.Ф. Оборотные средства сельскохозяйственных аграрно-промышленных предприятий и производственных объединений. — М.: Россельхозиздат, 1986. — 220 с.

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України (щодо податкової реформи) від 28.12.2014 р. № 71-УШ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19/page13

8. Закон України від 24.12.2015 р. № 909- УШ "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо збалансованості бюджетних надходжень в 2016 р." [Електронний ресурс]. — Режим доступу: buh 24.com ua /3927-2-3//

References:

1. Demianenko, N. Ya (1987), "The improving of the current assets rationing", Planirovanie i uchet v selskokhoziaistvennykh predpriiatiiakh, vol. 2, pp. 29—32.

2. Bandurka, O. M. Korobov, M. Ya. Orlov, P. I. and Petrova, K. Ya. (1998), Finansova diialnist pidpryiemstva [The financial activity of the company], Lybid, Kyiv, Ukraine.

3. Ilchik, V. I. (1990), "Current assets rationing", Ekonomika selskoho khoziaistva i pererabatyvaiushchikh predpriiatii, vol. 6, pp. 9—12.

4. Bechko, V. P. (2005), "The current assets rationing of enterprises of the agricultural sector", Finansova systema Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats, Natsionalnyi universytet "Ostrozka akademiia", Ostroh, vol. 1, pp. 266—273.

5. Ministry of Economics of Ukraine (1998), "Metodychni rekomendatsii po normuvanniu oborotnykh zasobiv pidpryiemstvamy ahrarnoho sektora APK" [Methodological recommendations on the current assets rationing of enterprises of the agricultural sector APK], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.

6. Belousenko, H. F. (1986), Oborotnyie sredstva selskokhoziaistvennykh ahrarno — promyshlennykh predpriiatii i proizvodstvennykh obiedinenii [Current assets of the agricultural agrarian-industrial enterprises and production associations], Rosselkhozizdat, Moskow, Russia.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "About making alteration in the Internalrevenue code of Ukraine and some laws of Ukraine (concerning fiscal reform)", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19/page13 (Accessed 20 Feb 2016).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "About making alteration in the Internalrevenue code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine concerning budget income balance in 2016", available at: buh 24.com ua /3927-2-3// (Accessed 20 Feb 2016).

Стаття надійшла до редакції 17.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 631.15:65.011.4

М. Р. Ярмак,
здобувач, Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

M. Yarmak,
applicant, Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaev

CONCEPTUAL PROVISIONS FOR MANAGEMENT OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES' COMPETITIVENESS

Оскільки сільськогосподарські підприємства виконують провідну роль у забезпеченні продовольчої безпеки як однієї із ключових складових системи національної безпеки держави, впровадження механізмів удосконалення їх діяльності, в тому числі й підвищення рівня конкурентоспроможності, набувають економічного, соціального й політичного значення. Метою статті є розвиток концептуальних положень щодо управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств з урахуванням необхідності пошуку шляхів підвищення її рівня.

У статті поглиблено сутність конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства, визначено її характерні особливості. Обгрунтовано необхідність управління конкурентоспроможністю на стратегічному й тактичному рівнях на засадах компетентнісного підходу. Систематизовано існуючі підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства (перший підхід передбачає використання часткових кількісних та якісних показників визначення конкурентоспроможності; другий — розрахунок інтегральних показників за напрямами оцінки конкурентоспроможності, об'єднаних в узагальнюючий з використанням адитивного або мультиплікативного методу згортки даних). Визначено залежність зміни основних параметрів діяльності сільськогосподарських підприємств, що характеризують конкурентоспроможність підприємства, від стадії життєвого циклу, на якій воно знаходиться. Сформовано перелік інструментів стратегічного й тактичного рівнів управління конкурентоспроможністю підприємства. Для оцінки конкурентоспроможності підприємства та розроблення його конкурентної стратегії обгрунтовано використання збалансованої системи показників (ЗСП) та бенчмаркінгу. Сформульовано концептуальні положення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства, практична значущість яких полягає у спрямованості на підвищення її рівня шляхом розроблення ефективних конкурентних стратегій.

As agricultural enterprises fulfil a leading role in provision of food security as one of the key components of the national security the introduction of mechanisms to improve their activities, including their competitiveness improvement gain economic, social and political significance. The article is to develop conceptual provisions to manage the competitiveness of agricultural enterprises with the need to find ways to increase its level. The article enriches the nature of agricultural enterprises' competitiveness, defines its characteristics. The necessity of competitiveness management at the strategic and tactical levels is justified on the basis of competence approach. We systematized existing approaches to assess the competitiveness of a company (first approach involves the use of partial qualitative and quantitative indexes of competitiveness, the second one includes the calculation of integrated indicators for the areas of competitiveness evaluation united in a synthesis using the additive or multiplicative data convolution method). The dependence of changes in agricultural enterprises' key parameters characterizing competitiveness from the stage of the life cycle where it is located, has been found out. We formed the management tools for enterprise competitiveness for strategic and tactical levels of management. Use of the Balanced Scorecard (BSC) and benchmarking has been proved to assess the competitiveness of an enterprise and to develop its competitive strategy. Conceptual provisions for management of the agricultural enterprises' competitiveness, the practical significance of which is to focus on increase of its level by developing effective competitive strategies, have been developed.

Ключові слова: конкурентоспроможність, сільськогосподарське підприємство, збалансована система показників, бенчмаркінг, концептуальні положення.

Key words: competitiveness, agricultural enterprise, balanced scorecard, benchmarking, conceptual provisions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема управління конкурентоспроможністю, поряд із слабкою державною підтримкою та недостатнім фінансовим забезпеченням, є однією з центральних у діяльності сільськогосподарських підприємств. Це пов'язано з посиленням глобалізаційних процесів, що в найближчій перспективі зумовить розвиток конкуренції на

Передплатний індекс 21847

аграрному ринку та зростання тиску з боку іноземних конкурентів, які вільно увійдуть на вітчизняний ринок аграрної продукції. Тому питання пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств стають сьогодні вкрай актуальними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичні та прикладні аспекти забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств висвітлено у наукових працях таких вітчизняних науковців, як Н.О. Ботвіна [1], І.В. Гуторова [2], Т.П. Добрунік [3], О.А. Нужна [4], В.В. Олійник [5], В.М. Орел [5], О.О. Школьний [7] та ін. Незважаючи на те, що в існуючих наукових роботах окреслено велике коло питань стосовно сутності та управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств, малодослідженими залишаються питання формулювання концептуальних положень управління конкурентоспроможністю в частині забезпечення підвищення його ефективності.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у формулюванні концептуальних положень управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основу будь-якої концепції, в тому числі управління конкурентоспроможністю підприємства, складає термінологічний апарат. Тому першочерговим завданням є дослідження сутності конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Аналіз розглянутих визначень поняття "конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства", які подано в [1—8] дозволив зробити такі висновки. Серед розглянутих трактувань лише у [4; 8] акцентовано увагу на специфіці діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема, земельних та біологічних ресурсах, які використовуються в процесі їх діяльності. При цьому О.А. Нужна [4] зауважує, що конкурентоспроможність аграрних підприємств і всього сільського господарства України в цілому нерозривно пов'язана з раціоналізацією структури землекористування і розв'язанням проблеми ощадливого використання землі.

Розглядаючи конкурентоспроможність як здатність підтримувати та розширювати ринкову частку [3; 7, с. 51], пристосовуватись до нових умов господарювання, використовувати свої конкурентні переваги і перемагати в конкурентній боротьбі [4, с. 5; 7, с. 178], забезпечувати високу ефективність виробництва та збуту своєї продукції [2] або виробляти продукцію, яка користується попитом на ринку [1; 3; 5], при уточненні даного поняття дослідники [1; 2; 4; 5; 7; 8] в більшій мірі роблять наголос на різних способах досягнення конкурентоспроможності як економічного явища. Також необхідно звернути увагу, що у [3; 5, с. 3] використано відмінний від інших підхід до розкриття змісту конкурентоспроможності. Так, у [5, с. 3] для визначення конкурентоспроможності як інтегративно-критеріальної характеристики ринкової зрілості економічних суб'єктів багаторівневої агроекономічної системи на перший план виноситься зв'язок конкурентоспроможності із циклічністю розвитку підприємства та галузі, в якій воно функціонує. В свою чергу Т.П. Добрунік [3] зазначає, що для аграрного підприємства конкурентоспроможність — це забезпечення оптимального співвідношення між обсягами виробництва і реалізації продукції та його ресурсним потенціалом, платоспроможності і інвестиційної привабливості підприємства. На відміну від інших, автор [3] достатньо детально конкретизує стан та параметри діяльності сільськогосподарського підприємства, оптимальне співвідношення яких забезпечує його конкурентоспроможність.

У цілому, враховуючи специфічні риси конкурентоспроможності, її можна розуміти як комплексну характеристику рівня розвитку сільськогосподарського підприємства, що визначає його здатність у порівнянні з конкурентами підтримувати й розширювати ринкову частку за рахунок оперативного реагування на зміни зовнішнього середовища та існуючих і нових конкурентних переваг, які характеризують ключові сфери діяльності підприємства й формуються у результаті ефективного використання фінансових, матеріальних, природних, кадрових та інформаційних ресурсів.

Погіршення стану сільського господарства, мінливість та непередбачуваність зовнішнього середовища, в якому функціонують аграрні підприємства, вимагають зміни традиційних підходів до управління їх конкурентоспроможністю на сучасні, більш дієві. Впровадження стратегічного підходу як альтернативи традиційному є доцільним на шляху підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю сучасних аграрних підприємств. Основною ідеєю переходу до стратегічного управління є ідея необхідності перенесення уваги вищого керівництва з внутрішніх резервів підвищення ефективності та "внутрішніх" проблем підприємства на фактори зовнішнього середовища, щоб вчасно реагувати на зміни, що в ньому відбуваються [10, с. 13; 11, с. 18].

За таких обставин управління конкурентоспроможністю необхідно здійснювати на стратегічному й тактичному рівнях з використанням відповідного інструментарію. Ця ідея через розк-

Передплатний індекс 21847

риття змісту конкурентоспроможності, підходів до її оцінювання або управління частково розглядається у роботах таких дослідників, як І.В. Булах, І.В. Гуторова, Н.В. Михайлова, С.В. Мицюк, В.Ю. Петруня, Н.П. Тарнавська, О.Ф. Яременко та ін. Так, наприклад, І.В. Гуторова [2] конкурентоспроможність визначає як здатність у поточному періоді та в довгостроковій перспективі забезпечувати більш високу, порівняно з конкурентами, ефективність виробництва та збуту своєї продукції. Н.П. Тарнавська [12, с. 149] також підкреслює, що конкурентоспроможність підприємства розкривається через здатність у реальному масштабі часу та у перспективі формувати і використовувати систему знань, умінь і навичок, створення необхідної для ринку продукції. В.Ю. Петруня [13], зауважує, що конкурентоспроможність є динамічним показником, а її забезпечення має тактичні і стратегічні параметри та важелі [13, с. 14]. У [12, с. 104; 14] визначено, що для управління конкурентоспроможністю необхідно розробляти альтернативні стратегічні і тактичні заходи.

Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства, на думку дослідників [15], є специфічною управлінською функцією, реалізація якої забезпечує підприємство конкурентними перевагами перед основними конкурентами не лише в чітко визначений період часу, а у довгостроковій перспективі. Також у [16, с. 189] зазначається, що стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства має бути спрямоване на пошук, визначення і формулювання стратегічних цілей для його забезпечення. Використовуючи термін "стратегічна конкурентоспроможність" у [17; 18] її визначають як спроможність підприємства: ефективно функціонувати в майбутньому релевантному зовнішньому середовищі [17, с. 5], отримати й підтримувати на високому, відмінному від конкурентів, рівні довгострокові конкурентні переваги [18, с. 148].

У свою чергу, тактика управління конкурентоспроможністю підприємства є інструментом реалізації його конкурентної стратегії. Тактичні заходи повинні бути повністю узгоджені зі стратегією і є її безпосереднім продовженням, вираженим у поточних заходах, діях, прийомах [19]. Тактика розробляється на основі стратегії, але в процесі її реалізації здійснюється уточнення стратегії [19]. Тактичне управління конкурентоспроможністю на думку дослідників [16, с. 189; 19; 20, с. 36] являє собою сукупність короткострокових дій, які обирає і практично використовує підприємство для реалізації конкурентної стратегії. І.В. Булах [17, с. 5] тактичну конкурентоспроможність підприємства визначає як спроможність підприємства до ефективного функціонування в релевантному зовнішньому середовищі, займаючи певну конкурентну позицію в даний період часу. Узагальнюючи можна зробити висновок, що стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства орієнтоване на утримання існуючих та досягнення нових конкурентних переваг у довгостроковій перспективі, передбачає визначення стратегічних цілей та формування конкурентної стратегії; тактичне управління — на вирішення поточних завдань забезпечення конкурентоспроможності та корегування стратегічних пріоритетів підприємства.

Як зазначено в [21], реалізація конкурентних стратегій сучасних підприємств в умовах динамічних і різноманітних змін зовнішнього середовища неможлива без кваліфікованих, мотивованих співробітників, професійний і особистісний потенціал яких є ключовим фактором підвищення ефективності підприємства та його конкурентоспроможності зокрема. К.П. Слинчук [22] також розвиває дану ідею та зазначає, що підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств залежить від високого кваліфікаційного та інтелектуального рівня працівників, а також уміння керівництва забезпечити зацікавленість та заохочення працівників у досягненні мети та цілей господарства. За таких умов з наукової та практичної точок зору чималий інтерес викликає компетентнісний підхід, який дає чітке визначення професійних і поведінкових вимог, що пред'являються до працівника залежно від його керівного рівня, професії, посади і виконуваних завдань [23, с. 211]. Розвиток компетенцій як набору знань, умінь та навичок, якими повинен володіти працівник підприємства, є одним із важливих завдань реалізації компетентнісного підходу. До того ж ключові (корпоративні), управлінські, професійні та особистісні компетенції персоналу як джерело конкурентної переваги, створення нових знань та умінь є одним із стратегічних пріоритетів розвитку сучасних сільськогосподарських підприємств. За таких умов впровадження компетентнісно-орієнтованого управління конкурентоспроможністю підприємства на стратегічному та тактичному рівнях створює підгрунтя для забезпечення її ефективності. Тому даний напрям менеджменту в умовах зростання ролі нематеріальних ресурсів має високу практичну цінність.

Обгрунтування доцільності здійснення стратегічного й тактичного управління конкурентоспроможністю підприємства визначає необхідність використання рівневої градації у процесі вибору інструментів її забезпечення. Серед інструментів управління конкурентоспроможністю універсальністю застосування на стратегічному й тактичному рівнях вирізняються функціонально-вартісний

Передплатний індекс 21847

аналіз, метод аналізу LOTS, бенчмаркінг, експертні оцінки, ЗСП, бюджетування. Проте вибір того чи іншого інструментарію необхідно здійснювати не тільки за цілями підприємства, але й зважувати на особливості його діяльності, а також, що є немаловажним, на несуперечливість інструментів та можливість узгодженого їх використання. При цьому важливим критерієм такого вибору, який в більшій кількості випадків не приймають до уваги, є врахування стадії життєвого циклу підприємства.

Теорія життєвого циклу виникла в кінці XIX як комплекс ідей, які включають у себе ідеї: спадковості та розвитку на рівні індивідуумів та організмів; адаптації, виживання та вимирання на рівні окремих видів та цілих популяцій живих організмів [23, с. 4]. Її положення досі не втратили своєї актуальності, набувають розповсюдження у сучасних наукових дослідженнях та використовуються на практиці для управління підприємством.

Необхідність розуміння, на якій стадії життєвого циклу знаходиться підприємство, обумовлено тим, що для кожної із стадій характерними є відповідні зміни основних параметрів його діяльності. Серед таких параметрів: показники фінансово-економічного стану підприємства, частка ринку та масштаби виробництва, рівень інноваційної зрілості, стиль управління персоналом та стратегічні пріоритети в цілому. Іншими словами, правильне визначення стадії життєвого циклу, на якій перебуває підприємство на конкретний момент часу, дає можливість передбачити тенденції його розвитку у майбутньому, в тому числі й кризові, та прийняти заходи щодо їх завчасної нейтралізації або пом'якшення негативного впливу на загальний стан підприємства. Аналогічної позиції дотримуються у [25; 26]:

— можливість переходити на вищі стадії розвитку або ж, навпаки, потрапляти у кризові становища потребує від керівників підприємств зміни цілей, стратегій та способів їх реалізації [25, с. 55];

— використання інструментарію концепції "життєвого циклу" не тільки дає можливість вивчити тенденції, процеси, параметри розвитку економічної системи, але і дозволяє виявити фактори домінуючого впливу на її формування, спрогнозувати ситуацію в економічній системі і за допомогою впровадження управлінських інновацій та своєчасної реструктуризації навчитися управляти її розвитком [26, с. 114].

Слід зауважити, що рівень конкурентоспроможності підприємства також змінюється на різних стадіях його життєвого циклу. При цьому така залежність проявляється не тільки на рівні підприємства, але й на рівні його товару, галузі, а також економіки всієї країни.

Використання теорії життєвого циклу дає можливість розглядати конкурентоспроможність підприємства через призму його динамічних змін, що зумовлює необхідність вибору та змістовного наповнення інструментів управління конкурентоспроможністю на різних етапах розвитку підприємства. До того ж обрані інструменти повинні бути узгоджені між собою та забезпечувати синергійний ефект від їх одночасного використання. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що для підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю підприємством вибір та узгодження інструментарію її забезпечення необхідно здійснювати в залежності від стадії життєвого циклу підприємства та рівня управління ним (стратегічного й тактичного).

У залежності від типу показників, що характеризують рівень конкурентоспроможності підприємства, в тому числі й сільськогосподарських, більшість наукових підходів до її оцінки можна поділити на такі: 1) використання часткових кількісних та якісних показників визначення конкурентоспроможності; 2) розрахунок інтегральних показників за напрямами оцінки конкурентоспроможності, об'єднаних в узагальнюючий з використанням адитивного або мультиплікативного методу згортки даних. При цьому існуючі підходи не позбавлені недоліків, зокрема, відбувається спрощення структури досліджуваного явища (використовується один або декілька взаємопов'язаних показників) та відсутність узгодженості думок щодо складу оцінних показників та способу їх обробки. Незважаючи на різноспрямованість поглядів дослідників щодо складу показників оцінки конкурентоспроможності підприємств, більшість з них застосовує інтегральний метод, розповсюджене використання якого для реалізації цього завдання зумовлено: багатогранністю конкурентоспроможності як економічного явища; можливістю управління конкурентоспроможністю через згруповані фактори, що її формують, та визначення їх внеску в процесі її забезпечення. Оскільки питання змістовного наповнення та кількості таких факторів залишаються центральною проблемою у полі наукового пошуку, для обгрунтування показників оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств проаналізовано роботи дослідників [9; 13; 29—42], які було згруповано в межах підходу, що передбачає розрахунок інтегральних показників за напрямами оцінки конкурентоспроможності. Виходячи з проведеного аналізу думок науковців щодо визначення складових конкурентоспроможності підприємства, серед показників її оцінки найчастіше використовують: показники ефективності виробництва підприємства, його фінансового стану, збуту та просування про-

Передплатний індекс 21847

дукції, її конкурентоспроможності, ефективності управління та маркетингової діяльності. При цьому необхідно звернути увагу, що окремі складові можна співвідносити як частина та ціле, зокрема, управління збутом та просуванням продукції, рівнем її конкурентоспроможності, популярністю торгівельної марки та формування позитивного іміджу підприємства слід розглядати як напрями здійснення маркетингової діяльності. До того ж необхідність використання компетентнісного підходу для забезпечення конкурентоспроможності підприємства та підвищення її рівня, вимагають включення показників ефективності персоналу та їх компетентності у систему індикаторів її оцінки.

Автори [43, с. 25] критикують підходи щодо ототожнення рівня конкурентоспроможності підприємства із ступенем його маркетингової орієнтації. У [44, с. 9] також акцентовано увагу, що управління організаційно-економічним механізмом розвитку конкурентоспроможності підприємств повинно грунтуватися на фінансових та не фінансових показниках функціонування та узгоджуватися зі стратегічним напрямом діяльності підприємства. Ідею необхідності комплексного погляду на конкурентоспроможність в процесі її оцінки також розвинуто Н.П. Тарнавською [12, с. 109]. Автор [12] зазначає, що вибір методів ідентифікації та діагностики конкурентоспроможності підприємства доцільно здійснювати виходячи із завдань конкретного користувача інформації (споживача, працівників, інвесторів, власників і менеджерів підприємства).

До того ж заслуговують на увагу підходи до комплексної оцінки конкурентоспроможності на різних рівнях управління підприємством. Так, І.В. Булах [17, с. 7—8] оцінку стратегічної конкурентоспроможності пропонує здійснювати на основі оцінки тактичної конкурентоспроможності (визначається на основі таких показників, як: конкурентоспроможність кожного виду товару (послуги) на певному ринку; частка обсягу продажів цього товару (послуги) на даному ринку в загальному обсязі продажів підприємства) та конкурентостійкості підприємства. Проте недоліком такого підходу, на нашу думку, є часткове дублювання показників для оцінки конкурентоспроможності на стратегічному й тактичному рівнях.

Н.В. Михайловою [28, с. 3] розроблено трирівневу систему оцінки конкурентоспроможності підприємств, сформовану з урахуванням необхідності прийняття рішень оперативного, тактичного та стратегічного характеру. На думку автора [28, с. 3], на оперативному рівні конкурентоспроможність підприємства визначається конкурентоспроможністю продукції, на тактичному — ефективністю господарської та фінансової діяльностей, на стратегічному — внутрішніми та зовнішніми конкурентними перевагами. Дуже схожий підхід до оцінки конкурентоспроможності підприємства розглянуто у роботі В.А. Павлової та Р.В. Губарєва [45]. На відміну від підходу, викладеному у [28], автори [45] для оцінки конкурентоспроможності на стратегічному рівні пропонують використовувати показники, що характеризують інвестиційну привабливість підприємства. Беззаперечно, комплексність розроблених у [45, 28] підходів відображує зміст конкурентоспроможності як інтегральної характеристики діяльності підприємства. Проте використання інвестиційної привабливості як критерію визначення конкурентоспроможності викликає деякий сумнів. Дійсно, рівень інвестиційної привабливості залежить від конкурентного статусу підприємства, однак визначати інвестиційну привабливість як головну стратегічну мету управління його конкурентоспроможністю є невиправданим. У підході, розробленому Н.В. Михайловою [28, с. 3] навпаки, на стратегічному рівні запропоновано оцінювати зовнішні та внутрішні конкурентні переваги, що говорить на користь раціональності пропозицій автора. Проте залишається незрозумілим, чому лише показники оцінки ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства характеризують конкурентоспроможність підприємства на тактичному рівні. Враховуючи той факт, що тактика повинна уточнювати та деталізувати стратегію, а між показниками оцінки стратегічної й тактичної конкурентоспроможності існує тісний взаємозв'язок, розглянуті підходи потребують удосконалення.

За таких умов серед розглянутих інструментів управління конкурентоспроможністю підприємства, які можливо застосовувати на стратегічному та тактичному рівнях, доцільним є використання збалансованої системи показників. На думку авторів ЗСП, американських дослідників Д. Нортона та Р. Каплана [46, с. 15], вона представляє собою не тільки тактичну або операційну оцінювальну систему, але й служить засобом стратегічного управління на довгостроковій основі. На відміну від інших інструментів, використання ЗСП дозволяє: проаналізувати діяльність сільськогосподарського підприємства на основі визначення рівня конкурентоспроможності за фінансовою, маркетинговою, виробничою і компетентністною сферами; за рахунок розподілу показників у системі на лагові (відстрочені) та випереджальні відстежувати реалізованість стратегічних та тактичних цілей; виявляти та попереджувати фактори негативного впливу на загальний рівень конкурентоспроможності підприємства (за рахунок

Передплатний індекс 21847

Рис.1. Етапи управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства на основі бенчмаркінгу та збалансованої системи показників

визначення причинно-наслідкових зв'язків між підсистемами ЗСП: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, розвиток та навчання персоналу) та ключові фактори, що забезпечують йому успіх в сегменті аграрного ринку, де воно працює.

Врахування порівняльного характеру як однієї із специфічних рис конкурентоспроможності підприємства, вимагає проведення грунтовних маркетингових досліджень показників діяльності конкурентів, аналізу методів ведення їх бізнесу та конкурентної позиції на ринку. Серед великої кількості методів отримання інформації про конкурентів бенчмаркінг набув широкого розповсюдження у західній практиці. Його перевагою у порівнянні з конкурентним аналізом є не тільки зіставлення діяльності підприємства з роботою конкурентів або лідерів інших галузей, але й запозичення та копіювання ефективних методів та прийомів ведення їх бізнесу. Застосування даного інструменту дає можливість виявити ключові переваги конкурентів та інтегрувати їх досвід у діяльність підприємства, що сприятиме розвитку його конкурентних переваг, які є основою підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю. Враховуючи необхідність управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства на стратегічному й тактичному рівнях з урахуванням стадії його життєвого циклу, обгрунтування доцільності використання ЗСП та бенчмаркінгу, визначено етапи його реалізації (рис. 1).

На першому етапі за показниками підсистем ЗСП пропонується здійснювати оцінку конкурентоспроможності підприємства та його основних конкурентів. Оскільки правильно сформована ЗСП повинна містити збалансований комплекс лагових та випереджальних показників [46, с. 140], які відображують результати реалізації стратегічних цілей та фактори досягнення цих результатів, тим самим забезпечуючи переведення стратегії підприємства в площину поточного управління, обгрунтування вибору та групування показників за підсистемами ЗСП є одним із ключових завдань її розроблення. Таким чином, оцінка конкурентоспроможності на стратегічному рівні із використанням лагових показників ЗСП дає можливість сформувати бачення майбутньої конкурентної стратегії, а за результатами її оцінки на тактичному рівні із використанням випе-

Передплатний індекс 21847

реджальних показників уможливлюється зробити висновок про поточний стан конкурентоспроможності. В цілому запропонований комплексний підхід до оцінювання конкурентоспроможності підприємства з використанням ЗСП дозволяє зробити висновки щодо досвіду реалізації його минулих конкурентних стратегій, сучасного конкурентного статусу та позиції на ринку, розробляти пропозиції щодо довгострокового розвитку.

Проте слід зважати на те, що при формуванні ЗСП для оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є обов'язковим врахування специфіки їх діяльності, в тому числі: високої залежності від природно-кліматичних умов, низької оборотності обігових коштів, сезонності виробництва та тривалості виробничого циклу, нерівномірності використання робочої сили та ін.

Необхідно звернути увагу, що однією із головних вимог до побудови ЗСП є формування ланцюга причинно-наслідкових зв'язків між показниками окремих підсистем ЗСП [46] та всередині кожної з них. Для цього використовуються як економіко-математичні, так й експертні методи. Оскільки, на відміну від експертних оцінок, математичний апарат дозволяє виявити латентні зв'язки між показниками, для реалізації цього завдання пропонується використовувати метод канонічних кореляцій, який дозволяє визначити взаємозв'язки між двома групами показників. До того ж об'єднані у групи показники в залежності від ступеня їх впливу на результуючий фінансовий індикатор дозволяють обгрунтувати ключові фактори успіху підприємства. Для спрощення процедури бенчмаркінгового порівняння рівня конкурентоспроможності підприємства та його конкурентів пропонується здійснювати згортку показників за кожною з підсистем ЗСП та подальше їх зведення в узагальнюючий показник. Це дозволить: по-перше, сформувати комплексне бачення про стан функціональних підсистем підприємства (фінанси, маркетинг, виробництво та розвиток персоналу); по-друге, обгрунтувати вибір підприємства-еталону за максимальним значенням узагальнюючого показника. Визначення сильних та слабких місць у діяльності підприємства за результатами інтегрального оцінювання конкурентоспроможності за лаговими та випереджальними показниками ЗСП, порівняння результатів оцінки власної діяльності та діяльності конкурентів є основою визначення стратегічних й тактичних цілей і розроблення конкурентної стратегії підприємства.

Оскільки управління конкурентоспроможністю підприємства на кожному етапі його розвитку має свої специфічні особливості, обгрунтування вибору конкурентної стратегії та визначення підприємства-еталону необхідно здійснювати не тільки за результатами інтегральної оцінки підсистем ЗСП, але й з урахуванням стадії життєвого циклу підприємства. Для співвідношення критеріїв визначення конкурентної стратегії (узагальнюючого показника оцінки конкурентоспроможності підприємства на стратегічному рівні та стадії його життєвого циклу) доцільним є використанням матричного методу. В свою чергу, вибір підприємства-еталону за максимальним значенням узагальнюючого показника оцінки конкурентоспроможності підприємства пропонується здійснювати не з усієї сукупності конкурентів, а враховувати лише ті з них, які знаходяться на аналогічній стадії життєвого циклу. При цьому важливо зауважити, що в якості еталону для підприємств, які знаходяться на стадії спаду, слід обирати підприємство-еталон у стадії зрілості. Поглиблений аналіз діяльності підприємства-еталону дозволить зрозуміти, за рахунок чого йому вдається займати лідируючу конкурентну позицію на ринку, і які прийоми з його досвіду можна запозичити та впровадити у власну діяльність. Для підвищення ефективності процесів впровадження сформованої конкурентної стратегії та комплексу відповідних тактичних заходів, здійснення контролю за реалізацією та оцінювання їх ефективності окрім збалансованої системи показників та бенчмаркінгу доцільним є впровадження й іншого додаткового інструментарію.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі концептуальні положення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств:

1. Управління конкурентоспроможністю необхідно здійснювати на стратегічному та тактичному рівнях на засадах компетентісного підходу.

2. Інструменти управління конкурентоспроможністю повинні бути узгоджені, що досягається їх вибором та змістовним наповненням відповідно до етапу розвитку сільськогосподарського підприємства.

3. Обгрунтування напрямів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства доцільно здійснювати на основі бенчмаркінгу та збалансованої системи показників.

4. Вибір конкурентної стратегії підприємства має базуватись на визначенні стадії його життєвого циклу.

5. Розроблення конкурентної стратегії передбачає визначення ключових факторів успіху (конкурентних переваг) у функціональних сферах діяльності сільськогосподарського підприємства.

Передплатний індекс 21847

6. Бенчмаркінг показників конкурентоспроможності передбачає визначення підприємства-еталону на кожній стадії життєвого циклу.

7. Підприємство-еталон для бенчмаркінгового дослідження обирається за кращим значенням показника конкурентоспроможності підприємства.

Сформульовані концептуальні положення у взаємозв'язку відображують логіку процесу управління конкурентоспроможністю підприємства, підвищити ефективність реалізації якого пропонується з використання збалансованої системи показників та бенчмаркінгу.

Література:

1. Ботвіна Н.О. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Н.О. Ботвіна. — Сімферополь, 2008. — 19 с.

2. Гуторова І. В. Формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / І. В. Гуторова. — Х., 2010. — 20 с.

3. Добрунік Т.П. Підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств регіонального АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Т.П. Добрунік. — Миколаїв, 2008. — 16 с.

4. Нужна О.А. Економічні механізми забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / О.А. Нужна. — Луцьк, 2005. — 20 с.

5. Олійник В.В. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / В.В. Олійник. — Х., 2011. — 20 с.

6. Орел В.М. Теоретичні та методичні аспекти впливу фінансової системи на конкурентоспроможність аграрних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / В.М. Орел. — Херсон, 2010. — 20 с.

7. Школьний О.О. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: монографія / О.О. Школьний. — Умань: Вид-во Уманського держ. аграрного ун-ту, 2007. — 308 с.

8. Трещов М.М. Економічна сутність поняття "конкурентоспроможність підприємства" та специфіка її формування в аграрних підприємствах [Електронний ресурс] / М.М. Трещов // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. — 2011. — № 2. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ vddau_2011_2_45

9. Прокопець Л. В. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / Л.В. Прокопець. — Тернопіль, 2015. — 20 с.

10. Вініченко І.І. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: стан і перспективи / І.І. Вініченко, Д.В. Маховський // Агросвіт. — 2013. — № 21. — С. 10—13.

11. Порохня В.М. Стратегічне управління / В.М. Порохня, Т.О. Беззземельна, Т.А. Кравченко. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 224 с.

12. Тарнавська Н.П. Управління конкурентоспроможністю підприємства: теорія, методологія, практика / Н.П. Тарнавська. — Тернопіль: Економічна думка, 2008. — 570 с.

13. Петруня В.Ю. Екологічний менеджмент в системі ринкової конкурентоспроможності підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.06 / В.Ю. Петруня. — Дніпропетровськ, 2008. — 21 с.

14. Мицюк С.В. Конкурентоспроможність вітчизняної продукції: проблеми та перспективи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.01 / С.В. Мицюк. — К., 2007. — 20 с.

15. Артеменко Л.П. Стратегічне управління конкурентоспроможністю машинобудівних підприємств / Л.П. Артеменко, М.С. Клюквіна // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Економіка. — 2013. — Т. 21, Вип. 7 (1). — С. 66—73.

16. Чупир О.М. Теоретичні основи управління конкурентоспроможністю будівельних компаній / О.М. Чупир // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2011. — № 35. — С. 186—190.

17. Булах І.В. Оцінка конкурентоспроможності підприємства електрозв'язку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / І.В. Булах. — Одеса, 2008. — 20 с.

18. Гуржій Н.М. Методологічні основи вибору конкурентної стратегії підприємств / Н.М. Гуржій // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. — № 6 (51), ч. 2. — 2011. — С. 147—152.

19. Фоломкіна І.С. Тактика підприємства: сутність, особливості і взаємозв'язок зі стратегією [Електронний ресурс] / І.С. Фоломкіна. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2009/Economics/54111.doc.htm

20. Яременко О.Ф. Науково-практичні аспекти стратегічного і тактичного управління конкурентоспроможністю підприємства / О.Ф. Яременко // Вісник Хмельницького нац. ун-ту. — 2011. — № 5, Т. 1. — С. 35—37.

21. Чуланова О.Л. Концепция компетентностного подхода в управлении персоналом [Електронний ресурс] / О.Л. Чуланова // "НАУКОВЕДЕНИЕ". — 2013. — № 5. — Режим доступу: http://naukovedenie.ru/PDF/08evn513.pdf

Передплатний індекс 21847

22. Слинчук К.П. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств в умовах їх інноваційного розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / К. П. Слинчук. — К., 2014. — 20 с.

23. Арапова О.М. Компетентнісний підхід як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства / О.М. Арапова, В.П. Фрідріф, В.А. Модирка // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. — 2013. — № 1 (6). — С. 207—211.

24. Широкова Г.В. Концепция жизненного цикла в современных организационных и управленческих исследованиях / Г.В. Широкова, Т.М. Клемина, Т.П. Козырева // Вестник С.Петербургского ун-та. Сер. Менеджмент. — 2007. — Вып. 2. — С. 3—31.

25. Дідик Л.М. Фінансова складова життєвого циклу підприємства / Л.М. Дідик // Економічний вісник Національного гірничого університету. — 2010. — № 1. — С. 55—62.

26. Рычихина Н.С. Влияние управленческих инноваций и структурных преобразований на жизненный цикл экономической системы / Н.С. Рычихина // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. — 2014. — №4. — С. 58—66.

27. Самуляк В.Ю. Оцінювання рівня розвитку підприємств / В.Ю. Самуляк, Р.В. Фещур // Логістика: Вісник НУ "Львівська політехніка". — Л.: Видавництво НУ "Львівська політехніка", 2008. — № 633. — С. 627—636.

28. Михайлова Н.В. Оцінка конкурентоспроможності підприємств ресторанного господарства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Н.В. Михайлова. — Х., 2009. — 18 с.

29. Малаєва Т.В. Удосконалення аналітичного забезпечення стратегічного управління машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / Т.В. Малаєва. — Луганськ, 2008. — 17 с.

30. Журан О.А. Умови формування характеристик конкурентоспроможності підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.06.01 / О.А. Журан. — Одеса, 2006. — 21 с.

31. Місевич М.А. Забезпечення конкурентоспроможності високотоварних сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / М.А. Місевич. — Житомир, 2008. — 20 с.

32. Шепіцен А.О. Стратегія забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.06.01 / О.А. Шепіцен. — К., 2004. — 20 с.

33. Павлова В. А. Стратегія забезпечення конкурентоспроможності підприємств виробників споживчих товарів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: 08.06.01 / В.А.Павлова. — Донецьк, 2006. — 33 с.

34. Дмитренко Н.М. Конкурентоспроможність переробних підприємств малого бізнесу в АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / Н.М. Дмитренко. — Дніпропетровськ, 2008. — 20 с.

35. Сушилова Ю.Н. Обеспечение конкурентоспособности промышленного предприятия: дис. канд. экон. наук: спец. 08.00.05 / Ю.Н. Сушилова. — Санкт-Петербург, 2010. — 175 с.

36. Конкурентоспособность продукции и предприятия / Б.В. Буркинский, Е.В. Лазарева, И.Н. Агеева и др.; за ред. Б.В. Буркинского. — Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2002. — 132 с.

37. Селезньова О.В. Конкурентоспроможність підприємств сільськогосподарського машинобудування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / О.В. Селезньова. — Запоріжжя, 2009. — 20 с.

38. Лупак Р.Л. Конкурентоспроможність торговельного підприємства та механізм її забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / Р.Л. Лупак. — Львів, 2008. — 20 с.

39. Обідіна Я.І. Організаційно-економічні основи підвищення конкурентоспроможності хлібопекарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / Я.І. Обідіна. — Суми, 2011. — 20 с.

40. Слободянюк В.О. Оцінка конкурентоспроможності підприємств цукрової промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / В.О. Слободянюк. — Одеса, 2009. — 21 с.

41. Євчук Л.А. Стратегії забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: 08.00.04 / Л.А. Євчук. — Миколаїв, 2010. — 36 с.

42. Канінський Н.П. Підвищення конкурентоспроможності продукції овочівництва: монографія / Н.П. Канінський. — К.: ННЦІАЕ, 2005. — 166 с.

43. Шинкаренко В.Г., Бондаренко А.С. Управление конкурентоспособностью предприятия. — Харьков: Изд-во ХНАДУ, 2003. — 186 с.

44. Боїн В.О. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю торговельного підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / В.О. Боїн. — Полтава, 2009. — 21 с.

45. Павлова В.А. Система управління конкурентоспроможністю підприємства / В.А. Павлова, Р.В. Губарєв // Європейський вектор економічного розвитку. — 2014. — № 2 (17). — С. 168—176.

46. Каплан Роберт С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Роберт С. Каплан, Дейвид П. Нортон; пер. с англ. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2003. — 320 с.

Передплатний індекс 21847

References:

1. Botvina, N.O. (2008), "Increase of Competitiveness of Agricultural Enterprises", Ph.D. Thesis, Economy and Management of Enterprises (agrarian economics and AIC), South branch of the "Crimean Agricultural Technological University" of the National Agrarian University, Simferopol, Ukraine.

2. Gutorova, I. V. (2010), "Agricultural Enterprises Competitiveness Formation", Ph.D. Thesis, Economics and management of the agricultural enterprises (according to the economical activity categories), Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dockuchajev, Kharkiv, Ukraine.

3. Dobrunik, T.P. (2008). "Increase of competitiveness of farms of regional Agrarian-industrial complex", Ph.D. Thesis, economy and management of the enterprises (economy of agriculture and agrarian- industrial complex), Mykolaiv state agrarian university of the Ministry of agricultural policy of Ukraine, Mykolaiv, Ukraine.

4. Nuzhna, O.A. (2005), "Economical machineries of providing of competitiveness of agrarian enterprises", Ph.D. Thesis, economics of agriculture and agroindustrial complex, Lutsk state technical university, Lutsk, Ukraine.

5. Olijny'k, V.V. (2011), "The rise of competetiveness of agricultural enterprises in grain market", Ph.D. Thesis, economy and enterprises management (according to the kinds of economic activities), Kharkiv national technical university of agriculture named after Peter Vasilenko, Kharkiv, Ukraine.

6. Orel, V.M. (2010). "Theoretical and methodical aspects of the influence of the financial system on competitiveness agrarian enterprises", Ph.D. Thesis, an economy and management enterprise (the economy of the agriculture and IAC), International university of the business and right, Kherson, Ukraine.

7. Shkol'ny'j, O.O. (2007), Organizacijno-ekonomichny'j mexanizm upravlinnya konkurentospromozhnistyu agrarny'x pidpry'yemstv [Organizational-economic mechanism of competitive agricultural enterprises], Vy'd-vo Umans'kogo derzh. agrarnogo un-tu, Uman, Ukraine.

8. Treshhov, M.M. (2011), "The economic essence of the concept of "competitiveness" and the specifics of its formation in agricultural enterprises", Visny'k Dnipropetrovs'kogo derzhavnogo agrarnogo universy'tetu [Online], Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ vddau_2011_2_45

9. Prokopecz', L. V. (2015), "Increasing the competitiveness of agricultural enterprises", Ph.D. Thesis, economics and enterprise management (according to the type of economic activity). — Ternopil National Economic University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, Ukraine.

10. Vinichenko, I. I. and Mahovskyy, A.V. (2013), " The competitiveness of agricultural enterprises: state and prospects", Agrosvit, vol. 21, pp. 10—13.

11. Poroxnya, V. M. (2012), Strategichne upravlinnya [Strategic management], Centr uchbovoyi literatury', Kyiv, Ukraine.

12. Tarnavs'ka, N.P. (2008), Upravlinnya konkurentospromozhnistyu pidpry'yemstva: teoriya, metodologiya, prakty'ka [Competitiveness management company: theory, methodology and practice], Ekonomichna dumka, Ternopil', Ukraine.

13. Petrunya, V.Yu. (2008), "Ecological management at the system of the enterprise's market competitiveness ", Ph.D. Thesis, Economics of Natural Resources Usage and Environmental Protection, National mining university, Dnipropetrovs'k, Ukraine.

14. My'cyuk, S.V. (2007), "Competitiveness of domestic products: problems and prospects", Ph.D. Thesis, An economic theory and the history of economic thought, National Taras Shevchenko University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

15. Artemenko, L.P. (2013), "Strategic management of competitiveness of machine-building enterprises", Visny'k Dnipropetrovs'kogo universy'tetu. Ser.: Ekonomika, vol. 7 (1), pp. 66—73.

16. Chupy'r, O.M. (2011), "Theoretical basis of management of competitiveness of construction companies ", Visny'k ekonomiky' transportu i promy'slovosti, vol. 35, pp. 186—190.

17. Bulax, I.V. (2008), "Estimation of competitiveness of telecommunication enterprise", Ph.D. Thesis, economy and enterprises' management (for the types of economic activity), Odessa National Academy of Telecommunications named after A.S. Popov, Odesa, Ukraine.

18. Gurzhij, N. M. (2011), "Methodological basis of competitive strategy selection of enterprises", Naukovy'j visny'k Poltavs'kogo universy'tetu ekonomiky' i torgivli, vol. 6 (51), pp. 147—152.

19. Folomkina, I.S. "Tactics of enterprise: the nature, characteristics and relationship with strategy" [Online], Available at: http://www.rusnauka.com/ 30_NIEK_2009/Economics/5411-1.doc.htm

20. Yaremenko, O. F. (2011), "Scientific and practical aspects of strategic and tactical management of enterprise competitiveness", Visny'k Xmel'ny'cz'kogo nacz. un-tu, vol. 5, T.1, pp. 35—37.

21. Chulanova, O. L. (2013), "The concept of competence-based approach in personnel management", NAUKOVEDENIE, [Online], Available at: http://naukovedenie.ru/PDF/08evn513.pdf

22. Sly'nchuk, K. P. (2014), "Management of competitiveness of agricultural enterprises in the conditions of innovative development", Ph.D. Thesis, economics and management (economic activity), National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Передплатний індекс 21847

23. Arapova, O.M. (2013), "Competence approach as a factor in increasing the competitiveness of enterprise", Ekonomika: realiyi chasu, vol. 1 (6), pp. 207—211.

24. Shirokova, G.V. (2007), "Life cycle concept in modern organizational and management studies", Vestnik S.Peterburgskogo un-ta. Ser. Menedzhment, vol. 2, pp. 3—31.

25. Didy'k, L. M. (2010), "The financial component of the life cycle of enterprise", vol. 1, pp. 55—62.

26. Rychihina, N.S. (2014), "Influence of management innovation and structural change in the economic system life cycle", Sovremennye naukoemkie tehnologii. Regional'noe prilozhenie, vol. 4, pp. 58—66.

27. Samulyak, V.Yu. (2008), "Evaluation of enterprise development", Visny'k NU "L'vivs'ka politexnika", vol. 633, pp. 627—636.

28. My'xajlova, N.V. (2009), "Competition evaluation of the restaurant enterprises", Ph.D. Thesis, economics and enterprise management (on economic activity types), Kharkiv State University of Food Technology and Traid, Kharkiv, Ukraine.

29. Malayeva, T.V. (2008), "The improvement of analytical providing of strategic management of machine-building enterprises", Ph.D. Thesis, Economy and enterprises management (enterprises of machine-building and metallurgical branches), East Ukrainian National University named by Volodimir Dal, Lugans'k, Ukraine.

30. Zhuran, O.A. (2006), "Conditions formation characteristics of competitiveness of the enterprises", Ph.D. Thesis, economy, organization and management of the enterprises, National Academy of Communication named after A.S.Popov of Odessa, Odesa, Ukraine.

31. Misevy'ch, M.A. (2008), "The Competitiveness's Raising of Highly Commodity Agrarian Enterprises", Ph.D. Thesis, Economics and Management of Enterprises (by types of economic activities), The Zhytomyr National Agroecological University of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine, Zhy'tomy'r, Ukraine.

32. Shepicen, A.O. (2004), "Strategy of providing competitiveness of enterprises of agrarian sector of economy", Ph.D. Thesis, economics, organization and management of enterprise, The National Agricultural University, Kyiv, Ukraine.

33. Pavlova, V. A. (2006), "Strategy of competitiveness guarantee of companies-consumer goods producers", Thesis for Doctorate Degree, Donetsk State University of Economics and Trade named after M. Tugan-Baranovskiy, Donecz'k, Ukraine.

34. Dmy'trenko, N.M. (2008), "Competitiveness of small business recasted enterprises in AIC", Ph.D. Thesis, economy and management by enterprises (according to the types of economic activities), Dnipropetrovs'k State Agrarian University, Dnipropetrovs'k, Ukraine.

35. Sushilova, Ju. N. (2010), "Ensuring the competitiveness of industrial enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Sankt-Peterburg, Russia.

36. Burkinskij, B.V. (2002). Konkurentosposobnost' produkcii i predprijatija [The competitiveness of products and enterprises], IPRJeJeI NAN Ukrainy, Odessa, Ukraine, p. 132.

37. Selezn'ova, O. V. (2009), "Competitiveness of enterprises of agricultural machine of construction", Ph.D. Thesis, economy and management by enterprises (after the types of economic activity), Classic private university, Zaporizhzhya, Ukraine.

38. Lupak, R. L. (2008), "Competitiveness of the Trade Enterprise and the Mechanism of its Provision", Ph.D. Thesis, Economics and Enterprise Management (Trade and Service Economics), Lviv Commercial Academy, L'viv, Ukraine.

39. Obidina, Ya.I. (2011), "Organizational and economic foundation of increasing the competitiveness of bakery enterprises", Ph.D. Thesis, economy and management of enterprises (according to the types of economic activities), Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine.

40. Slobodyanyuk, V.O. (2009), "Estimation of competitiveness of enterprises of saccharine industry", Ph.D. Thesis, Economy and management enterprises (after the types of Economic activity), Odessa State Economic University, Odessa, Ukraine.

41. Yevchuk, L. A. (2010), "Strategies of Support of Competitiveness of the Agricultural Enterprises", Thesis for Doctorate Degree, economics and management of the enterprises (agricultural and agro-industrial complex economy), Mikolayiv state agrarian university, My'kolayiv, Ukraine.

42. Kanins'ky'j, N.P. (2005), Pidvy'shhennya konkurentospromozhnosti produkciyi ovochivny'cztva: monografiya [Improving the competitiveness of vegetable products], NNCIAE, Kyiv, Ukraine.

43. Shinkarenko, V.G. and Bondarenko A.S. (2003), Upravlenie konkurentosposobnost'ju predprijatija [Competitiveness of the enterprise management], Izd-vo HNADU, Har'kov, Ukraine.

44. Boyin, V.O. (2009), "Organizational-economic mechanism of managing the compete-tiveness of retail business", Ph.D. Thesis, Economics and Enterprises Management (by kind of economic activity), Poltava University of Consumer Cooperatives in Ukraine, Poltava, Ukraine.

45. Pavlova, V.A. (2014), "Competitive enterprise management system", Yevropejs'ky'j vektor ekonomichnogo rozvy'tku, vol. 2 (17), pp. 168—176.

46. Kaplan, R.S. (2003), Sbalansirovannaja sistema pokazatelej. Ot strategii k dejstviju [Balanced Scorecard. From strategy to action], ZAO "Olimp-Biznes", Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 330.142.212

В. В. Шепелевич,
студентка 2 курсу магістратури кафедри фінансів і кредиту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

V. Shepelevych,
2nd year student Taras Shevchenko's Kyiv National University
Specialization "Finance and credit", master program "Corporate finance"

PROBLEMS IN THE MANAGEMENT OF RECEIVABLE AND WAYS OF THEIR OVERCOMING

Розглянуто проблеми, які можуть виникати на підприємстві при здійсненні управління дебіторською заборгованістю. Проаналізовано механізм управління дебіторською заборгованістю на підприємстві. Запропоновано систему завдань, при виконанні яких ефективність використання дебіторської заборгованості покращиться.

The article is devoted the review of problems that can arise up on an enterprise in the management of receivable. In the article the mechanism of receivables management was analyzed. The system of tasks is offered at implementation of which efficiency of the use of receivable will become better.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, управління дебіторською заборгованістю, ефективне управління, підприємство, механізм управління.

Key words: receivable, management of receivables, effective management, company, management mechanism.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Нинішня ситуація в економіці країни характеризується не тільки постійними інфляційними процесами, але й нестабільністю та безліччю несприятливими для розвитку чинниками. Кризові явища значною мірою перешкоджають розвитку не тільки економіки країни, але й мають значний вплив на розвиток та економічну стабільність підприємств. Результатом такого впливу для підприємств, як правило, є значне зниження ділової активності та низька платоспроможність господарюючого суб'єкта. Наявність таких несприятливих факторів ще більше підсилює вірогідність настання кризового стану. Однак загроза стає у рази більшою у разі неправильного управління дебіторською заборгованістю. У такому разі підприємство може не лише позбавитися доходу, але й втратити рівновагу в управлінні усім підприємством. Саме тому проблема ефективного управління дебіторською заборгованістю залишається актуальною та потребує подальшого аналізу та вивчення.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Швидкі темпи зміни економічного середовища змушують кожного вченого, як вітчизняного, так і іноземного, приділяти достатньо уваги поставленій проблематиці. Найбільша частина уваги приділяється некоректному та малоефективному управлінню дебіторською заборгованістю, що може призвести до зниження платоспроможності підприємств та сприяти виникненню у значних обсягах сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості. А це, в свою чергу, є для підприємства однією з причин виникнення фінансової кризи [1].

Саме тому розгляд даної проблеми є актуальним на сьогоднішній день, оскільки у часи постійної нестабільності економіки та перебування у кризовому стані, підприємства все частіше зіштовхуються з проблемами виникнення простроченої дебіторської заборгованості, що призводять до кризи неплатежів.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Концептуальні основи сутності та теорії управління дебіторською заборгованістю роз-

Передплатний індекс 21847

глядаються у наукових працях вітчизняних учених-економістів: О. Білої, М. Білик, І. Бланка, А. Золотарьова, Є. Носової, Ю. Петленко, А. Поддєрьогіна, Л. Соляник, Р. Сороки, О. Терещенка, С. Чорної.

Зазначена тема також зацікавила й таких іноземних учених, як: М. Баканова, І. Балабанову, Є. Брігхема, Р. Брейлі, А. Гроппеллі, Дж.К.Ван Хорна, С. Майєрса, С. Росса.

Але, незважаючи на велику кількість досліджень, на сьогоднішній день питання щодо управління дебіторською заборгованістю залишаються надзвичайно актуальними, адже єдина методика дослідження ефективності, в залежності від характеристик підприємства (починаючи від сектору, в якому функціонує підприємство, та закінчуючи його об'ємом реалізації), та алгоритм управління дебіторською заборгованістю ще досі залишаються у розробці багатьох вчених та аналітиків

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є вивчення проблем, що виникають у разі неефективного управління дебіторською заборгованістю на підприємстві та визначення шляхів їх вирішення, а також розробка алгоритму для оптимізації управління дебіторською заборгованістю на підприємстві шляхом проведення аналізу та дослідження етапів управління дебіторською заборгованістю.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дебіторська заборгованість є невід'ємною частиною оборотних активів кожного підприємства, тому потребує ретельного аналізу, контролю за її виникненням та погашенням [3]. Зважаючи на те, що ефективність управління дебіторською заборгованістю безпосередньо впливає на прибутковість підприємства, визначає дисконтну і кредитну політику для покупців, шляхи прискорення повернення боргів і зменшення безнадійної заборгованості, на вибір умов продажу, що забезпечують гарантоване надходження коштів, можемо констатувати, що управління дебіторською заборгованістю повинно мати безперервний характер та постійно вдосконалюватися.

Управління дебіторською заборгованістю — одна з ключових складових системи управління будь-якого підприємства, яка включає сукупність методів, принципів та процедур взаємодії з покупцями щодо реалізації активів чи послуг з відстрочкою платежу, інкасації заборгованості та організацією фінансового забезпечення боргової активності. Управління дебіторською заборгованістю також характеризується системою інструментів, які, враховуючи макро- та мікропоказники, регулюють та узгоджують інтереси підприємства та контрагентів, таким чином забезпечуючи фінансову стійкість підприємства у довгостроковій перспективі [4].

Ефективність управління дебіторською заборгованістю на підприємстві залежить від багатьох факторів, зокрема:

— наявності у керівництва повної та достовірної інформації щодо термінів погашення зобов'язань компаніями-дебіторами;

— впровадження та використання чіткої регламентації роботи з простроченою та сумнівною дебіторською заборгованістю;

— наявності у керівництва необхідних даних щодо зростання витрат, пов'язаних зі збільшенням розміру дебіторської заборгованості та її оборотності;

— вчасного та постійного проведення оцінки кредитоспроможності кожного покупця та оцінка необхідності комерційного кредитування;

— чіткого розподілу функції збору грошових коштів, аналізу дебіторської заборгованості і ухвалення рішення про надання кредиту між різними підрозділами;

— чіткого розподілу відповідальності та контролю за виконанням роботи та, як наслідок, відсутності цілісності співпраці;

— наявності занадто великого обсягу заборгованості покупців;

— наявності достатнього обсягу резерву сумнівних боргів;

— відсутності контролю за поверненням або занадто довгий період повернення заборгованості [2].

Недотримання та невиконання кожного з вищезгаданих факторів може призвести до виникнення проблем та, в подальшому, кризового стану на підприємстві, тому доцільним буде розглянути основні причини виникнення деяких проблем, що можуть виникнути у разі порушення рівноваги в управлінні дебіторською заборгованістю.

Наприклад, виникнення великого обсягу дебіторської заборгованості — це результат:

— надання послуг підприємством у кредит без обговорення попередньої оплати або ж незначним її відсотком;

— надання великого строку для оплати за товари та послуги;

— співпраця із сумнівними партнерами;

— недетальне відстеження повернення дебіторської заборгованості і т.д.

Передплатний індекс 21847

Основні функції відділу контролю за дебіторською заборгованістю	Ведення обліку дебіторської заборгованості (в тому числі, облік проблемної дебіторської заборгованості)
	Розроблення схем розрахунків щодо погашення дебіторської заборгованості
	Впровадження та застосування факторингу, векселів та взаємозаліків
	Координація взаємовідносин із кредиторами підприємств
	Проведення реструктуризація дебіторської заборгованості
	Розробка методичних підходів до оптимізації розмірів боргових зобов'язань
	Контроль за виконанням фінансових планів
	Аналіз та внутрішній контроль за дебіторською заборгованістю

Рис. 1. Основні функції відділу контролю за дебіторською заборгованістю

Джерело: створено автором на основі [8; 9; 14].

Кожна з цих можливих проблем тягне за собою ряд питань, які також є ускладненнями для підприємства та несуть за собою негативні наслідки.

Для мінімізації втрат та їх прорахунку необхідним є створення резерву сумнівних боргів, що допоможе пригальмувати процес тотального погіршення ситуації на підприємстві та допоможе уникнути кризи у разі її виявлення на початкових стадіях. Але навіть при формуванні та використанні резерву може виникати ряд питань та проблем, а саме:

— наявність прогалин у нормативному регулюванні обліку сумнівних боргів;

— необхідність у постійній наявності на балансі підприємства безнадійних боргів для їх аналізу та обчислення підприємством резерву сумнівності;

— відсутність чіткої регламентації стосовно того, хто саме з керуючих осіб на підприємстві має приймати рішення про рівень сумнівності того чи іншого боргу;

— невизначеність у методиці відображення нарахованого резерву в бухгалтерському обліку;

— наявність "конфлікту" у визнанні безнадійних боргів у фінансовому та податковому обліку та інші.

Загалом, для вирішення проблем обліку та аналізу дебіторської заборгованості на підприємстві необхідно проводити систематичний, всебічний та ефективний контроль за її станом [5].

Наявність розробленої та функціонуючої на підприємстві системи контролю за рухом і своєчасною інкасацією дебіторської заборгованості є необхідним елементом для забезпечення надходження інформації про наявні та можливі відхилення, адже відсутність достовірної та повної інформації або непостійний зв'язок із покупцями не дає можливості у повному обсязі спланувати погашення дебіторської заборгованості.

Більше того, погашення дебіторської заборгованості стає все тяжче контролювати зважаючи на те, що не всі підприємства мають можливість спілкування та налагодження стосунків із керівниками інших підприємств, що може спричинити також відсутність достовірної інформації про стан справ на підприємстві, що є боржником.

Зростання дебіторської заборгованості може також виникати внаслідок використання неефективної кредитної політики на підприємстві, значного збільшення обсягу продажів, відсутності інформації щодо часткової або повної неплатоспроможності покупців тощо [4].

Одним із поширених факторів зниження ефективності управління дебіторською заборгованістю є порушення співвідношення між дебіторською та кредиторською заборгованістю. Постійне перевищення дебіторської заборгованості над кредиторською може призвести до фінансової нестабільності підприємства. В такому разі компанії не уникнути залучення додаткових джерел фінансування, що, в свою чергу, також підвищує загрозу настання кризового стану на підприємстві та збільшує ризики несплати боргів самим підприємством.

В умовах постійної інфляції важливо постійно контролювати надання будь-якої відстрочки платежів клієнтам (дебіторам), адже це є одним з факторів, що призводить до знижен-

Передплатний індекс 21847

ня ліквідності підприємства, оборотності та строків погашення дебіторської заборгованості та, разом з тим, може призвести до того, що підприємство не отримає у кінцевому результаті повну суму вартості виконаних робіт. Для уникнення ризику несплати необхідно впроваджувати та розширювати наявну систему авансових платежів [1].

Усі перелічені вище проблеми виникають у разі впровадження та використання неправильної корпоративної політики, маркетингу та менеджменту.

Як зазначалося, в процесі ведення підприємницької діяльності наявність сумнівної, простроченої або некерованої дебіторської заборгованості може спричинити настання кризового стану. Важливим напрямком в управлінні дебіторською заборгованістю, що спрямований на її зменшення, є підвищення рівня контролю за нею шляхом впровадження на підприємстві спеціальних відділів або підрозділів, які безпосередньо відповідають за стан дебіторської заборгованості у процесі усього циклу його діяльності підприємства.

Необхідність у створенні спеціальних підрозділів особливо гостро постає на великих підприємствах, що оперують значною кількістю дебіторської заборгованості. Як правило, на таких підприємствах створюється відділ управління та контролю за дебіторською заборгованістю. В той же час, середні та малі підприємства можуть обмежитись особою, на яку покладені основні завдання щодо контролю та управління дебіторською заборгованістю.

На рисунку 1 представлені основні функції, які має виконувати відповідний відділ або особа на підприємстві з метою ведення контролю за дебіторською заборгованістю на підприємстві.

Для збільшення ефективності відділ контролю за дебіторською заборгованістю має тісно співпрацювати з різними службами підприємства, які у тій чи іншій мірі пов'язані з клієнтами компанії (покупцями продукції). Наприклад, разом із фінансовим департаментом на підприємстві, відділ контролю за дебіторською заборгованістю повинен координувати дії інших департаментів у компанії в процесі управління дебіторською заборгованістю, адже саме фінансовий відділ відіграє важливу роль у проведені усіх платіжних операції компанії.

Подібний взаємозв'язок може бути реалізованим, наприклад, у вигляді передачі та обміну наявною та перевіреною інформацією щодо проведених платіжних операцій та наявності дебіторської заборгованості. У процесі обміну інформацією приймає участь і бухгалтерський відділ підприємства, який безпосередньо забезпечує фінансовий департамент даними, які необхідні для планування та аналізу роботи з дебіторами та дебіторською заборгованістю (поточна заборгованість, строки її повернення та здійснена оплата за рахунками).

У процесі управління дебіторською заборгованістю важливим є взаємозв'язок з маркетинговою, кредитною та юридичною службами підприємства.

Основним завданням маркетингової служби є розробка необхідних пропозицій та інновацій для фінансового департаменту щодо роботи з потенційними та наявними клієнтами (дебіторами). Це є важливим елементом у системі управління дебіторською заборгованістю, адже коректне складання такого документу призводить до збільшення обсягів продажу та розширення ринку збуту, що, в свою чергу, може покращити показники оборотності та платоспроможності підприємства. Разом з тим існує також і ризик збільшення простроченої дебіторської заборгованості та ризик неплатежів, тому, у процесі складання пропозицій маркетингова служба також проводить детальний аналіз та моніторинг ринку, наприклад, щодо умов надання товарів в кредит.

Основною функцією кредитної служби є передача маркетинговому та фінансовому департаментам попереднього досвіду співпраці з потенційними та дійсними клієнтами (дебіторами).

Юридичний департамент підприємства має контролювати дотримання законодавства у процесі розробки принципів, методів та інструментів управління дебіторською заборгованістю і підтримувати належні комунікації з усіх юридичних питань з усіма вищезгаданими департаментами підприємства [12].

Загалом, для підвищення ефективності управління та в результаті зменшення розміру дебіторської заборгованості, відповідною командою фахівців необхідно на постійній основі здійснювати такі заходи, як:

— визначення ступеню ризику несплати рахунків покупцями;

— збільшення кількості покупців (дебіторів) з метою мінімізації втрат від несплати;

— ведення оперативного контролю за надходженням готівки на рахунки підприємства;

— аналіз платоспроможності та надійності потенційних покупців;

— визначення можливості та необхідності застосування кредитної політики щодо окремих покупців продукції та формування її принципів і умов;

Передплатний індекс 21847

— аналіз структури та динаміки дебіторської заборгованості підприємства у попередніх періодах та чітке планування на майбутнє;

— своєчасне визначення розміру сумнівної заборгованості;

— ведення претензійної роботи;

— контроль за виконанням платіжних умов за договорами та негайне припинення співпраці з покупцями, що їх порушують;

— своєчасне виявлення недопустимих політикою підприємства видів дебіторської заборгованості [8].

Крім того, доцільно також рефінансувати частину дебіторської заборгованості підприємствам для оптимізації її розміру та структури.

Основною метою рефінансування є прискорення перетворення дебіторської заборгованості в інші форми оборотних активів підприємства такі, як грошові кошти, ліквідні короткострокові цінні папери тощо.

На сьогоднішній день найбільш поширеними методами рефінансування дебіторської заборгованості, які використовуються підприємствами, є:

1) спонтанне фінансування — застосування спеціальних знижок для покупців за достроковий розрахунок (у разі оплати за надані товари та послуги до завершення зазначеного строку покупець має право отримати знижку);

2) ведення обліку векселів — метод полягає у тому, що підприємство продає банку за дисконтною ціною наявні векселі; у такому разі величина дисконту може залежати від номіналу векселів, строку їх погашення або від облікової вексельної ставки;

3) факторинг — поступка продавцем банку (фактор-фірмі) права одержання коштів за платіжними документами на продукцію, при цьому банк (фактор-фірма) відшкодовує продавцю основну частину суми боргу за такими платіжними документами, стягуючи певний відсоток комісійних залежно від фактора ризику, платоспроможності покупця продукції та передбачених строків її оплати [10].

Розглядаючи можливі проблеми, що виникають в управлінні дебіторською заборгованістю слід пам'ятати про те, що одним з ключових елементів у системі управління є побудова ефективної політики, за якою безпосередньо будуть функціонувати та якою будуть керуватися усі вищезгадані структурні підрозділи підприємства. Ретельно сформована політика, деталізація кожного її етапу допоможе уникнути вищеописаних проблем, які можуть виникати на підприємстві та підвищити рівень ефективності управління дебіторською заборгованістю.

Зважаючи на це, доцільним буде визначити основні питання, на які слід звертати увагу у процесі формування політики управління дебіторською заборгованістю, а саме:

1. Детальний аналіз дебіторської заборгованості підприємства у поточному та майбутніх періодах.

2. Чітке формування принципів кредитної політики.

3. Аналіз платоспроможності та надійності покупців (дебіторів).

4. Впровадження та використання процедури інкасації дебіторської заборгованості.

5. Використання рефінансування дебіторської заборгованості.

6. Розробка ефективної системи контролю за дебіторською заборгованістю.

ВИСНОВКИ

Отже, від якості управління дебіторською заборгованістю на підприємстві залежить його фінансовий стан та результати діяльності. Саме тому значну увагу необхідно приділяти аналізу цієї складової оборотних активів.

Більшість проблем, пов'язаних з управлінням дебіторською заборгованістю, погіршує показники ефективності підприємства, знижує його ліквідність та впливає на рентабельність, платоспроможність та оборотність, що є негативним фактором, особливо для підприємств, які працюють не лише на вітчизняному ринку.

Велику відповідальність у процесі управління дебіторською заборгованістю несуть відповідні департаменти або підрозділи, які є фахівцями різних напрямів. Завдяки їхній взаємодії відбувається формування коректної та найбільш ефективної політики управління дебіторською заборгованістю.

На жаль, незалежно від розміру підприємства у той чи інший момент кожне з них піддається впливу фінансової кризи та відчуває на собі її наслідки. Тому для уникнення значних втрат, у тому числі зниження платоспроможності та ліквідності, керівництво підприємства повинно постійно вдосконалювати свою політику та впроваджувати принципово нові підходи стосовно управління дебіторською заборгованістю.

Досягнення повноти та комплексності процесу вдосконалення можливе лише у разі тісної співпраці підрозділів підприємства та постійній перевірці наявних та потенційних клієнтів, їх диверсифікації, чіткого планування можливої наявності заборгованості та її безперервного

Передплатний індекс 21847

моніторингу, а також за допомогою використання рекомендованих форм рефінансування (факторинг, спонтанне рефінансування, ведення обліку векселів) дебіторської заборгованості.

Література:

1. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: [учебник] / И.А. Бланк. — К.: Эльга, Ника-центр, 2004. — С. 656.

2. Власова І.О. Політика управління заборгованістю в системі фінансового менеджменту підприємств / І.О. Власова // Схід: аналітично-інформаційний журнал. Серія "Економіка". — 2011. — № 5 (112). — С. 17—20.

3. Коваленко Д.І. Удосконалення розрахунку оптимального розміру дебіторської заборгованості підприємств легкої промисловості України / Д.І. Коваленко // Інвестиції: Практика та досвід. — 2010. — № 16. — С. 65—69.

4. Нашкерська М. М. Управління дебіторською заборгованістю у структурі оборотного капіталу підприємства / М.М. Нашкерська // Вісник НУ "Львівська політехніка". — 2009. — № 4. — С. 136—140.

5. Сліпачук О. Управління дебіторською заборгованістю / О. Сліпачук // Контроль. — 2010. — № 1. — С. 37—48.

6. Таратута Л.В. Управління поточною дебіторською заборгованістю в умовах кризи / Л.В. Таратута // Сталий розвиток економіки. — 2011. — № 4. — С. 220—228.

7. Гуцаленко Л.В. Контроль дебіторської заборгованості в управлінні підприємством / Л.В. Гуцаленко, І.С. Слободянюк // Збірник наукових праць ВНАУ. — 2012. — № 1. — Том 3. — С. 154—159.

8. Єдинак Т.С. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах фінансово-економічної кризи / Єднак Т.С. // Держава та регіони. — 2009. — № 3. — С. 54—57.

9. Лищенко О.Г. Актуальні аспекти обліку дебіторської заборгованості за товари, роботи та послуги / О.Г. Лищенко // Збірник наукових праць Запорізької інженерної академії. — 2012. — С. 90—95.

10. Потриваєва Н.В. Значення дебіторської заборгованості як складової фінансових активів / Н.В. Потриваєва // Економічний форум. — 2015. — № 1. — С. 262—268.

11. Чорнобривець М.М. Дебіторська заборгованість: сутність та причини виникнення / М.М. Чорнобривець // Європейські перспективи. — 2013. — № 10 — С. 20—22.

12. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М.Д. Білик // Фінанси України . — 2003. — № 12. — С. 24—36.

13. Бланк И.А. Управление активами / И.А. Бланк. — К.: "Ника-Центр", 2000. — 720 с.

14. Боярко І.М. Оптимізація дебіторської заборгованості підприємства / І.М. Боярко // Економіка. Фінанси. Право. — 2010. — № 9. — С. 19—25.

References:

1. Blank, I.A. (2004), Finansovyj menedzhment [Financial management] Jel'ga, Nika-centr, Kyiv, Ukraine.

2. Vlasova, I. O. (2011), "The policy of debt management in the system of financial management enterprise", Skhid: analitychno-informatsijnyj zhurnal. Seriia "Ekonomika", vol. 5 (112), pp. 17—20.

3. Kovalenko, D. I. (2010), "Improvements to calculate optimal size of receivables light industry Ukraine", Investytsii: Praktyka ta dosvid, vol. 16, pp. 65—69.

4. Nashkers'ka, M. M. (2009), "Receivables Management in the structure of working capital of the enterprise", Visnyk NU "L'vivs'ka politekhnika", vol. 4, pp. 136—140.

5. Slipachuk, O. (2010), "Receivables Management", Kontrol', vol. 1, pp. 37—48.

6. Taratuta, L. V. (2011), "Management of current accounts receivable in crisis", Stalyj rozvytok ekonomiky, vol. 4, pp. 220—228.

7. Hutsalenko, L. V. and Slobodianiuk, I. S. (2012), "Control receivables in enterprise management", Zbirnyk naukovykh prats' VNAU, vol. 1, no. 3, pp. 154—159.

8. Yedynak, T. S. (2009), "Issues of accounts receivable of enterprises in the financial — economic crisis", Derzhava ta rehiony, vol. 3, pp. 54—57.

9. Lyschenko, O.H. (2012), "Important aspects of the account receivable for goods and services", Zbirnyk naukovykh prats' Zaporiz'koi inzhenernoi akademii, pp. 90—95.

10. Potryvaieva, N.V. (2015), "The value of receivables as part of financial assets", Ekonomichnyj forum, vol. 1, pp. 262—268.

11. Chornobryvets', M.M. (2013), "Accounts receivable: the nature and causes of occurrence", Yevropejs'ki perspektyvy, vol. 10, pp. 20—22.

12. Bilyk, M. D. (2003), "Receivables Management business", Finansy Ukrainy, vol. 12, pp. 24—36.

13. Blank, I. A. (2000), Upravlenie aktivami [Asset Management], "Nika-Centr", Kyiv, Ukraine.

14. Boiarko, I. M. (2010), "Optimization of enterprise accounts receivable", Ekonomika. Finansy. Pravo, vol. 9, pp. 19—25.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2016 р.

Передплатний індекс 21847